

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra Pedagogiky

Diplomová práce

CHARAKTERISTICKÉ RYSY SOUČASNÉ RODINY

Vedoucí práce: Prof. PaedDr. Gabriel Švejda, CSc.

Autor práce: Lenka Mužíková

Studijní obor: UN+PVČ

Ročník: VII.

2006

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Lenka Musíková

**Děkuji vedoucímu diplomové práce Prof. PaedDr. Gabrielu Švejdovi, CSc.
za cenné rady, připomínky a metodické vedení.**

OBSAH

ÚVOD	7
1. OBECNÁ ČÁST	9
1.1 Co je to rodina? (definice)	9
1.2 Význam rodiny	9
1.3 Různé podoby rodiny	10
1.4 Funkce rodiny	11
1.4.1 Funkce rodiny – dnešní situace	12
2. STRUČNÝ HISTORICKÝ VÝVOJ RODINY VE 2. POLOVINĚ 20. STOLETÍ	15
2.1 Situace před válkou a poválečná situace	15
2.2 Česká rodina v 90. letech	21
3. JEDNOTLIVÉ CHARAKTERISTICKÉ RYSY SOUČASNÉ RODINY	23
3.1 Změna v postoji k dítěti a změna v chápání dítěte	23
3.1.1 Pojetí dítěte dnes a v minulosti	23
3.1.2 Dětství dnes a v minulosti	24
3.1.2.1 Vývoj pojetí dětství	25
3.1.2.1.1 Vztah k dítěti	25
3.1.3 Práva dítěte aneb změna statusu dítěte	27
3.2 Zásahy institucí do rodiny (rodina a stát, rodina a škola)	28
3.2.1 Rodina a stát (státní instituce)	28
3.2.2 Rodina a škola	34
3.2.2.1 Paradox vztahu rodina a škola	34
3.2.2.2 Vzdělání jako nejvyšší hodnota, která rozhoduje o budoucím postavení dítěte	35
3.2.2.3 Vztah rodiny a školy a úloha školy v dnešní době	35
3.2.2.4 Rodina - škola - postmodernismus jako úskalí vzdělávání, ale hlavně výchovy	36
3.2.2.5 Rodina a škola – závěr	38
3.3 Demokratizace rodiny	39
3.3.1 Srovnání rodiny současné a tradiční – tabulka	42
3.4 Změna postavení ženy	45
3.4.1 Ženská otázka, feminismus, emancipace	48
3.4.2 Žena a práce	49
3.4.2.1 Vývoj fenoménu „práce žen“, jeho původ a důsledky	49
3.5 Problematika změn ženské a mužské role	52

3.5.1	Co je mužská a ženská role a je mužská a ženská role získaná či vrozená?	53
3.5.2	Existuje možnost změny mužských a ženských sociálních rolí?	56
3.5.3	Historický vývoj mužských a ženských rolí	57
3.5.4	Role muže a ženy v dnešní české rodině	59
3.5.5	Role muže a ženy ve sféře veřejné	63
3.5.6	Budoucnost role muže a ženy.	64
3.6	Změna velikosti rodiny	66
3.6.1	Pojetí rodiny v minulosti a v současnosti. Je nukleární rodina převládajícím typem rodiny?	66
3.6.2	Mýtus o velké rodině	68
3.6.3	Rodina a příbuzní	70
3.6.4	Česká realita	74
3.7	Změna chápání manželství	74
3.7.1	Křesťanské/tradiční pojetí manželství a sekularizované/moderní pojetí manželství	75
3.7.2	Láska jako důvod manželství, chápání lásky dnes a v minulosti	77
3.7.2.1	Láska manželská v minulosti	78
3.7.2.2	Manželská láska v dnešním pojetí	80
3.7.3	Některé charakteristické rysy sekularizovaného manželství	82
3.7.4	Současná situace manželství	86
3.8	Snížená stabilita manželství a rodiny	88
3.8.1	Projevy nestability manželství a rodiny	88
3.8.2	Nestabilita manželství a rodiny v minulosti a dnes	89
3.8.3	Příčiny snížené stability dnešního manželství a rodiny	91
3.9	Změny v oblasti reprodukce	96
3.9.1	Dvě demografické revoluce	96
3.9.2	Stručná charakteristika současného stavu reprodukce	97
3.9.3	Důvody snížené reprodukce	97
4.	KRIZE A BUDOUCNOST RODINY	107
4.1	Je dnes rodina v krizi?	107
4.2	Jaká je budoucnost rodiny?	109
5.	PRAKTICKÁ ČÁST	112
5.1	Výsledky a vyhodnocení výzkumného šetření týkající se názorů mladých lidí na rodinu a manželství	112
5.1.1	Závěr vyhodnocení výzkumného řešení	118

ZÁVĚR	119
SEZNAM LITERATURY	121
PŘÍLOHY	126
1. Dotazník	126
ABSTRAKT	129

ÚVOD

Rodina je zřejmě nejstarší institucí vůbec. Vznikla kdysi v pradávných dobách (předpokládáme, že existovala již v době kamenné) a je nejmenší jednotkou všech známých společností. „Vznikla nejen z přirozeného pohlavního pudu, který vede k plození a rozmnožování (k tomu jí ostatně není potřeba), ale především z potřeby své potomstvo ochraňovat, učit, vzdělávat a připravovat na život.“ [MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevládní a náhradní*. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-85-28-2-83-6, s. 15.] Rodina ovšem není ničím neměnným, jak se lidé i odborníci domnívali ještě zhruba do poloviny 20.stol. (a jak se domnívají někteří lidé i dnes). Rodina prošla a stále prochází procesem změn, které ji značně přetvářejí.

V této práci bych se chtěla pokusit charakterizovat současnou euroamerickou rodinu, v určitých vymezených bodech porovnat její minulost a přítomnost a v neposlední řadě se zamyslet nad trendy a směrem jejího vývoje. Budu se zabývat tím, v čem a jak se rodina změnila, budu sledovat důsledky těchto proměn, ať už pozitivní či negativní a na závěr se pokusím zamyslet nad tím, zda je dnešní rodina v krizi a jaká je její budoucnost. Nekladu si za cíl postihnout všechny rysy rodiny, neboť to vzhledem k rozsahu této práce není ani možné. Pokusím se proto vymežit pouze ty, které jsou dle mého názoru nejdůležitější.

K zájmu o toto téma mne přivedl v první řadě referát, který jsem se v rámci svého studia rozhodla zpracovat, dále kniha Ivo Možného *Moderní rodina* a rovněž nejrůznější články v novinách a výroky politiků, psychologů, sociologů a církevních představitelů, kteří mnohdy s oblibou mluví o špatném stavu současné rodiny. Spojení „krize rodiny“ se stalo v poslední době téměř zprofanovaným a je jen otázkou času, kdy se objeví také ve slovnících. Proto se chci zaměřit na fenomén dnešní rodiny a klást si otázky: Je dnešní rodina horší než rodina v minulosti, nebo se jen „přetransformovala“ a je tedy pouze jiná (v určitých ohledech lepší, v určitých horší)? Působí jí těžkosti stejné skutečnosti jako v minulosti?

Můj pohled bude spíše sociologicko-historický a jako takový spadá asi nejvíc do kompetencí sociální pedagogiky, neboť ta se zabývá rodinou jako základním přirozeným prostředím dítěte, a to i jeho obecnými rysy, jako je dnešní doba, její specifika a jejich vliv na dítě. Domnívám se, že pro pochopení současné rodiny, jako přirozeného prostředí dítěte, je nutné dobře znát její charakteristické rysy, které však nelze pochopit bez pohledu do její minulosti. Je potřeba pohlédnout na toto prostředí v širší a dlouhodobější perspektivě – pak se nám možná obraz, který jsme si o dnešní rodině vytvořili, změní...

Tuto práci chci proto rozdělit na 5 základních částí. První, obecnou, která podává definici rodiny, hovoří o významu rodiny a jejích různých nejběžnějších současných podobách a závěrem analyzuje funkce rodiny. Druhou, která ukazuje stručný historický vývoj rodiny ve 2. polovině 20. století. Třetí část pojednává o jednotlivých charakteristických rysech rodiny. Čtvrtá část je zamyšlením nad tím, zda je současná rodina v krizi a jaká je její budoucnost. Pátá část je věnována vyhodnocení malého výzkumného šetření, kterým jsem se pokusila zjistit názory mladých lidí na rodinu a manželství a dále to, zda vnímají, že se rodina mění, je v krizi a zda má budoucnost.

1. OBECNÁ ČÁST

1.1 Co je to rodina? (definice)

Rodina je původní a nejdůležitější společenskou skupinou a institucí. Bývá nejčastěji označována za malou (tj. minimálně tříčlennou) primární, neformální sociální skupinu vzniklou na základě manželství*, přímého pokrevního příbuzenství, případně vztahu adopce. Členové rodiny obvykle žijí ve společné domácnosti, ovšem tento znak, stejně jako mnohé další jsou sociokulturně podmíněny. Rodinu dále charakterizují její funkce (viz kapitola 1.4.1). [Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. Encyklopedie Diderot 1999. VI. díl, P-R. Praha: Diderot, 1999. ISBN 80-902555-8-2 (6. svazek), s. 417; KLAPILOVÁ, S. *Kapitoly ze sociální pedagogiky*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1996. ISBN 80-7067-669-8, s. 27; SEKOT, A. *Sociologie v kostce*. Brno: Paido, 2002. ISBN 80-7315-021-2.]

1.2 Význam rodiny

Asi málokdo by se odvážil popřít obrovský význam rodiny, který často nedokážeme ani docenit. Jejím nejdůležitějším rysem, na kterém se shodují všichni odborníci, je poměrná trvalost soužití členů rodiny, což je zvláště u mladších příslušníků podstatnou podmínkou pro vývoj jejich osobnosti. Dítě potřebuje stálé a bezpečné prostředí, v němž se uskutečňují vřelé osobní vztahy. Ty jsou zvláště důležité právě v dnešním světě, v rychle se měnící společnosti, která se stává komplexnější a složitější, kde v řadě oblastí mezilidského styku převládá formálnost a neosobnost. Pozornost, zájem druhých, ohledy a láska jsou něčím, co potřebují jak děti, tak i dospělí a uspokojení těchto potřeb, může lidem dát pouze, jakožto prostředí osobní a neformální, rodina. Rodinu tedy můžeme vidět jako mikrosvět, který má nejdřív a nejvíc uspokojovat citové potřeby člověka, a to jak dospělého tak dítěte. Rodina rovněž zprostředkovává dítěti první, tedy nejvýznamnější, zkušenosti se životem, které se opakují a tak formují jeho osobnost, postoje, hodnoty [VANČUROVÁ, E. *Úvahy o dětech a lidech v rodině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 18-20.]

V rodině dochází k předávání hodnot, norem, vytváření zvyků, předávání kulturního dědictví atd.

---

* Spíše bychom měli říct „partnerství“ nebo „sexuálním partnerství trvalejšího rázu“, protože nesezdané svazky mužů a žen, které jsou základem tzv. „faktických rodin“ (pojem viz kapitola 1.3), již nejsou v dnešní společnosti žádnou výjimkou; rovněž existence fenoménu svobodných matek – zejm. dobrovolných svobodných matek (který v minulosti neexistoval), je součástí širšího pojmu – tzv. „neúplná rodina“ (který ale zahrnuje více kategorií).

Rodina ovšem nemá význam jen pro děti – stejně důležitou je i pro dospělé a také pro společnost. Všeobecná deklarace lidských práv čl. 16 říká: „...rodina je přirozenou a základní jednotkou společnosti a má nárok na ochranu ze strany společnosti a státu“.

„Rodina je těžko postradatelnou institucí i pro dospělého člověka. Mít stálého partnera a mít děti jsou přední hodnoty lidského života. O ně dospělý člověk opírá pocit vlastní hodnoty, pocit smysluplnosti své existence, na nich závisí jeho psychická pohoda i zdraví.“ Rodina umožňuje člověku, aby se viděl realisticky, neboť děti i partner dospělému zrcadlí jeho chování, a pracoval tak na sobě samém. Rodina je i místem soukromí (ukrytým před zraky „veřejnosti“), partnerské intimity a spontánnosti. Moderní člověk je v práci natolik na očích jiným lidem, natolik záleží na jeho vystupování, na jeho rozhodnutích, na udržení jeho image, že silně touží veřejnou masku doma odložit, být konečně spontánní.[MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozšíř. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003a. ISBN 80-86429-19-9, s. 10-11.]

1.3 Různé podoby rodiny

Konkrétní podoba rodiny, její velikost a funkce je závislá na společenských podmínkách v dané sociální kultuře.

Podle struktury rodiny rozlišujeme jednotlivé typy rodiny:

NUKLEÁRNÍ (JADERNÁ) RODINA též nazývaná jako manželská nebo partnerská, elementární, základní, apod.

úplná je tvořena rodiči a jejich dětmi. (Někteří autoři nepovažují rodinu s jedním dítětem ze rodinu, ale za „manžele s dítětem“.)

neúplná chybí jeden z rodičů

REKONSTRUOVANÁ RODINA rodina vzniklá dalším sňatkem po rozvodu či ovdovění manželů a z dětí z jednoho nebo obou předchozích manželství nebo z nového manželství

tzv. „VELKÁ RODINA“ též rozšířená, vícegenerační, třígenerační – zahrnuje i příbuzenstvo ze strany obou rodičů. Sestává tedy z více než 2 generací téže příbuzenské posloupnosti (v rodině spolu žijí prarodiče, rodiče a děti)

Téměř každý člověk patří ve svém životě ke 2 nukleárním rodinám:

orientační též primární, výchozí, původní, tj. rodina, ze které jedinec vychází

reprodukční též prokreační, rozmnožující, sekundární, tj. k rodině, kterou sám zakládá [JIRÁSKOVÁ, V. *Občan v demokratické společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-85850-78-8, s. 74; KLAPILOVÁ, 1996:27].

Je rovněž nutno uvést dva další typy rodiny:

faktická rodina jedná se o soužití muže a ženy mimo manželství spolu s jejich dětmi (též označováno jako soužití ve společné domácnosti bez uzavření sňatku, nesezdané soužití, kohabítace, faktické soužití, faktické manželství s dětmi). Pojímání manželství jako nutné podmínky pro vznik rodiny již dnes zdaleka neplatí. [KUČERA, M. Rok 1994. Mezinárodní rok rodiny. *Demografie*, 1994, roč. 36, č. 1, s. 1.; HORSKÁ, P. Nejistá prognóza vývoje evropské rodiny. *Demografie*, 2004, roč. 36, s. 75.]

homosexuální rodina též rodina homosexuálních rodičů - jde o zcela nový typ rodiny uváděný některými autory. [JIRÁSKOVÁ, 1999:75; GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999, 2001. ISBN 80-7203-124-4, s. 180; SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-559-8, s. 148-155.]

1.4 Funkce rodiny

Rodina jako jedna z nejdůležitějších soc. skupin plní určité funkce ve vztahu ke svým členům a jiné funkce ve vztahu ke společnosti. Se společenskými, ekonomickými a kulturními změnami, které ovlivňují postavení rodiny ve společnosti a vztahy uvnitř rodiny, se vyvíjí i funkce rodiny. V důsledku těchto změn některé dřívější funkce přestává rodina zčásti nebo zcela plnit, jiné naopak získávají na důležitosti. Ve vymezení a počtu funkcí rodiny jsou u různých autorů rozdíly.

Obvykle jsou v odborné literatuře uváděny tyto 4 základní funkce rodiny:

<i>biologicko-reprodukční</i>	sexuální soužití muže a ženy a plazení dětí
<i>ekonomická</i>	existenční a materiální zabezpečení členů rodiny
<i>výchovná a socializační</i>	zahrnuje vrůstání člověka do kultury a společnosti, rodina předává dítěti soc. dovednosti, bez kterých se v dospělosti neobejde, předává rovněž normy, hodnoty, zvyky, tradice apod. [KLAPILOVÁ, 28].

Někteří autoři uvádí další dvě funkce:

<i>ochranná</i>	poskytnutí podpory, zajištění bezpečí, zázemí pro dospělé i děti
<i>emocionální</i>	vede k uspokojování citových potřeb [KRAUS, B. <i>Sociální aspekty výchovy</i> . Hradec Králové: Gaudeamus, 1998. ISBN 80-7041-841-9, s. 123; MOŽNÝ, I. <i>Sociologie rodiny</i> . Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-85850-75-3.]

1.4.1 Funkce rodiny – dnešní situace

Biologicko-reprodukční funkce

Rodina představuje určitý typ reprodukčního mechanismu. Tvrzení, že ve funkci rození dětí a uspokojování sexuálního pudu je rodina nezastupitelná, neobstojí. „*Nemůžeme již konstatovat, že tuto funkci zajišťuje rodina ani že tuto funkci může zajišťovat pouze rodina*“ [ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989. ISBN 80-7038-044-6, s. 262.] V současnosti se vysoké procento dětí rodí mimo manželství. Rodina postupně ztrácí v procesu reprodukce svou nezastupitelnou úlohu.

Sociolog Ivo Možný konstatuje, že padly dva monopoly, které rodina v našem křesťanském kulturním okruhu držela, a sice: 1. Nejdříve ztratila monopol na legitimní sex (předmanželský sex se stal zcela běžný a rovněž i mimomanželský sex se stal realitou naší doby). 2. Ztratila monopol na legitimaci (legitimní) plození dětí. „*V zemích, kde se čtvrtina (ale už i přes 50%) dětí rodí mimo manželství, je pak už těžké mluvit o legitimitě či nelegitimitě dětí a o monopolu manželství na plození a socializaci dětí.*“ Od počátku 70 let stoupá prudce počet nemanželských, tedy nelegitimních dětí [MOŽNÝ, 1999:19].

„*Rodina ale nejenže ztratila monopol na plození dětí, ona přestala namnoze mít děti vůbec*“ U nás i v zahraničí stoupá podíl dobrovolně bezdětných párů. V Německu téměř čtvrtina manželských párů zůstává ze svého rozhodnutí celoživotně bezdětná, a také u nás podíl dobrovolně bezdětných stoupá [MOŽNÝ, 1999:21].

Je rovněž nutno dodat, že došlo ke snížení počtu narozených dětí (kvůli antikoncepci, potratům) a objevil se fenomén plánovaného rodičovství. Rozhodnutí mít dítě se stalo vědomou volbou, což znamená konec živelné reprodukce. Rodina tedy nefunguje jako výhradní reprodukční jednotka, protože se stále víc dětí rodí mimo manželství, popřípadě se nerodí vůbec (jakožto následek vědomé volby).

Ekonomická funkce

Dříve bývala rodina výrobní podnik, v němž všichni samozřejmě a nutně pracovali k jednomu cíli, „prostě aby se užívali“. Postupně ale vše přecházelo v tovární výrobu (došlo k přenosu zaměstnání za hranice rodiny – nejprve šel pracovat mimo domov muž, posléze i žena), nejdéle se výroba v rodinách udržela v zemědělství. Rodina přestala být po stránce ekonomické jednotkou výrobní a v 50. a 60. letech 20. stol. se z ní stává především „jednotka spotřební“ (konzumní) [SULLEROTOVÁ, E. *Krize rodiny*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-647-3, s. 28.]. S tímto přechodem je také spojen problém vedení dětí k práci. Pokud měla rodina funkci výrobní, nebyl s tím problém. Rodiče se s dětmi dělili o práci, práce byla pro děti samozřejmostí. Dnes je preferována spotřeba, konzum a je málo pracovních příležitostí v rodině.

Další změnou v ekonomické funkci je, že stát se podílí na částečném zabezpečení členů rodiny různými sociálními opatřeními (jesle, školky, přídavky na děti, bezplatná lékařská služba, bezplatné vzdělání, nemocenské pojištění, domovy důchodců,...). Hlavní část nákladů na živobytí a výchovu dětí ovšem leží dále na rodině. Stát je rovněž schopen v případě nefunkčnosti či neúplnosti rodiny, a to nejen v oblasti materiálního zabezpečení, se postarat o její členy pomocí systému sociálních podpor a různých institucí.

Výchovná a socializační funkce

Tato klíčová funkce se v dnešní době týká hlavně raného dětství, později se na této úloze výrazně podílí stát (prostřednictvím povinné školní docházky) a jiné instituce. Důležitou roli v období puberty hrají dnes vrstevníci a masmédia [MOŽNÝ, 1999:144-146].

Tato funkce poskytuje dítěti orientaci v okolním světě a vše, co potřebuje k úspěšnému zařazení do společnosti. Jde zejména o předávání návyků nutných pro život ve společnosti a pro styk s lidmi. Socializace se však nevztahuje pouze na děti, ale také na dospělé, neboť dochází k formování všech členů rodiny.

Ochranná funkce

Rodina představuje jakýsi „přístav bezpečí“, „kotvu jistoty“. Je místem pro uklidnění, získání sil, ale i porozumění. Tím přispívá ke kladnému vývoji vlastností dětí i duševní pohodě všech svých členů. I tato funkce ale přestala být se vznikem moderního státu výlučnou funkcí rodiny (zákonodárství, policie,...).

Emocionální funkce

Je považována za zcela nezastupitelnou, protože žádná instituce ji nemůže suplovat a tudíž nemůže zaznamenat žádných změn. Emocionální funkce se uskutečňuje mezi manžely, rodiči a dětmi navzájem. Všem svým členům rodina poskytuje uspokojování množství potřeb. Jedná se zejména o potřeby zázemí, bezvýhradného přijímání, (lásky), podpory a pomoci, klidu a uvolnění, společných rituálů, důvěrnosti, společných perspektiv a plánů. Nejvýznamnější ovšem je, že v rodině se vytváří citová opora, láska a bezpečí jako protiváha např. k napětí a nárokům v zaměstnání či ve škole. Hlavním měřítkem funkčnosti rodiny v současné době, je právě emoční uspokojení partnerů a za ním emoční uspokojení dětí.

Jde podle mne o zcela novou funkci, nebo minimálně o zcela nové pojetí této funkce, protože v minulosti byla rodina především existenciální nutností. Dnes se rodina definuje především emoční podporou, kterou zaručuje svým členům [DE SINGLY, F. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-249-1, s. 20.]

Dlouho platilo, že rodina se ve svých funkcích i základní struktuře neliší od toho, jak vypadala na počátku civilizace. Toto přesvědčení vládlo v sociologii po celé 19.stol. a ještě i přes první polovinu 20. stol. [MOŽNÝ, 1999:13-14]. Dnes nás ale odborníci upozorňují na něco zcela jiného. Možný, Matoušek, Alan, Hintnaus a mnozí další se shodují na tom, že dnešní rodina ztratila (nebo jí byly odňaty) mnohé z jejích dřívějších funkcí, které převzaly jiné instituce. Rodina „rezignuje“ na svou funkci reprodukční, socializační a sexuálně regulační. Jediné v čem rodina zůstala nenahraditelnou je socializace a výchova předškolních dětí a zabezpečení emocionálního klimatu pro dospělé jedince. Rodina je tedy místem uspokojování (ale i frustrování) citových potřeb, místem přerozdělování ekonomických hodnot, místem konzumu a rekreace. Nová doba posílila význam rodiny jako útočiště před veřejným světem. Rodina je víc než jindy protiváhou prostoru veřejného – rodina dává možnost jiného než konzumního postoje [MOŽNÝ, 1999:20; MATOUŠEK, 2003a:34,148; HINTNAUS, L. *Člověk a rodina, smysl a funkce rodiny. Anatomie, fyziologie a patologie lidské rodiny*. České Budějovice: Jihočeská Univerzita České Budějovice Zdravotně sociální fakulta, 1998, ISBN 80-7040-315-2, s. 11-12.]

Je nutné si ale uvědomit, že rodina zajišťuje funkce, které nemohou v plné míře přebírat a nahradit jiné instituce (či chceme-li stát prostřednictvím různých institucí). „*Stát nemůže nikdy zastoupit rodinu dokonale, může nanejvýš přebírat některé její funkce.*“ [MATOUŠEK, O. *Dospívání chlapců v Čechách a na Moravě*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-121-5, s. 13.]

2. STRUČNÝ HISTORICKÝ VÝVOJ RODINY VE 2. POLOVINĚ 20. STOLETÍ

Dříve než se pokusím vymezit a analyzovat devět bodů, charakterizujících dle mého mínění dnešní rodinu, je potřeba nastínit její vývoj. Dlouhou dobu platilo mezi odborníky přesvědčení o rodině jako morfostatické (tedy neměnné) instituci. Rodina však svou podobu podstatně změnila a dále mění.

Rodina v celé západní civilizaci, a spolu s ní i česká rodina, se v posledních několika desetiletích dosti vzdálila ustálenému modelu, platnému v Evropě nejméně po tisíciletí [MOŽNÝ, I. *Česká společnost. Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-624-1, s. 21.] Přičemž nejvýznamnější změny a posuny, které lze v posledních desetiletích pozorovat, mají své hlubší impulsy někdy kolem rozhraní 19. a 20. století, s akcelerací po 2. sv. válce. Lze však říci, že mnohdy jde o ještě hlubší kořeny [PLAŇAVA, I. *Manželství a rodiny. Struktura, dynamika, komunikace*. Brno: Doplněk, 2000. ISBN 80-72-39-039-2, s. 129; MOŽNÝ, 1999:19].

2.1 Situace před válkou a poválečná situace

První i druhá světová válka způsobila rozpad mnoha rodin – nadělala z dětí sirotky a z žen vdovy. 2. sv. válka pak byla mnohem horší neboť došlo k vyvraždění či vyhlazení celých rodin, k jejich rozbití, rozprášení, či přesídlení. Po celá ta léta nemohla evropská rodina rozhodovat o svém osudu, musela se jen podrobovat událostem, jež ji přesahovaly. V těch letech se rodiny jakožto „útočiště v krutém světě“ znovu semkly a pevně zorganizovaly, aby byly soběstačné a mohly přežít.

V průběhu druhé světové války a po ní se ve Švédsku, které za války zůstalo neutrální, objevuje nový „model“ rodiny, který se šíří dál do celé Evropy. O dvacet let později, opět ve Švédsku, se objevuje další velmi odlišný „model“, který následuje nejprve západní a pak i jižní Evropa. A do třetice, uplynou dvě desetiletí a Švédsko opět zavádí nový model.

Vývoj evropské rodiny po druhé světové válce lze ve třech dějstvích nastínit takto:

1. konec války až do roku 1964 – na Západě byl charakteristickým pro toto období vzestup sňatečnosti a vzestup porodnosti; na východě naproti tomu nastal v 50. letech vzestup rozvodovosti a postupně i pokles porodnosti.
2. období od roku 1964 do roku 1984 – na Západě je charakteristický pokles

porodnosti a pokles sňatečnosti; odkládání sňatků až odmítání manželství, vzestup rozvodovosti. Na východě naproti tomu vysoká sňatečnost v nízkém věku, pouze mírný vzestup rozvodovosti a relativně vysoká porodnost (ČSSR se svými demografickými ukazateli zejm. v 70. a 80. l. jednoznačně řadila do východoevropského standardu. Díky nutným pronatalitním opatřením došlo u nás v 70. letech k populačnímu boomu, poté nastal opět pokles a ustálení.)

3. období od roku 1984 – na Západě jsou pro toto období charakteristické pozdější sňatky, nová stabilizace plodnosti (na nižší úrovni) a stabilizace rozvodovosti. Na východě je to pokles plodnosti; v devadesátých letech snížení sňatečnosti, zvýšení sňatečního věku, snížení plodnosti a stabilizace rozvodovosti [SULLEROTOVÁ, 1998:7-61].

1. dějství

Lze říci, že tato etapa vývoje rodiny se započala ve Švédsku. V té době došlo ve Švédsku ke značnému zvýšení počtu uzavřených sňatků (tzv. sňatkový boom) a snížení sňatečního věku. Modální věk Švédek klesá na 21 let a 30% nevěst je v jiném stavu. Bez věna a bez ohledu na výhodnost spříznění obou rodových linií a rodinných jmění mladí lidé uzavírají manželství. Sňatková horečka, která je založena na romantické a erotické lásce, zvítězila nad buržoazním manželstvím.

„Zvrat“ projevující se zvýšením sňatečnosti a snížením věku snoubenců prožívala po Švédsku celá Evropa. Stále častěji a stále mladší manželé (všude se snižuje navíc i věkový rozdíl obou manželů) poválečné Evropy přivádějí po švédském vzoru z doby války na svět spoustu dětí. „Došlo k tomu, co demografie dobře zná z historie a co v tomto případě dostalo jméno „poválečný baby boom“. V Evropě připadá v letech 1946 – 1964 na 1 ženu více než 2,5 dítěte. Tomuto zvýšení porodnosti neuniklo ani tehdejší Československo – index plodnosti zde v r. 1946 strmě dosahuje 3,2 dětí na 1 ženu Lidé unavení a otřesení válkou a nejistotou, se stáhli k rodinnému krbu a rodinný život zažíval konjunkturu“ To vše i navzdory bytové krizi a špatným životním podmínkám mladých rodin [MOŽNÝ, 1999:42; SULLEROTOVÁ, 1998:22-21].

Hospodářské podmínky se ale začaly rychle zlepšovat a 50. léta jsou pak obdobím hospodářského růstu, jaký lidstvo do té doby nezažilo a jež se už sotva kdy bude opakovat. 50. léta jsou obdobím rozkvětu rodiny, které bývá v USA i v západní Evropě označováno „zlatým věkem rodiny“ či „dekádou rodiny.“ [HORSKÁ, 2004:76]. Možný nazývá 50. léta jakýmsi „retro časem“: rodina jakoby se pokusila obnovit centrální postavení ve společnosti

i svou tradiční vnitřní harmonii, pevnou hierarchii a funkční uspořádanost, která snad v realitě ani nikdy neexistovala [MOŽNÝ, 1999:18].

Sociální rétorika i média presentovala rodinu jako šťastný manželský pár, vychovávající své děti na předměstí v domku se zahrádkou. Byla to rodina dvougenerační, neolokální (samostatně žijící), s jasným „funkčním“ dělením ženské a mužské role a s alespoň 3 dětmi. Byla to nukleární rodina (pojem nukleární rodina začíná být chápán jako onačení standardního způsobu rodinného života vyspělých průmyslových civilizací, jako „normální“ způsob rodinného života, k němuž celý předchozí vývoj směřoval) [MOŽNÝ, 1999:42,44].

V 50. letech veřejné mínění Západu všeobecně uznávalo nejen rovnoprávnost otce a matky ve všech rodinných rozhodováních, nýbrž obecně přijímalo i požadavek rovnoprávnosti rodičů a dětí. Děti neměly být rodině v ničem zavázány, jejich vývoj měl být co nejméně omezován (liberalismus), aby byl zdravý a děti nebyly frustrovány. Rodina přestává být autoritativní a prochází procesem demokratizace.

Rovněž v českých zemích přichází po 2. světové válce baby – boom, i zde se posiluje tendence k neolokalitě a nukleární rodině. Pro hospodářský rozkvět jsou u nás mimořádně příznivé předpoklady, ale bohužel konjunktura, která by nás vynesla v životní úrovni na čelo evropských společností, byla zlomena v samém začátku komunistickým pučem a následnou devastací produktivních sil společnosti [MOŽNÝ, 1999:43]. Až do poloviny 20. století platily v jisté míře i pro rodinu v českých zemích demografické charakteristiky západoevropské rodiny. V 50. letech však dochází ke změně zařazení české rodiny co se týče demografického chování [HORSKÁ, 2004:77; MOŽNÝ, 2002:22]. V té době se v Československu, stejně jako v Maďarsku a Rumunsku zvyšuje počet rozvodů (jedná se o nepřetržitý vzestup, zatímco v SSSR většinu žádostí zamítají) a klesá počet narození. Snížení porodnosti je výsledkem obtížné situace, s kterou se ženy potýkají a liberalizace potratů. V České republice v tomto období klesl index plodnosti z 2,6 na 2,1 dítěte na ženu. V ostatní Evropě však v letech 1955 až 1964 porodnost neklesá a rovněž nestoupá rozvodovost. Silná vlna rozvodů z doby bezprostředně po válce záhy opadla [SULLEROTOVÁ, 1998:24].

Od poloviny 60. let je v českých zemích v pracovním poměru téměř veškeré práceschopné obyvatelstvo, včetně vdaných žen, a to i matek malých dětí. Komunistický režim značně podcenil obtížnost postavení žen snažících se skloubit péči o početnou rodinu, špatně vybavenou domácnost a těžké zaměstnání, zejm. tvrdou práci v zemědělství a v průmyslu. Nelze se tedy divit, že od 50. let se u nás let zvyšuje počet rozvodů a klesá počet narození [FIALOVÁ, L. a kol. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Slon, 2000. ISBN 80-85850-87-7, s. 11.]

Během 1. dějství rodinou otřesou velké diskuze předznamenávající hluboké změny: plánování rodičovství (neboť se pomalu zdokonaluje antikoncepce), zaměstnanost vdaných žen a matek, způsoby hlídání velmi malých dětí (kolektivní nebo domácí).

2. *dějství*

V roce 1964 dochází (v demografických charakteristikách) ke zlomu, který zasahuje prakticky celou Evropu, a to aniž by se nějak změnila ekonomická či politická podmínka [SULLEROTOVÁ, 1998:33; HORSKÁ, 2004:76]. Životní úroveň stále roste, ale lidé začínají na budoucnost pohlížet s pesimismem, který se projeví i ve vývoji rodiny.

Hlavní příčinou tohoto zlomu a jeho pokračování je hluboká změna hodnot a společenské morálky. Téhož roku klesá plodnost a to jak v zemích, kde ženy svobodně používají novou antikoncepci tak i v těch, kde je „pilulka“ doposud zakázána. Rok 1964 je rokem, kdy začíná bezprecedentní pokles plodnosti rodin, který bude trvat 20 až 25 let. V řadě zemí úroveň plodnosti poklesla z rekordní výše zaznamenané od roku 1900, bezmála tři děti na plodné období jedné ženy, na téměř poloviční hodnoty, mnohdy nejnižší, s nimiž se demografové v dotyčné zemi kdy setkali.

Ve Švédsku, Finsku, Dánsku, NSR a Švýcarsku dosáhla plodnost tak nízkých hodnot (zhruba 1,5 dítěte na 1 ženu), že to mnozí demografové nepovažovali v dobách míru za vůbec možné. (O deset let později, kolem r. 1987, byly tyto rekordní hodnoty dalece překonány katolickými zeměmi jako např. Itálií nebo Španělskem, které dosáhnou 1,2 dítěte na ženu). V Československu (ale také například v Maďarsku) neoznačuje rok 1964 začátek nekonečného klesání plodnosti, neboť ten již probíhal mnohem dřív, zhruba od roce 1950. V Čechách a na Moravě v roce 1967 poklesl průměr až na 1,7 dítěte na jednu ženu, takže byla vláda nucena přijmout opatření ke zvýšení natality [SULLEROTOVÁ, 1998:34-35]. Stát začal mladým lidem usnadňovat založení rodiny a péči o děti. Součástí sociálního systému byly výhodné nízkouročené novomanželské půjčky, prodlužující se mateřská dovolená, rozvinutá síť jeslí a mateřských škol, atd. [FIALOVÁ, 2000:11] Československá opatření přinesla výsledky – počet narozených dětí v první polovině 70.let stoupl a i když v 80. l. opět poklesl, stále byl vyšší než v zemích západní Evropy [MOŽNÝ, 1999:168]. Otázkou ale zůstává zda toto zvýšení natality nebylo zároveň důsledkem zpřísnění podmínek indikace potratů, jež tehdy byly nejrozšířenějším „antikoncepčním“ prostředkem.

A kdo jsou aktéry této převratné změny? Je to početná generace. Jsou to děti baby boomu. V průběhu 60. let v západní Evropě, USA i u nás dospívají a vstupují do společnosti mladí lidé narození po 2. světové válce. Tato nebývale silná kohorta (představují nejsilnější

vrstvu obyvatelstva ve věkových pyramidách skoro všech evropských zemí) má mimořádné generační sebevědomí. Jsou to první děti míru a hojnosti. Mají pocit vlastní důležitosti a vlastní moci. Nemají dojem, že by někomu něco dlužili, ani vlasti, ani stranám, ani církvím, ba ani rodičům. Jsou odhodláni prosadit svůj systém hodnot a zorganizovat zásadně jinak společenské instituce – a rodina stojí první v řadě. Tato nová generace odmítá řídit své chování podle generace starší a odmítá tradice. Je to generace, která vstoupí do sexuální revoluce. Tito mladí lidé rychle pochopili, že vědecké zlepšení antikoncepce (v šedesátých letech byla objevena hormonální antikoncepce) znamená možnost kontroly nad vlastní plodností (oddělit sexualitu od plození). A tak mají dívky konečně k dispozici účinnou antikoncepci, která jim umožňuje libovolně oddalovat okamžik mateřství a rozhodovat se, kdy chtějí mít dítě. Předmanželský sexuální život dívek, který byl do té doby přísně střežen rodiči, je díky antikoncepci zliberalizován. Mladí lidé se rovněž staví proti tradičnímu rozdělení rolí a demonstrují rovnost pohlaví pomocí smazávání rozdílů v oblečení, v účesech. Odmítání autorit i institucí minulosti, které autoritu ztělesňovali – mezi nimi i rodinu, vedlo k jakési kolektivistické nostalgii a vzniku komun mladých lidí (v Dánsku, v Nizozemí, v Anglii, Belgii a Německu), kde je všechno, včetně dětí, společné. Ale předpovídaný zánik rodiny se nekonal a tyto komuny se staly jen jakousi dočasnou úchylkou.

Na scénu ovšem vstupuje mnohem závažnější jev – individualismus, jenž zásadně proměnil smýšlení i podobu celé společnosti a tedy i rodiny. Rodina je nyní chápána nejen jako institucionální rámec jenž omezuje autonomii a staví se proti emancipaci svých členů, ale rovněž už není pocíťována jako ochránitelka „útočiště v krutém světě“, neboť ochránitelem se stal stát. Stát přejímá úkoly zabezpečit své občany pro případ stáří, nemoci, nezaměstnanosti a často se stará i o výchovu. Základní jednotkou společnosti už není rodina, ale jednotlivec, jenž se stává „právním subjektem“ [SULLEROTOVÁ, 1998:40].

V mnoha zemích dojde v letech 1965-1978 k podstatné změně rodinného práva, týkající se zejména sňatků, rozvodu a odpovědnosti rodičů. (Jde hlavně o snahu zajistit „rovnost a autonomii“ obou pohlaví v manželství, při rozvodu i v rodičovských právech. Rovněž bylo změkčeno rozvodové řízení a objevuje se rozvod na základě vzájemné dohody.) Základem rodiny má nyní být „rovnostářská dvojice“ a má se zavést „vzájemná zaměnitelnost mužské a ženské role“. Přesto ale, čím více bylo manželství příjemnější institucí, čím méně nároků kladlo na oba partnery a čím snáze šlo rozvést, tím méně párů se nechávalo oddat. A tak pár let po poklesu porodnosti (v roce 1964) se hrouť i sňatečnost. Snížení sňatečnosti, obzvláště citelné u mladých lidí (- 50 %), začíná ve Švédsku a šíří se do celé Evropy. Nejdříve je tento jev považován pouze za zpoždování vstupu do manželství, za jakési období „soužití

na zkoušku“, které by nemělo budoucnost (rodiny) nijak ohrozit, ale k roku 1980 se pokles sňatečnosti ještě zrychluje a u osob mladších 30 let se projevuje hluboká nechuť ke sňatku.

Nakonec nezbývá než si přiznat, že nejde jen o odložení sňatku, ale přímo o jeho odmítnutí. Mladí lidé chtějí spolu žít, ale ne v manželství. To podle jejich tvrzení ztratilo opodstatnění. Mluví se o „svazku bez dokladu“, za nějž se ti, kterých se týká, vůbec nestydí. Evropou se šíří působivé zvěsti (jelikož statistiky chybějí) přejaté sdělovacími prostředky o tom, že lidé, kteří spolu volně žijí, jsi jsou věrní, jsou to „stabilní“, „soudržné dvojice“, nerozcházejí se tak často jako manželé. Až koncem 80. let se ukázalo, že míra rozchodů je u volných soužití mnohem vyšší a že rozšířením volných soužití se nesnížila míra rozvodovosti, snížila se naopak odolnost manželství [SULLEROTOVÁ, 1998:44-46].

Co se však volného soužití a rozvodů týče, v letech 1975-1985 je tu velký rozdíl mezi východní a západní Evropou. Zatímco v západní Evropě, kde je volné soužití možné a rozšířené, stoupl prudce index rozvodovosti, naopak ve východní Evropě, kde bylo kvůli nedostatku bytů volné soužití téměř nemožné (lidé se berou s nadějí, že byt získají), míra rozvodovosti vzrostla jen mírně. (Od roku 1980 lze ale i v Československu pozorovat prodlužování věku snoubenců, přestože průměrný věk, zejména u nevěst, je ve srovnání se západní Evropou velice nízký, počátkem 80. let rovněž začíná klesat sňatečnost) [SULLEROTOVÁ, 1998:46; HORSKÁ, 2004:77; RABUŠIC, L. Možného rodina předvídaná a rodina skutečná. In *Sociologie jako umění Možného. K sedmdesátinám brněnského sociologa*. Brno: Masarykova univerzita, 2002, ISBN 80-210-28-52-1, s. 32.]

Poslední jev, který nelze opomenout, je silné zvýšení počtu dětí narozených mimo manželství (až na 35-40%, v některých zemích dokonce přes 50% [FIALOVÁ, 2000:12]. Tento fenomén však nezasáhl celou Evropu: neprojevil se, nebo jen velmi málo, v jižní Evropě, v Německu a Nizozemí, stejně jako v Československu, zato v Dánsku, Švédsku, Francii a Velké Británii byl velmi citelný, pravděpodobně i proto, že tyto země poskytovaly svobodným matkám mnoho výhod, úlev a přídavků.

3. *dějství*

Jestliže je nízký index plodnosti, vysoká rozvodovost a nízká sňatečnost charakteristická pro údobí od roku 1964 do roku 1984, nelze si od roku 1984 nepovšimnout nové stability indexu plodnosti jak na východě (Bulharsku, Maďarsko, Polsko, NDR, Československo, SSSR), tak na západě (Belgie, Finsko, Francie, Nizozemí, Švýcarsko), dokonce i mírně vzestupnou tendenci (Dánsko, Norsko, SRN, Velká Británie) a jasné stoupání – Švédsko. Švédsko opět přichází se změnou. V letech 1984-1987 přibývá sňatků,

dochází k zastavení poklesu sňatků u osob v mladém věku, zvýšil se počet pozdějších sňatků, počet rozvodů se zmenšil a především se jasně zvýšil počet narozených dětí. Švédsko bylo jednou z mála Evropských zemí, kde průměrný počet dětí na jednu ženu přesáhl 2,1.

Na Západě nastává období jakéhosi zklidnění a stabilizace. Končí období velkých zvratů a výkyvů, nastává jakési „ustálení“. Přestože tento stav není zdaleka ideální, je logickým vyústěním procesu demokratizace rodiny a změn, které ve společnosti 2. poloviny 20. století nastaly.

Bylo překonáno klima sexuální revoluce a mluví se o „sexuální kontrarevoluci“ [HUBÁLEK, S. Psychologie lidské sexuality. In *Sborníky křesťanské akademie Praha 6. Sborník přednášek na téma křesťanství a psychologie*. Praha: Křesťanská akademie, 1992, s. 26.] Díky hrozbě AIDS stoupla v ceně věrnost.

Pro 90.léta je charakteristická nízká porodnost (pod mírou prosté reprodukce), stabilizace růstu rozvodovosti (počátek již v 80.letech), odkládání vstupu do manželství a rození dětí do vyššího věku.

90. léta jsou ale významná ještě z jednoho aspektu. Východní a střední Evropa (tedy i ČR) se (díky politické, ekonomické a sociální transformaci) vydala svým demografickým chováním směrem k Západu [RŮŽKOVÁ, J., ALEŠ, M. Populační vývoj v české republice v roce 1993. *Demografie*, 1994, roč. 36, č. 4, s. 225; RABUŠIC, 2002: 36].

„Rozdíl v demografickém chování mezi zeměmi Východní Evropy a ostatní Evropou se po rozpadu socialistického bloku v r. 1989 začaly snižovat a nabývat nového charakteru. Politický obrat vedl ve východní Evropě ke změně životních podmínek převážné části obyvatelstva. Získaná svoboda umožnila rozvoj podnikání, cestování, na střední a vysoké školy začal nastupovat vyšší podíl mladých lidí než dříve. V rámci těchto revolučních společenských změn se postupně začalo měnit také demografické chování – zpočátku pomalu, později prudkým tempem. Změny, které probíhaly v západoevropských zemích déle než dvě desetiletí, se u nás uskutečnily během několika málo let“ [FIALOVÁ, 2000:13-14]. Někteří sociologové se domnívají, že nejde jen o změnu demografického chování, ale o zásadní posun v lidském myšlení a chování vůbec.

2.2 Česká rodina v 90.letech

Jak již bylo zmíněno, na počátku 90. let došlo k radikální proměně demografického chování, a to zvláště ve 2 oblastech: při uzavírání sňatků a rození dětí [FIALOVÁ, 2000:14]. V oblasti sňatečnosti došlo nejdříve k prudkému poklesu (z původního počtu více než 81 tisíc každoročně uzavíraných sňatků (rok 1989) na 54 tisíce (léta 1995 – 1996)). Mladí lidé rovněž

uzavírají sňatek a zakládají rodinu později než před r. 1989 (průměrný věk sňatku se u mužů zvýšil z 24,6 v roce 1989 na 28,5 v roce 1999 a u žen z 21,8 v roce 1989 na 26,2 v roce 1999. Samotná existence nesezdaného soužití je navíc akceptována českým veřejným míněním. V nesezdaných soužitích žijí zejména osoby po zániku předchozího manželství. Co se mladých svobodných lidí týče, jedná se zejména o krátkodobější způsob soužití, tzv. „manželství na zkoušku“, které časem může vyústit ve sňatek.

Narození prvních dětí se odkládá do vyššího věku rodičů. Dále nastal vzestup rozvodovosti, zvyšování podílu mimomanželsky narozených dětí (1990- 9%, 2000- 22% a výrazný pokles počtu interrupcí (v roce 1990 na každých 100 narozených dětí připadalo 83 interrupcí, v roce 1999, to bylo již jen 44 interrupcí), což je ve srovnání s vyspělými evropskými zeměmi stále ještě vysoký podíl, nicméně trend přibližování byl již započat. Také však došlo k poklesu míry porodnosti hluboko pod míru prosté reprodukce a rovněž se prodloužila délka života. Všechny tyto trendy jsou atributy druhé demografické tranzice, kterou západní svět zažívá již od konce 60. let. [FIALOVÁ, 2000:14-15; RABUŠIC, L. 2002:34-36; MOŽNÝ, 2002:22]

3. JEDNOTLIVÉ CHARAKTERISTICKÉ RYSY SOUČASNÉ RODINY

3.1 Změna v postoji k dítěti a změna v chápání dítěte

3.1.1 Pojetí dítěte dnes a v minulosti

Dnes na počátku 21. století si jen málo uvědomujeme, nakolik se změnilo chápání dítěte a jeho postavení v rodině, i v celé společnosti. K významnému pokroku v tomto ohledu došlo zejm. ve 20. století, které bylo již na svém počátku nazváno „stoletím dítěte“, a to bojovnicí za dětská práva Ellen Keyovou [JANDOUREK, J. a kol. *Zdeněk Matějček. Naděje není v kouzlech. Rozhovory*. Praha: Portál, 1999, ISBN 80-7178-350-1, s. 224.]

Asi nejvýznamnější událostí 20. století v tomto směru bylo vytvoření Mezinárodní úmluvy o právech dítěte, jejíž ustanovení jsou nadřazena zákonům jednotlivých signatářských států, a jednak, a to hlavně, „*děti se v naší západní kultuře staly centrem pozornosti rodičů i celé společnosti.*“ Matějček velmi trefně uvádí „*Citlivým ukazatelem zájmu o dítě je komerční reklama ... spočítejte si, kolikrát se v ní objeví děti, kolikrát děti dospívající, kolikrát rodina*“, „*ale rovněž i „zájem o děti týrané, zneužívané a zanedbávané je paradoxně znamením pokroku*“ [PREKOPOVÁ, J. *Malý tyran. Co vlastně děti potřebují*. Praha: Portál, 1993. ISBN 80-85282-56-9, s. 5.; JANDOUREK, 1999:224-225]

V minulosti spočívala hodnota dítěte v tom, že bylo zárukou přežití rodiny (tedy její budoucnosti), jejího majetku, zabezpečením rodičů ve stáří a zejména levnou pracovní silou, která přispívala k obživě celé rodiny. (Poslední jmenovaná skutečnost ovšem stále přetrvává v rozvojovém světě a není tomu tak dávno, co bylo dítě takto pojímáno v zemědělských a řemeslnických rodinách v meziválečném období i v našem státě.) Dítě bylo rovněž pojímáno jako vlastnictví rodiny, což se projevovalo i tím, že rodiče rozhodovali o jeho budoucnosti, a tedy i volbě partnera.

Rodina minulosti se soustředila na 2 cíle : 1/ přežít (a zajistit pokračování rodu), 2/ předat, uchovat a zvelebit majetek. V takové rodině nemělo dítě hodnotu samo o sobě jako je tomu dnes, kdy majetek již nehraje v rodině stěžejní roli, ale jako pracovní síla a případný dědic, přičemž rodinný majetek byl důležitější než členové rodiny, tedy i děti. Naproti tomu dnešní rodina klade do popředí nikoliv rodinný majetek, ale své členy, tedy i dítě. Současná rodina je charakteristická silnějšími citovými vztahy mezi rodiči a dětmi, které jsou hodnoceny samy o sobě jako osobnosti. Tato změna statusu dítěte se projevuje v pozornosti

věnované maličkostem každodenního života, jako je starost o zdraví dítěte, o jeho prospěch ve škole.

Dítě je tedy v současnosti objektem značné intenzivní péče a lásky rodičů. Ovšem tahle „samozřejmost“ je samozřejmá teprve v moderní době. (Období, kdy rodina začala v dítěti spatřovat důležitou hodnotu začíná teprve v 19. století.) Dítě je obrazně řečeno „králem“, středobodem rodiny [DE SINGLY, 1999:24; ŠRÁMKOVÁ, M. Co chtějí dnes rodiče pro své děti? Hlavně vzdělání. *Lidové noviny*, 7. 8. 2003a, s. 18.]

Objevuje se však zajímavý paradox, který se pokusím objasnit v kapitole 3.9.3 a tle mého názoru zní: „Přestože společnost má děti ráda, rozmazluje je a vynakládá na ně mnoho peněz, dětí se rodí stále méně.“

Objevují se ovšem i hlasy, že „vláda dítěte“ již skončila. V 70. letech 20. století nastala změna. Dnes již nelze od rodičů očekávat, že obětují své zájmy ve prospěch dítěte tak, jak to bylo dřív. Dříve se rodiče pro blaho dítěte obětovali, omezovali se kvůli němu (obzvláště matky, jejichž oběť „pro blaho rodiny a dětí“ se do té doby považovala za samozřejmost). Nyní však přichází něco nového: je kladen důraz na *autonomii všech členů* (a tedy i dítěte). To znamená, že nejen rodiče nebudou bránit dítěti v jeho samostatnosti, ale ani ono nebude klást příliš velké nároky na to, aby se rodiče kvůli němu omezovali (neobětují kvůli němu například vlastní odstředivé zájmy pro zachování rodiny). Díky vlivu emancipace došlo k tomu, že žena kvůli blahu dítěte a rodiny nemusí rezignovat na své osobní cíle, a to jak profesní, zájmové, či společenské. Blaho dítěte již není jediným kritériem, od kterého členové rodiny odvíjejí své chování [ŠRÁMKOVÁ, 2003a:18; HORSKÁ, 2004:78].

3.1.2 Dětství dnes a v minulosti

Málokdo si rovněž uvědomuje, že i dětství, jak ho známe dnes, neexistovalo (co do délky i charakteru). Tedy jako období šťastného, radostného (v dnešním pravém smyslu chápání těchto slov) a dlouhého dětství, jako doby, během které je dítě hýčkáno, může si hrát, učit se a později studovat. Dnešnímu člověku připadá skoro neuvěřitelné, že „*dětství jako fenomén bylo objeveno teprve nedávno, a že v minulosti bylo toto období života v podstatě ignorováno*“ [ŠRÁMKOVÁ, 2003a:18].

Dětství (tedy jeho pojetí i trvání) je, můžeme říci, produktem společnosti, proměnlivý „sociální konstrukt“. „*Podle Ariése se dětství jako sociální fenomén rodí až s počátkem ranného novověku, v době mezi 15.-18. stoletím; do konce středověku neexistovala kolektivní představa o podstatné jinakosti dětí a dospělých, děti byly neviditelné – byly chápány jako malí dospělí, se stejnými vlastnostmi, potřebami a povinnostmi... od 15. stol. se dětství*

postupně vzdaluje od každodenního života dospělých, zdůrazňují se jeho speciální potřeby a vlastnosti. Moderní společnost už závisí, a je si toho vědoma, na úspěchu vzdělávacího systému“ [NOSÁL, I. České dětství v kontextu socialismu a post-socialismu. Diskursy a reprezentace. In *Sociologie jako umění Možného. K sedmdesátinám brněnského sociologa*. Brno: Masarykova univerzita, 2002, ISBN 80-210-2852-1, s. 54-55, 57.]

„Dětství má v dnešní společnosti hodnotu, jakou nemělo nikdy dříve.“ Důkazem je řada dětských institucí, jako je například škola, nebo vědních oborů, jako je pedagogika či pediatrie. (Tyto vědy dnes zprostředkovávají své poznatky rodičům a udělují jim rady prostřednictvím obrovské spousty literatury.) O mimořádné hodnotě dětství v dnešním světě rovněž svědčí i reklama, průmysl a byznys, který často nevybíravým způsobem těží z citového vztahu dospělých k dětem [DUNOVSKÝ, J. a kol. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada, 1995. ISBN 80-7169-192-5, s. 25.]

3.1.2.1 Vývoj pojetí dětství

Od středověku do 16. století

Dětství bylo ve středověku krátké, zhruba 6-8 let. Pokud dítě toto období přežilo (neboť úmrtnost byla vysoká), stalo se v jednom okamžiku dospělou osobou, „malým dospělým“. Rodina již pro ně dále nebyla místem citových vztahů a ovšem ani místem nějakého soustavného vzdělávání. V tu dobu začalo dítě buď pracovat v zemědělství nebo šlo do učení, obvykle mimo domov. Po odchodu z domova se s rodiči setkávalo už jen zřídka. „Kontakt s bezpečím domova a jeho jistotou byl zpřetrhán mnohdy dříve, než se mohl naplno rozvinout...a projevit tak „sílu své vazby“. [PROKEŠOVÁ, M. *Teze k filosofii výchovy aneb blouděním k radosti*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě Pedagogická fakulta, 2002, s. 40; DUNOVSKÝ, 1995:33; MATOUŠEK, 2003a:32; GIDDENS, 1999,2001:157]

3.1.2.1.1 Vztah k dítěti

Zdálo by se, že taková věc, jako je citový vztah k vlastním potomkům se nebude měnit po tisíciletí. Podle francouzského historika Ariése jsou však city k dětem a rodině “záležitostí veskrze moderní“. Neznamena to, že by rodiče své děti méně milovali, ale citové klima v tehdejších rodinách bylo jiné [ŠRÁMKOVÁ, 2003a:18; MOŽNÝ, I. *Moderní rodina. Mýty a skutečnosti*. Brno: Blok, 1990. ISBN 80-7029-018-8, s. 43.] Citový vztah rodičů k dětem byl ovlivněn zejména vysokou kojeneckou úmrtností, která rovněž poznamenávala postavení dítěte v rodině. „Protože děti tak často umíraly, rodiče nemohli investovat tolik citu do vztahu ke každému sotva narozenému. Kdyby smrt dítěte byla pro ně takovou ranou, jakou trpí rodiče smrtí malého dítěte dnes, překročila by prostě častá smrt jejich lidsky omezenou schopnost

snášet utrpení. Musel tedy nutně být jejich vztah k jednotlivým dětem podle našich měřítek méně vřelý a láskyplný.“ [MOŽNÝ, 1990:42]

Rovněž intenzita péče, kterou rodiče svým dětem věnují, je velmi odlišná od té v minulosti. Děti v chudých rodinách často umíraly nejen na následky podvýživy (kterou asi jen ztěžší mohli ovlivnit), ale i na „nedbalost a špatnou péči“ Ovšem ani v urozených či bohatých měšťanských rodinách nebyla situace lepší, neboť dalším faktorem, který zřejmě sehrál roli ve vysoké úmrtnosti nemluvňat, byl nedostatek mateřské lásky, kterou trpěly děti poslané ihned po narození ke kojným na venkov. Smutnou skutečností bylo rovněž zabíjení nemluvňat. Tato ve starověku normální a ustálená forma populační regulace (zejm. populace žen) byla sice v době křesťanství zakázána a pranýřována, ale přesto se praktikovala dál. Nejvíce zavražděných nemluvňat připadá na vrub chudiny a svobodných matek, které byly samy nepochybně také oběťmi. Rovněž některé matky, které nebyly schopny pečovat o dítě, ať už z jakýchkoli důvodů, je mohly opustit v naději, že se dopouštějí menšího hříchu než jakým je vražda – třebaže výsledek byl často stejný, neboť útulky pro nalezence předávaly péči o novorozeňata kojným, jejichž „péče“ vedla často k úmrtí dítěte. [KLAPISCH-ZUBEROVÁ, CH. Ženy a rodina. In *Středověký člověk a jeho svět*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-682-4, s. 255; KINGOVÁ, M. Žena renesance In *Renesanční člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-653-0, s. 213-214.]

Důsledkem vysoké úmrtnosti i nepochybně větší „drsnosti“ doby, v které šlo často o to, jak přežít, bylo jiné citové klima a jiná citová výchova. Chladnější citové klima ovšem mělo i své výhody. Méně lásky a více citové zaujatosti znamenalo také méně důvodů ke zklamání a trpkosti. Neboť vřelý vztah a soustředěná láskyplná péče dnešních rodičů s sebou nese i riziko možnosti zklamání ve svých ratolestech. Další výhodou tohoto klimatu bylo, že přispívalo k „pacifikaci psychických onemocnění, jejichž průběh příliš vroucné citové vazby v rodině zhoršují, pokud vůbec některé psychózy nejsou jimi přímo vyvolány.“ [MOŽNÝ, 1990:43-44]

Od 16. století do současnosti

Od 16. stol. a zvláště pak ve stol. 17. a 18., dochází postupně k proměně pojetí dětství v souvislosti s pronikavou změnou rodiny. Došlo k institucionalizovaní školní výchovy (povinná školní výchova je u nás od poloviny 18. století; tím došlo mimo jiné k utužení vztahu mezi rodiči a dětmi, neboť se tím doba, po kterou spolu děti i rodiče žili v jedné domácnosti, prodloužila), vznikla užší patriarchální rodina, začal být kladen větší důraz na výchovu a prodloužila se doba dětství.

Druhá polovina 18. stol. přinesla celou řadu dalších pokrokových myšlenek ve prospěch dítěte a dětství. J.J. Rousseau a osvícenci nově formulovali postavení dítěte ve společnosti. Dítě je naděje společnosti, a proto na jeho výchově a vzdělání mnoho záleží. V 19. století jsou postupně vydávány zákony omezující určitou práci dětí. Toto období končí na konci století vítězně zákazem dětské práce. V 19. století rovněž dochází k přílivu citu do rodiny a rodina začíná spatřovat v dětech velkou hodnotu [PROKEŠOVÁ, 2002:40; DUNOVSKÝ, 1995:33; ŠRÁMKOVÁ, 2003a:18].

Ve 20. století hodnota dítěte v rodině stoupá, dítěti je věnována rozsáhlá, zvláště materiální péče, spojená s dlouhou přípravou k výkonu povolání, uskutečňovanou mimo rodinu. Tím vzniká dlouhá ekonomická závislost dítěte na orientační rodině a jeho sociální zralost se odsouvá daleko za hranici biologické dospělosti. Dětství ovšem není pojímáno jen jako přípravné stádium obětované budoucnosti, ale je mu přiznána hodnota sama o sobě.

Minulé století „přineslo řadu převratných změn v postavení dítěte ve společnosti, v chápání jeho potřeb, požadavků a práv i jejich uplatňování“ „Dosavadním vrcholem celého vývoje v pojetí dětství a přístupu k němu je pravděpodobně již zmíněná Úmluva o právech dítěte.“ [DUNOVSKÝ, 1995:11,34]

3.1.3 Práva dítěte aneb změna statusu dítěte

Od počátku 20. stol. se zintenzivňuje zájem o dítě a dětství, ale snaha prosadit zájmy dítěte jako právo se datuje do období po 1. světové válce (téměř současně s bojem o zrovnoprávnění žen). Prvním mezinárodním dokumentem, týkajícím se právního postavení dítěte ve společnosti, včetně závazků zúčastněných států poskytnout dítěti potřebnou ochranu, byla tzv. Ženevská Deklarace práv dítěte, kterou přijala Společnost národů v roce 1924. Druhým významným dokumentem byla Charta práv dítěte přijatá Valným shromážděním OSN v roce 1959. Nejvýznamnější mezinárodní právní dokument týkající se práv dětí je Úmluva o právech dítěte, kterou přijalo VS OSN 20. listopadu 1989 [DUNOVSKÝ, 1995:36-37]. Úmluva se ovšem neobjevila z ničeho nic, ale byla logickým završením politických snah hnutí na podporu práv dětí. Úmluva se od obou předcházejících dokumentů, odlišuje především tím, že má charakter smlouvy (předcházející dokumenty měly jen deklarativní charakter).*

---

* V září 1990 se na světovém summitu v New Yorku k Úmluvě připojila i ČSFR a v roce 1991 nabyla u nás platnosti jako právní dokument nejvyššího řádu, tzn. že její ustanovení je nadřazeno zákonům země, která ji přijala. V roce 1993 převzala závazek i ČR.

Úmluva vychází z pojetí dítěte jako rovnoprávné lidské bytosti, jež má i práva lidských bytostí, ale vzhledem ke své bezbrannosti potřebuje zvláštní podporu a ochranu, aby bylo schopné plně využívat svá práva. Úmluva zahrnuje práva občanská, polická, ekonomická, sociální i kulturní, která mají umožnit zachování lidské důstojnosti dětí. Práva v ní obsažená lze rozdělit podle obsahového zaměření do 5 oblastí: 1. Dítě potřebuje, aby mu společnost poskytovala ochranu (právo mít jídlo, oblečení, místo k životu, právo dostat lékařskou pomoc,...), 2. Dítě potřebuje být respektováno jako jedinec ve společnosti (právo, aby lidé zacházeli s dítětem slušně, i když nemá pravdu, právo na respektování náboženství, jazyka, barvy pleti, rasy,...), 3. Dítě potřebuje emočně pozitivní prostředí a projevy lásky (právo žít s každým ze svých rodičů, pokud by mu to neuškodilo, právo mít někoho, kdo se ho zastane, právo být s lidmi, kteří ho mají rádi,...), 4. Dítě má být respektováno jako jedinec, který si během svého rozvoje spoluvytváří (buduje) svou identitu (právo rozvíjet všechny své schopnosti a nadání, navštěvovat školy tak dlouho, jak to jeho snaha a nadání dovolí,...), 5. Dítě má být respektováno jako individualita, která musí mít možnost své sebeidentifikace (právo ovlivňovat rozhodnutí, co se s ním stane, právo získat dostatek informací pro toto rozhodnutí, právo, aby jeho potřeby a přání byly brány v úvahu ve věcech, které se ho týkají,...) [JIRÁSKOVÁ, 1999:94-95,99].

Pojem dětská práva, který je dnes tak často slyšet, bohužel vzbuzuje mnohdy obavy zejména u rodičů a učitelů. Tyto obavy však pramení z nepochopení toho, co jsou a nejsou dětská práva. Dětská práva neznamenají, že dítě může dělat co chce, kdy chce a jak dlouho chce, a to zejména na úkor učitelů a rodičů. Jde tu o roviny práv všeobecně lidských, která má člověk z titulu člověka. Dítěti jsou „přiznána“ práva. z toho titulu, že je lidskou bytostí. Úmluva je velkou výzvou pro přítomnost i budoucnost, neboť ještě mnohé zbývá ve prospěch dětí vykonat (míněno zejména uplatňování práv).

3.2 Zásahy institucí do rodiny (rodina a stát, rodina a škola)

3.2.1 Rodina a stát (státní instituce)

Současná rodina je charakteristická svým úzkým propojením a zvýšením závislosti na státu a (nejen) jeho institucích. Všudypřítomný stát dnes rozhoduje o možných jménech dítěte, byrokraticky omezuje rození dětí v domácím prostředí bez lékařské asistence, taxativně stanovuje délku školní docházky a zamezuje vychovávání dětí v rodině.

Rodina, ač je tou nejsoukromější sférou života člověka, soukromým prostorem, který si hlídáme, se přesto nachází pod veřejnou kontrolou. Ovšem tento „paradox rodiny jako nejsoukromější lidské instituce pod nejsoustavnější veřejnou kontrolou“ není výrazem

nějakých zvláštních poměrů naší doby. Je starý jako lidstvo samo. Již od počátku existence rodiny si žádné lidské společenství nemohlo dovolit nechránit rodinu, aniž by zároveň do ní nezasahovalo pomocí mechanismů veřejné kontroly. Co se ovšem změnilo jsou právě ony mechanismy sociální kontroly včetně pravomocí či donucovací moci, kterou disponují. Zatímco v minulosti mezi ně patřila různá tabu, pravidla, tradice, morálka, církevní nařízení a ti, kdo měli moc vynutit správné chování u druhých: rodiče, příbuzní, vlivné osoby, sbory starších, náčelníci, kněží, atd., dnes zajišťuje veřejnou kontrolu rodiny stát prostřednictvím *omezujících zákonů, různých institucí* (školy, nemocnice, domovy důchodců) a *specialistů* (výchovni poradci, manželští poradci, psychologové, sociální pracovníci, lékaři, hygienici, atd.), jejichž seznam neustále roste. Stát tedy potlačil projevy společenské, komunální kontroly, a podpořil naopak působení různých specialistů [MOŽNÝ, 1990:9-11; DE SINGLY 1999:12-13].

Proč došlo k převzetí mechanismů veřejné kontroly státem? Orientace na rodinnou intimitu, na vzájemné zejména afektivní vztahy, spojená s uzavíráním se světa rodiny je doprovázena nárůstem regulačních a kontrolních zásahů státu v různých podobách. Tyto procesy jdou ruku v ruce.

Dobré fungování státu závisí na dobrém fungování rodiny (známý výrok „rodina je základ státu“). Zásah státu do rodiny se děje ve jménu ochrany rodiny státem a společností. Stát si zvýšenou kontrolou vnitřního chodu rodiny zaručuje určité podmínky jejího, ale také svého, dobrého fungování, zároveň však také činí rodiny na sobě závislými. Jenže sevřené pečovatelské objetí státu, zdá se, rodině příliš nesvědčí [DE SINGLY 1999:7,12; KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. 2. vyd. Brno: Doplněk, 1995. ISBN 80-85765-41-1]

V dnešní době stát reguluje a kontroluje soukromou sféru množstvím opatření: *Na právní úrovni* zákonem o přerušení těhotenství, o rozvodu, rodičovských právech... Mnoho prostoru je v zákonech věnováno dítěti, respektive vztahu rodič (popř. jiná osoba) a dítě. Důležitým pojmem, a na základě něhož byla vytvořena řada zákonů je „zájem dítěte“, tedy nutnost a snaha chránit dítě v případě potřeby. *Na ekonomické úrovni* systémem sociálního zabezpečení (zahrnuje pojištění, sociální podporu – tj. přídavek na dítě, porodné, rodičovský příspěvek, důchody, podporu spoření...). *Na institucionální úrovni* tím, že vychází vstříc sociálnímu požadavku rodin na časné zařazení dítěte do předškolní a školní docházky v mateřské škole, a tak umožňuje emancipaci matek.

Stát pomáhá snížit závislost rodiny na podpoře příbuzných a sousedů, ženy na muži a dítěte na rodičích. Přeměny těchto tradičních pout závislosti mají i svou odvrácenou tvář. Tou

je menší autonomie rodiny a jejích členů vůči reprezentantům státu, soudcům, psychologům, učitelům, sociologům atd. [DE SINGLY 1999:37].

Lze tedy říci, že nedošlo jen ke změně mechanismů veřejné kontroly, ale i k výměně závislostí. V minulosti byla rodina závislá na svém okolí (příbuzní, sousedi) a to také provádělo její sociální kontrolu. Dnes je rodina více autonomní na širším příbuzenstvu i širší společnosti, ale více závislá na státu.

Zbývá ještě zodpovědět otázku, jak došlo k tomu, že stát získal pozici „kontrolora“, „pečovatele“ a „regulátora“ rodiny. K této skutečnosti došlo pomalým procesem jenž má svůj počátek někdy na přelomu 15. a 16. stol., kdy byl odstartován vzestup moderního státu a jeho moci [KELLER 1995:50, 101]. Podstata tohoto procesu tkví v postupném přebírání funkcí a pravomocí rodiny státem, čímž došlo k pozvolné, ale radikální proměně rodiny (i jejích kontrolních mechanismů).

V minulých staletích, v dobách, kdy stát ještě neměl monopol na veřejné užívání násilí, existovaly soběstačné, samostatné a hlavně soudržné rodiny, spíše bychom měli říci domácnosti - tzv. „*opevněné domácnosti*“ [KELLER 1995:46]. Domácnost proto, neboť tu tvořili nejen manželský pár a jejich děti, ale i další pokrevní příbuzní a nepříbuzní sloužící. Tyto domácnosti byly přímo existenční nutností pro své členy a zcela univerzálním nástrojem řešení všech problémů přežití - a to právě díky své dalekosáhlé soběstačnosti ve všech významných oblastech. Členové domácností nepotřebovali žádnou další vnější pomoc. Rodina se dokázala postarat o vše: byla výrobní jednotkou, poskytovala ozbrojenou ochranu, řešila sporné situace, plnila funkci sociální – probíhala v ní socializace dětí i socializace profesní, zajišťovala své členy v nemoci a ve stáří. Na úrovni domácností se uskutečňovala i samotná vláda. Jedinými významnými institucemi, které byly spravovány jinak než na úrovni domácností, byla armáda a církve. Až do nástupu novověku tedy platilo nejen to, že domácnosti jsou odkázány samy na sebe, ale navíc též, že celá společnost je odkázána na domácnosti.*

Jenže soběstačnost domácností s sebou nesla i zaostalost a nedůvěru vůči všemu cizímu. Rovněž nákladný život u dvora spolu s nutností vydržovat vlastní armádu a vlastní úředníky překračoval možnosti společnosti, která byla stále jen souborem více či méně soběstačných domácností schopných zpravidla pouze zajišťovat své vlastní momentální potřeby. V rozvinutější podobě dosud neexistovaly instituce, které by byly schopny

---

* Domácnost byla v minulosti základní daňovou jednotkou. Daň z hlavy se objevuje teprve na sklonku 17. stol. v Prusku. [KELLER 1995:47]. Dříve byla tedy základní jednotkou společnosti rodina – dnes bychom spíš měli mluvit o jedinci.

mobilizovat větší zdroje lidské či materiální a postavit je do služeb centra. A tak stát, měl-li obstát v konkurenci ostatních států, musel přikročit k vyvlastnění funkcí domácnosti a vytvoření velkých formálních organizací, které zajišťují velkoryse potřeby moderního státu, tedy jeho obranu, výživu, zdraví, sociální zajištění a podobně. Pokud by jeho potřeby byly zajišťovány tak jako dosud, tedy podomácku, stal by se stát dříve nebo později s největší pravděpodobností obětí svých centralizovaných sousedů.

Bylo by ovšem spravedlivé dodat, že první instituce, jimiž byly instituce stálé daně (na níž spočívá financování státní moci) a stálé, nikoliv žoldnéřské armády, nevznikly na základě racionálního rozhodnutí, ale spíše nárazově a zmateně. Teprve dodatečně se vše, co souvisí s moderní společností, odůvodňuje potřebami rozumu.

Vzestup státu a jeho organizací se udál na úkor domácností. Stát domácnosti vyvlastnil, a to hned v několika ohledech, což s sebou pochopitelně neslo své citelné vedlejší důsledky, o něž neusiloval nikdo z těch, kdo stát uvedeným způsobem mocensky posílili: *Ekonomické vyvlastnění* – rodina přestala fungovat jako základní výrobní jednotka, která je semknutá a stabilní, neboť všichni její členové jsou na sebe vzájemně odkázáni, a stala se jednotkou konzumní – nebo spíš seskupením individuí konzumujících statky vyráběné mimo domácnost - přičemž ke konzumování není nutná spolupráce (všichni konzumují to samé, chybí spolupráce a důvod držet pohromadě). *Mocenské vyvlastnění* – stát zbavil moci zejména domácnosti šlechty a měšťanů, vytvořil se byrokratický aparát, úřady se zaplnily profesionálními úředníky. Každý obyvatel je ovládán centrální státní správou zcela bez ohledů na rodinný stav. Rodiny už neudržují žádnou moc a proto není životně nutné tak jako dřív udržovat rodinu. I když se rodina hroutí, je na tom každý její člen stejně jako předtím. Všichni jsou si před státem rovni bez ohledu na rodinný stav. *Sociální vyvlastnění* - průměrná domácnost přestala být schopna zajišťovat z vlastních zdrojů péči o své nesamostatné členy, děti, nemocné a staré členy rodiny. Vývoj školství a zdravotnictví podporovaný státem postupně vedl k situaci, kdy domácnost přestává být dokonce kompetentní pečovat o své členy i v těch případech, kdy k tomu má dostatek prostředků a byla by k tomu ochotna.

Domácnosti a rodině bylo odňato vše, co ji nutilo držet pohromadě. Jan Keller tvrdí, že „moderní stát snad nevědomky obětoval rodinu svým vlastním potřebám“ [KELLER 1995:58]. Tím, že stát odebral rodinám a domácnostem mocenské, hospodářské i sociální kompetence, rodinu nevědomě oslabil a učinil ji křehkou.

A tak se z „opevněných domácností“ staly rodiny vydané na milost státu, nebo chceme-li vydané do péče a kontroly státu. Přesto ale rodina nebyla zbavena všech svých funkcí. Byla jí ponechána pouze jediná, avšak nezastupitelná funkce - péče o děti (neboť

pokusy o změnu v této funkci selhaly), k níž se později připojila funkce nová a sice zajištění emocionálního zázemí pro dospělé i děti. Rodina tedy stále není zbytečnou, neboť některé potřeby se dají realizovat stále ještě nejlépe v jejím rámci. Avšak vzhledem k tomu, že stát postupně vyvlastnil její ostatní podstatné funkce a předal je speciálním formálním organizacím (vojenským, hospodářským, soudním, zdravotním, výchovným, sociálně zabezpečovacím apod.), které má ve své režii, se rodina bez jeho podpory a ochrany neobejde. Každý moderní stát rozhodně tvrdí, že zajišťuje chod těchto formálních organizací především s cílem všestranně ochránit a zabezpečit své občany a jejich rodiny. Poté, co zbavil tradiční rodinu všech podstatných funkcí a pravomocí, které ji stmelovaly, projevuje o ni stát dojemnou péči. Tváří se, že armáda je zde proto, aby chránila naše rodiny, státní správa proto, aby řešila jejich problémy, zdravotnictví proto, aby rodina byla zdravá, a školství proto, aby byla vzdělaná. Jsme náchylní tomu věřit. Potom ale nepochopíme, proč se rodina i přes tak všestrannou péči všech zmíněných organizací tak často hroutí, je stále křehčí a rozpadá se "hodnému" státu doslova pod rukama. Je to vlastně proto, že stát, aby sám přežil v konfrontaci s ostatními státy, odňal domácnosti vše, co ji nutilo držet pohromadě, ať se děje, co se děje. A tak rodina ztratila soudržnost a vnitřní solidaritu.

Tvrzení politiků o tom, že stát je zde proto, aby sloužil rodině, je jednak nepravdivé, jednak velice naivní. Rodina stojí vždy až za armádou, státní správou a dalšími strategickými institucemi. A rovněž každé zvýšení péče o rodinu ji může jedinečně oslabit. Čím více funkcí jí odebereme, tím se stane slabší a zbytečnější, neboť činí z rodiny skupinu jedinců, kteří jsou na sobě vzájemně nezávislí [KELLER 1995:43-64,118-119].

Za tuto darovanou nezávislost stát draze platí, neboť učinil své občany na sobě závislými a nesamostatnými. Domnívají se, že ne oni, ale v první řadě stát, se musí postarat o jejich zdraví, výchovu, o jejich klidné a zabezpečené stáří, podporu v nezaměstnanosti, dávky rodinám, atd. Jenže sociálnímu státu, obzvláště v devadesátých letech 20. století, docházejí finanční zdroje. Státní zadluženost dosahuje v mnoha průmyslově vyspělých státech nepřijatelné výše a otevírá se debata o udržitelnosti všech výsad jimiž sociální stát své občany uvolňoval ze závislosti na rodinné solidaritě. A tak je budoucnost státu, jenž by byl vnímán jako „obrovská náhradní rodina“, otevřená a nejistá [MATOUŠEK 2003a:11, MOŽNÝ 1999:201-202].

Jen málokdo si uvědomí, že stát stále častěji a stále více zasahuje do rodiny prostřednictvím nejrůznějších institucí. Mohli bychom mluvit o jakýchsi „často nepozorovaných průnicích do života rodin“ [DE SINGLY 1999:7]. Tam, kde byla rodina kdysi nezastupitelná, nastoupili specialisté formální organizace. „*Rodina byla postupným*

vyvlastňováním zbavena svých kompetencí. Nejprve bylo profesionalizováno vzdělávání dětí v systému státního školství, pak přišla rodina o kompetenci v péči o nemocné, kteří byli přesunuti do nemocnic, jak to vyhovovalo profesionalizaci péče, a nakonec je člověk zbavován kompetence v nejintimnějších věcech, přesvědčen v médiích poradci a pečovateli, že ne on, nýbrž oni lépe rozumějí i jeho sexuálnímu životu a citovým vztahům“ [MOŽNÝ 1999:73]. „Rodině zůstal konzum, zábava a citové bezpečí, z čehož jen v tom posledním je ještě nenahraditelná.“ [MOŽNÝ 1999:20]. Působení institucí a různých specializovaných odborníků má však na lidi jakýsi „demobilizující účinek“. Je zkrátka lepší ponechat své problémy „povolanejšími“. A tak můžeme mluvit o převzetí rodinné péče placenými odborníky. Rodinné soukromí bylo „narušeno“ řadou institucí a dnes si rodina jen ztěží udržuje hranici svého soukromí.

Dle mého mínění, jde však o přirozený proces, který vedl rovněž k demokratizaci rodiny. V minulosti byla rodina soběstačnou jednotkou, schopnou postarat se o své členy, ovšem na úkor jejich možnosti rozhodovat sami o sobě a na úkor vzájemné závislosti svých členů, což spolu úzce souvisí (jedno podmiňuje druhé). Tuto rodinu bych definovala jako soběstačnou, solidární, ovšem rovněž nedemokratickou, silně záviselou na vzájemné potřebnosti.

Změna podmínek ovšem zapříčinila změnu rodiny. Postupem času se z rodiny stala jednotka, o kterou dnes pečuje stát a která se bez jeho ochrany a péče neobejde. Došlo k výměně závislostí. Současná rodina je demokratická, neboť stát garantuje a zajišťuje ochranu svobodného a všestranného rozvoje každého jejího člena, a to bez ohledu na podobu rodiny, v nichž se jedinec nachází. To ovšem s sebou zákonitě nese vyšší autonomii a nižší vzájemnou závislost. Proto vidím celý proces jako nevyhnutelný vývoj, jenž byl způsoben nutností situace a danými podmínkami, nebo minimálně vývoj, který nastal a nejde již vrátit zpět, přičemž je přirozené, že se vždy něco získá a něco ztrácí. Kdyby nenastala centralizace moci novověkým státem, nedošlo by zřejmě k vytvoření většiny organizací, které dnes regulují chod našeho života v oblasti výrobní, vojenské, správní, vědeckovýzkumné, zdravotnické, politické, kulturní a v řadě dalších oblastí. Přestože lidstvo po 90% své existence neznalo žádné uměle vytvořené organizace, my si již život bez nich dokážeme jen ztěží představit.

3.2.2 Rodina a škola

3.2.2.1 Paradox vztahu rodina a škola

Škola je jednou z institucí, prostřednictvím níž stát zasahuje do rodiny. Škola působí značně na dítě, neboť výchova a socializace dítěte se přesouvá do značné míry právě na ni, rovněž můžeme konstatovat, že rodina je přímo závislá na hodnocení dítěte školou. Škola vlastní téměř monopol na vydávání osvědčení a „označení kvality dětí“. To ale neznamená, by jí byla rodina vydána na pospas, ale může také zpětně ovlivňovat školu, nebo alespoň volbou uskutečnit její výběr [DE SINGLY 1999:30].

Je zřejmé, že role rodiny v socializaci dítěte se neustále zmenšuje [DE SINGLY 1999:20; MATOUŠEK 2003a:9]. Dnes už zůstává do značné míry rodině jen výchova a socializace dítěte v raném dětství a škola pohlcuje dítě na stále delší dobu, stejně jako další instituce (např. média či různé organizace). Dalo by se tedy říci, že škola bere dítě rodině. To by ovšem byla jen část skutečnosti, neboť se zavedením a rozšířením školní docházky došlo také ke změně staré rodiny v rodinu moderní, která se odehrála prostřednictvím změny vztahu k dítěti a k jeho výchově. Dítě již není pracovní silou přispívající k udržení rodinného majetku. Dnes v dítěti a v jeho budoucnosti spočívá bohatství rodiny. Dříve byla výchova uskutečňována tzv. přímým učením – děti nezůstávaly doma, ale byly posílány do jiné rodiny, aby se naučily řemeslu a zahájily svůj vlastní život. V tomto předávání přímým učením z generace na generaci nebylo ale místo pro školu a dítě se při takovémto způsobu učení netěšilo postavení dítěte, které by z našeho pohledu mělo mít.

Škola ale vytváří zvláštní pojetí dětství. Prodlužuje nevinnost, dítě je hýčkáno a rodiče se o něj starají. Dětství, které nekončí kolem sedmého roku věku, ale prodlužuje se na dobu školní docházky. Škola dnes tudíž ovlivňuje člověka od narození po adolescenci, ba dokonce až do dospělosti (vysokoškoláci). Délka studia se neustále prodlužuje, sociální dospělost je posunuta daleko za hranici biologické dospělosti. Škola prodlužuje dětství a pobyt dítěte v rodině s rodiči v jedné domácnosti [ŠRÁMKOVÁ 2003a:18].

Je zde tedy patrný paradox: škola bere dítě rodině (prostorovým vzdálením dítěte od rodiny, domova), ale škola zároveň dítě rodině vrací (delším dětstvím) [DE SINGLY 1999:20-22; ŠRÁMKOVÁ 2003a:18]. Škola (povinná školní docházka) tedy v podstatě umožnila intenzivnější vztah mezi rodiči a dítětem a přispěla k utužení tohoto vztahu.

3.2.2.2   Vzdělání jako nejvyšší hodnota, která rozhoduje o budoucím postavení dítěte

Dnešní doba je silně orientována na vzdělání, které zprostředkovává právě škola. Je to proto, že úroveň dosaženého vzdělání rozhoduje o profesionálním úspěchu v životě, a tedy i o sociálním statusu. Vzdělání se tedy stává jakýmsi základním vkladem, který chtějí rodiče svým potomkům zprostředkovat [ŠRÁMKOVÁ 2003a:18]. Můžeme mluvit o tzv. „školním kapitálu“. V minulých staletích ovšem byla situace zcela jiná, neboť rodiče předávali svým dětem zejména kapitál ekonomický a školní vzdělání bylo spíše vyjádřením určitého statusu (týkalo se duchovních, majetnějších vrstev), teprve se zavedením povinné školní docházky se vzdělání otvírá všem a získává nedobrovolný charakter. Můžeme říci, že školním kapitálem je dítě – je totiž spjat s osobou dítěte a proto mu ho již nikdo nemůže vzít. Dnes je totiž důležitější kapitál školní (ovlivňuje budoucí sociální postavení jedince) a nikoli, jak již bylo řečeno, kapitál ekonomický, neboť ten hraje v současné společnosti menší roli. Vzdělání se tedy stává jakousi vstupenkou do dalšího života. Vzděláním se snaží rodiče svým dětem zabezpečit minimálně takové postavení, jakého dosáhli oni, popřípadě jej zvýšit. Toto je ovšem nepochybně těžší než v minulosti (nepotismus, sňatková politika, jmenování dědice) a rodiny musí zmobilizovat všechny své síly a změnit své strategie pro dosažení cíle. Rodina je dnes v určitém směru zbavena možnosti jmenovat svého dědice, neboť vysvědčení a diplomy vydává podle svých vlastních kritérií škola. Proto hrozí nebezpečí i rodinám z vyšších vrstev, kde rodiče mají dobré vzdělání, neboť tohoto vzdělání nemusí dosáhnout i jejich děti. Přestože ale současná rodina nemůže přímo zasahovat do procesu stanovení „dědiců“, neznamená to, že by ztratila veškerou moc. Dnešní rodiny se snaží vytvářet nové „strategie své reprodukce“, což jsou postupy, pomocí kterých mohou uhájit nebo zvýšit svou společenskou hodnotu. Mezi tyto strategie patří plození potomků, jejich výchova, či ekonomické nebo společenské investice, čili vše, co se týká práce, času, peněz, vzdělání,... [DE SINGLY 1995: 25-33].

3.2.2.3   Vztah rodiny a školy a úloha školy v dnešní době

V současnosti se čas od času objeví otázka „kdo je zodpovědný za výchovu a vzdělání dětí a zda je úlohou školy pouze vzdělání“, přičemž člověku jsou nabízeny různé možné odpovědi. Kdysi bylo vše výhradně úkolem rodiny. Pak se ale objevila instituce školy, která začala vzdělávání zajišťovat sama a vedle rodičů začala plnit i funkci výchovnou. Za tu však nenesla zodpovědnost. Ta stále ležela na rodičích. Ve 2. polovině 20. století dochází k jakémusi pomyslnému umělému rozdělení kompetencí. Rodiče jsou zodpovědní za výchovu, škola za vzdělání.

Dnešní situaci nejlépe vystihl jeden z našich známých psychologů, Václav Mertin: „Zatímco ještě v době nedávno minulé měli rodiče na starost a zodpovědnost výlučně za výchovu a za vzdělání byla zodpovědná škola, dnes je mnohem silněji přijímán názor, že dítě je vzděláváno prakticky od narození. Zpočátku výlučně rodiči, později se větší či menší měrou podílejí i různé školní instituce. Naopak výchova probíhá zcela samozřejmě nejen v rodině, ale i ve škole.“ [MERTIN, V. Psycholog. Nejvýznamnějšími učiteli jsou rodiče. *Lidové noviny*, 7.11.2003, s. 19]. Jiný významný pedagog říká: „výchova není čistě soukromou věcí rodičů, ale týká se celé společnosti“ [BREZINKA, W. *Filosofické základy výchovy*. Praha: Zvon, 1996. ISBN 80-7113-169-5, s. 13.] Z tohoto výroku vysvítá, že mezi rodinou a školou existuje úzký vztah a měla by mezi nimi panovat spolupráce. Pokud tomu tak není, výchova a rovněž vzdělání má malou šanci na úspěch.

Mnozí pedagogové jsou však přesvědčeni, že škola má na starosti jen vzdělání, nikoli výchovu – ta že je záležitostí rodiny. Ti osvícenější sice chápou důležitost výchovy ve škole, ale většinou nemají sil nebo možný časový prostor ji realizovat. Rovněž „mnozí rodičové nemají o vzdělání svých dětí zájem a přenechávají veškerou zodpovědnost na škole a dokonce s ní odmítají spolupracovat.“ [MERTIN 2003:19]. Nechápu, že ze zákona zajišťuje vzdělávání sice stát, ale ve skutečnosti jde o zodpovědnost sdílenou [KVAČKOVÁ, R. Školu zvládnou jen nadaní. *Lidové noviny*, 7.11.2003, s. 19; BREZINKA 1996:21]. Je důležité, pokud si rodiče svou spoluzodpovědnost za vzdělání svých dětí uvědomují, protože bez podporujícího rodinného zázemí, nelze v oblasti vzdělání dojít k dobrým výsledkům. Sebelepší škola nedokáže převážit vliv demotivující rodinné situace.

A tak rodiče, kterým na úspěchu svých dětí záleží, mobilizují všechny síly, aby jejich dítě úspěšně získalo školní kapitál. Do služby tomuto cíli nasazují jiné kapitály – *kulturní* (vzdělání a kultivovanost rodičů), *ekonomický* (lepší stimuluující hračky, zajímavé a obzor rozšiřující prázdniny, atd.), *sociální* (konexe, styky, známosti), čímž zvyšují šance dítěte na školní úspěch. (Pro úplnost výčtu kapitálů jmenujme ještě kapitál „*kognitivní*“, neboť inteligence je ze 60-80% dědičná.) [MOŽNÝ 1999: 95-96,89].

3.2.2.4 Rodina – škola – postmodernismus jako úskalí vzdělávání, ale hlavně výchovy

Nepochopení v oblasti sdílení kompetencí a vzájemné spoluzodpovědnosti není jedinou těžkostí, která vztah rodina - škola provází. Je tu mnohem závažnější skutečnost, která se vynořila teprve poměrně nedávno (v druhé polovině 20. století) a tou je naše pluralitní postmoderní společnost.

Naše společnost je zaměřená na informace, jenže ty samy o sobě nejsou ničím – pokud k nim není přístupováno na základě nějakého paradigmatu. Pokud totiž připustíme, že škola má nejen vzdělávat, ale i vychovávat, nebo-li nejen předávat encyklopedické znalosti, ale i formovat hodnotový systém, dostáváme se do nesnází. Žijeme totiž ve světě rozporuplných informací a relativních hodnot. V proměnlivém světě, kde neplatí jedna objektivní pravda, ale existuje mnoho pravd vedle sebe... jen si vybrat, neboť objektivní poznání je nemožné. Je mnoho různých orientací, z nichž žádné nejsou lepší nebo horší než ty druhé. Existuje obrovské množství vzájemně si odporujících světových názorů, tzv. světový pluralismus. Postmoderní svět je zkrátka (proto) velice pluralistický, rozmanitý a relativní. Je to svět, kde je těžké nalézt jistotu „je to svět vzbuzující nejistotu a úzkost, kde nic kromě smrti není jisté. [PROKEŠOVÁ 2002:7,68,83,84; GIDDENS 1999,2001:495].

Zde však narážíme na problémy: Jaké informace by měla škola sdělovat? K jakým hodnotám by měla vést? Jaký je vztah rodiny a školy v tomhle ohledu?

Škola, stejně jako masmédiá přináší spousty informací, které ovšem nejsou informacemi v plném slova smyslu, protože neformují naši zkušenost. Toto se může dít teprve na základě nějakého paradigmatu, skrze něž informace zapadají do celkového systému našeho vědění [PEŠKOVÁ, J. Dvacáté století – doba krize modernity. *Dějiny a současnost*, 2000, roč. 22, č. 2, s. 44.] Avšak škola bohužel pouze zprostředkovává informace, které nehodnotí. Výchova k hodnotám však musí vždy probíhat z hlediska určitého paradigmatu (světového názoru, náboženství), který nutně přináší hodnocení všeho z tohoto úhlu pohledu. Škola však v postmoderní společnosti nesmí k žádnému světovému či náboženskému názoru vést – musí vykládat věci neutrálně. Náboženský či světový názor byl totiž shledán něčím, na čem se nelze shodnout, neboť jednak obsahuje iracionální prvky a jednak jich existuje obrovské množství, takže přešel do kategorie „soukromá věc“.

Nikdo ale nemůže vychovávat aniž by hodnotil, neboť neexistuje výchova bez hodnot. Proto je pro výchovu rozhodujícím světonázor rodičů (zahrnující určitý soubor hodnot; v širším slova smyslu také náboženství a morální přesvědčení, jakož i principy hodnocení a ideály), kteří nesou hlavní odpovědnost za výchovu dětí i za celkový cíl jejich výchovy. [BREZINKA 1996:21,105-106]. Přičemž světonázor rodičů obyčejně nebývá formován čistě subjektivně, ale kulturou společenství, v němž rodiče žijí. (Současná kultura je ovšem kulturou, ve které jsou shrnuty neslučitelné prvky z mnohých kultur, je to kultura chaotického synkretismu, který vytváří chaotický vnitřní svět.) A stát (podílející se na výchově a vzdělání) se zaručil, že bude dbát na právo rodičů zajistit výchovu a výuku v souladu s jejich vlastním náboženským a světonázorovým přesvědčením, a že rodičům zajistí náboženskou a morální

výchovu jejich dětí ve shodě s jejich vlastním předsevzetím. To však lze ve světonázorově pluralistické společnosti se silně individualizovanými přesvědčeními uskutečnit jen nedokonale, a tak vše, co přesahuje společný základní ideál je historizováno, relativizováno a znehodnocováno. Stává se pouhým diskusním tématem – vhodným k analýze, srovnávání a kritice.

Škola tedy neprovádí výchovu k hodnotám tak jako dříve (vyjma těch nejzákladnějších hodnot společnosti, na kterých se shodnou všichni). To je úkolem rodičů a společenství k němuž dítě patří. Především oni jsou ti, kteří mohou svému dítěti předat vlastní světový názor, který je hodnotovou orientací člověka.

V případě, že děti mají tento základ hodnotové výchovy, předpokládající světový názor (náboženství), může škola tyto hodnoty rozvíjet. Avšak v případě, že tomu tak není a sami rodiče příliš tápou, nejsou si jistí a často mění svou hodnotovou orientaci, svým dětem „nic“ nepředají a jejich děti se budou jen těžko orientovat ve velikém množství informací a mnohdy i velice protichůdných názorů natolik, aby si vypěstovaly vlastní cit pro hodnoty a vytvořily dobré hodnotové postoje [BREZINKA 1996:128].

Můžeme tedy říci, že suma vědomostí zprostředkovaná školou dítěti nepomůže, pokud nebude mít na této cestě zkušeného průvodce (rodiče), který mu může vše pomoci uspořádat z určitého úhlu pohledu. Proto je nutná spolupráce, nebo spíše vzájemné doplňování (a vzájemná podpora) rodiny a školy. Základem pro toto vytvoření hodnotových postojů je rodina, která nemůže tuto povinnost přesunout na školu, jak se o to často snaží. Rodina ale rovněž potřebuje podporu školy, která alespoň nebude bránit náboženským a světonázorovým zásadám rodičů.

Škola tedy nemůže dát „vyvážené vzdělání“ jako celek, ale umožňuje přístup k jeho získání. Rodiče (a společenství, k němuž dítě patří) jsou těmi, kteří poskytují nutné doplnění a světový názor, který je hodnotovou orientací člověka.

3.2.2.5 Rodina a škola – závěr

Nelze popřít, že prostor, který mají rodiče na vychovávání svých dětí, se v posledních staletích zužuje. Moderní stát přebírá úlohu zajišťovatele výchovy i vzdělání nejpozději do doby, kdy dětem začíná povinná školní docházka.

Rodina tedy ztratila monopol na výchovu, zdělání a na socializaci svých potomků vůbec. Dítě se brzy ocitá v mimorodinném prostředí a jeho čas je jím z velké části kontrolován a ovlivňován. Jsou to dnes zejména masmédiá a vzdělávací instituce a rovněž vrstevnické skupiny, jejíž hodnoty jsou stále více určovány vlivem sdělovacích prostředků.

Autonomie rodičů je omezována všude pronikajícími veřejnými institucemi, postavení rodičů při socializaci dítěte je zatlačováno do pozadí. Proto má mnoho rodičů při výchově pocit, že jejich úsilí má na dítě jen nepatrný vliv. Opak je ale pravdou. Vliv rodičů naprosto převažuje nade všemi ostatními vlivy [CAMBELL, R. *Potřebuji tvou lásku. Co můžeš udělat pro své dítě*. Praha: návrat, 1992. ISBN 80-85495-11-2, s. 12; MATOUŠEK 2003a:9, 70; MOŽNÝ 1999:144]

3.3 Demokratizace rodiny

Celá doba od konce 18. století až po 20. století je prosycena atmosférou změn ať už politických (revoluce), hospodářských (industrializace), sociálních (urbanizace, rovnoprávnost muže a ženy) nebo kulturních a duchovních, tedy změnou v myšlení a celkového životního stylu, což se nemohlo neprojevit rovněž na rodině.

Pod vlivem událostí francouzské revoluce byl odstartován začátek pomalé, ale radikální proměny rodiny. Zřejmě stěžejním momentem od něhož můžeme odvíjet rozpad tradiční patriarchální rodiny a tedy zahájení demokratizačního procesu v rodině je konec 19. a zejména počátek 20. století, kdy doházelo k uvolňování patriarchální struktury společnosti procesem emancipace ženy a bojem za její zrovnoprávnění [JIRÁSKOVÁ 1999:73-74; TÄUBNER, V. Krize otcovské role. In *Sborník z V. konference sociálních pracovníků k rodinné problematice*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1995. ISBN 80-85529-14-9, s. 56.] Vývojový proces podoby rodin ve světě na rozdíl od minulých, relativně stabilních etap vývoje, pak významně akceleruje především v 2. polovině 20. století. Docházelo k tomu ve spojitosti s postupnou akceptací sociálně-tržní vývojové orientace většiny moderních ekonomicky vyspělých států. Tato dynamická změna přinesla pro široké kruhy obyvatelstva (uspořádaného především v rodině) na jedné straně relativní blahobyť i dobré životní podmínky, na druhé straně byla ale doprovázena sklonem k takovému obecnému ekonomickému rozvoji, který je spojen se zvýšenou migrací obyvatelstva, ale také s fenoménem dlouhodobé nezaměstnanosti. [KREBS, V. a kol. *Sociální politika*. Praha: Kodex, 1997. ISBN 80-85963-33-7, s. 237].

V procesu demokratizace rodiny se rovněž mění výchova dítěte, která se soustředuje na rozvoj jeho dobrých vlastností a schopností, nikoli jen na potlačování špatných. Dítě je považováno za *tabula rasa*, takže dobré a špatné návyky lze u dítěte vytvořit snadno a brzy, dochází k oslabování důrazu na poslušnost a ve výchově se začínají prosazovat zdravotní hlediska. O něco později (po r. 1950), je kladen důraz na rodičovskou lásku. 60. léta jsou

známá svým liberalismem. Dnes je kladen především důraz na respektování individuálních zvláštností [JIRÁSKOVÁ 1999:74; DUNOVSKÝ 1995:33; MATOUŠEK 2003a:46-47].

Dalším významným faktorem, který ovlivnil vývoj rodiny v druhé polovině 20. století, byla narůstající demokratizace společnosti, která byla především doprovázena tlakem na zrovnoprávnění žen a tendencí k posilování partnerských vztahů mezi oběma pohlavími. Do popředí se dostávají rovnoprávné partnerské vztahy mezi manžely a hlavním kritériem funkčnosti rodiny je citové zázemí, vzájemné vztahy mezi členy rodiny. Toto zaměření na vztahy vede k jistému zúžení rodiny, které je vyvoláno potřebou, učinit vztahy v rodině osobnějšími (což vede ke změně postavení dítěte). Rodina se stává malou (nukleární) jednotkou hájící si svou intimitu, a to nejen vůči okolní společnosti, ale i příbuzným, což v minulosti neexistovalo, neboť rodina byla do té doby dosti otevřená vůči veřejnosti, která ji obklopovala (hlavně na venkově) a jednání jejích členů bylo pod veřejnou kontrolou. Na druhé straně je ovšem rodina vystavena stále většímu kontrolnímu pohledu státu. Jedná se o již zmiňovaný paradox: rodina se stala sice protiváhou oblasti veřejné, útočištěm před veřejným světem, ale zároveň se tomuto působení veřejného světa otevřela (stát, instituce) [DE SINGLY 1999:7,11].

Demokratizace rodiny má nejen své kladné důsledky (více lásky, citu, tolerance, otevřenosti, svobody, práv, samostatnosti,...) ale i své záporné důsledky. Ty vyplývají ze špatného chápání liberální ideologie, tedy z přílišného zdůrazňování práv a svobod jedince. Důsledky jsou pak například velká rozvodovost a potratovost, zakládání programově bezdětných rodin, nebo rodin, kde dítě vychovává programově žena sama, atd. [HINTNAUS 1998:12]. Čas od času se proto objevují hlasy volající po návratu k „tradiční rodině“, která byla daleko pevnější a uspořádanější než splet' vztahů, v nichž se většina z nás nalézá v dnešní době [GIDDENS 1999,2001:181]. Přestože se ovšem mluví o návratu k „tradičnímu modelu rodiny“, nikde není jasně řečeno, k jakéžto tradici se to hodláme vracet. Jaká rodina je „tradiční rodina“?

Je to snad „plebejská“ rodina minulosti blíže neurčeného období, kde existovaly jasně vymezené mužské a ženské role, které se vzájemně doplňovaly, potřebovaly a byly na sobě závislé? Rodina, kde muž byl hlavou domácnosti, jemuž byli všichni členové včetně jeho manželky podřízeni. Rodina mající respekt společnosti a státu, mající ve společnosti svou autonomii, ale podléhající vrchnosti a církvi.

Nebo je to venkovská rodina 18. století? „*Takový ideál je ale zakotven v nevolnictví, v povinném katolictví (či protestantismu), v podřízenosti svobodných dětí rodičům a v absenci sociálního státu. Takový ideál nelze vzkřísit ve společnosti, kde si partnera k soužití vybírá*

každý sám a pokud se dostane do těžkostí, na něž křehké rodiny nestačí, obrací se na stát. “[MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003b. ISBN 80-7178-548-2, s. 183]

Anebo je to měšťanská (buržoazní) patriarchální rodina 19. století založená na podřízenosti žen mužům? Tento typ rodiny vznikající již v době rozmachu měšťanstva v evropských městech v 17. a 18. století se později během průmyslové revoluce z těchto vrstev rozšířil i mezi dělnictvo. Takováto rodina byla výrazně patriarchální a otcova autorita v ní byla založena výkonem v roli podnikatele a dědičným vlastnictvím majetku. Živitelem rodiny byl muž, žena měla své místo v domácnosti. Rodina některými opěvovaná jako znamenitě funkční, jinými kritizovaná pro pokryteckou vnějškovou monogamii („dvojitá morálka“) a útlak ženy a dětí [JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-749-3, s. 116.]

Domnívám se, že nejčastěji je pod pojmem „tradiční rodina“ myšlena právě rodina měšťanská (se svým jasným a předem daným vymezením rolí). Ať tak či tak, všechny mají jedno společné: nejsou demokratické, jsou to modely subordinační, patriarchální. Proto návrat k tradiční rodině není možný. Ona totiž ve své idealizované podobě, k níž se zastánci tradic hlásí, vlastně ani nikdy neexistovala (tvrdí Giddens). Měla příliš autoritářských rysů na to, aby se tento model dal znovu použít. A sociálně – ekonomické změny, které změnu rodiny vyvolaly, jsou – naštěstí - nevratné. Když nastal proces demokratizace společnosti (boj za různá práva a svobody, rovněž boj za zrovnoprávnění mužů a žen), bylo jen otázkou času, kdy se projeví i uvnitř rodiny, neboť situace ve společnosti se odráží i na situaci v rodině. I když vývoj dnešní rodiny není v mnoha ohledech příznivý (např. rozvody,..), je jistě přirozeným vyústěním mnoha jevů (emancipace, práce žen, změna postavení žen,...), které spolu úzce souvisí, nebo přesněji řečeno, vyústěním vývoje naší kultury. Vzhledem k tomu, že stále nemůžeme mluvit o úplné demokratizaci společnosti, nemůžeme mluvit ani o úplném demokratickém uspořádání rodiny. To však neznamená, že je správné vzývat „tradiční rodinu“. Tu totiž nelze implantovat do současných podmínek. Tradiční rodina by v současných podmínkách nemohla existovat a problémy současné rodiny nevyřešíme obrácením se do minulosti.

Porovnejme některé nejvíce markantní rysy demokratické a tradiční rodiny (jistě se však nejedná o úplný výčet všech charakteristik).

3.3.1 Srovnání rodiny současné a tradiční - tabulka

DEMOKRATICKÁ (současnost)	TRADIČNÍ (minulost)
<p><i>menší soudržnost</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - neexistence mechanismů, které by nutily rodinu držet pohromadě <p>(důsledek: rozvody, neúplné rodiny,...)</p>	<p><i>větší soudržnost</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - rodina byla nucena držet pohromadě - existenční a společensky vynucená soudržnost (příbuzní, církev, tradice,...)
<p><i>nestabilita</i> (stejná nestabilita jako v minulosti avšak odlišné příčiny)</p> <ul style="list-style-type: none"> - příčinou nestability je zejména vysoká rozvodovost 	<p><i>nestabilita</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - nestabilitu rodin způsobovala smrt
<p><i>demokratizace společnosti a rodiny –</i> narůstající zejména ve 2. polovině 20. stol.</p> <ul style="list-style-type: none"> - emancipace ženy, právo ženy na zaměstnání - demokratizace vztahu mezi partnery, rovněž ve vztahu mezi rodiči a dětmi - změna výchovy, změna postavení dítěte <p><i>více práv a demokracie s sebou nese i jistou nestabilitu a individualismus</i></p>	<p><i>autoritářství</i> <i>hierarchické uspořádání rodiny</i></p>
<p><i>důraz je kladen na mezilidské vztahy</i> (se zvláštním zřetelem na vztahy mezi manžely), na harmonické fungování celé rodiny, která by měla umět respektovat individuální zvláštnosti</p> <p><i>trvalost rodiny nehraje tak stěžejní roli</i> jako „kvalita“ interpersonálních vztahů</p> <ul style="list-style-type: none"> - afektivní vztahy jsou (vratkým) základem rodiny 	<p><i>důraz je kladen na majetek</i> <i>trvání rodiny „za každou cenu“, za všech okolností a podmínek</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - existence dvojí moráky
<p><i>hlavním měřítkem funkčnosti rodiny je:</i> kvalita interpersonálních vztahů, emoční spokojenost manželů a emoční uspokojení dětí</p> <p>(tzv. „rodina vztahová“)</p>	<p><i>hlavním měřítkem funkčnosti rodiny je:</i> schopnost postarat se o členy rodiny, zajistit pokračování rodiny (reprodukce) a uchovat, popřípadě rozmnožit rodinný majetek</p>
<p><i>současná rodina je individualistická, preference individuálních zájmů nad zájmy rodinnými</i> (individualismus současnou rodinu ohrožuje, ale nedokázal ji učinit zbytečnou)</p> <ul style="list-style-type: none"> - upřednostňování seberealizace, osobního uspokojení pro každého člena rodiny - přitažlivý ideál plného osobního rozvoje rodiče x plné uspokojení potřeb dítěte → dilema* - autonomie jednotlivých členů rodiny, větší nezávislost manželů na sobě navzájem a větší 	<p><i>potřeby jednotlivých členů rodiny jsou podřízeny (hospodářským) zájmům rodiny</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - upřednostnění povinnosti vůči rodině - celkově méně svobody členů rodiny v rozhodování <p><i>komunalismus</i></p>

<p>nezávislost dětí na rodičích</p> <p>(vyhledávání a prosazování osobní autonomie jednotlivými členy rodiny však nevylučuje vytváření společných zón, jakéhosi „bytí pospolu“)</p> <p>- preference svobody volby, nezávislosti</p> <p>(výsledkem jsou rozvody, méně dětí v rodinách, klesající stabilita rodiny)</p>	
<p><i>důraz na jedince</i></p> <p>- zdůrazňování jednotlivých členů rodiny – jejich potřeb a zájmů</p>	<p><i>důraz na rodinu</i></p> <p>- důležité nejsou jednotliví členové, ale rodina</p>
<p><i>důraz na rozvoj osobnosti</i>, každý člen rodiny nabývá stále svéráznější podoby i svého osobitého způsobu myšlení a cítění</p>	<p><i>totožnost, společné vědomí</i></p>
<p><i>partnerství</i> – ideál rovnocenného vztahu mezi mužem a ženou (partnerství, rovnost, vzájemná úcta)</p> <p>- změna postavení ženy (žena je samostatný, nezávislý jedinec, soběstačný, schopný uživit se)</p> <p>- rovnoprávnosti ve vztazích ještě nebylo - úplně dosaženo</p> <p><i>změnila se struktura rodiny i vztahy v ní</i></p>	<p><i>patriarchát</i> (podřízenost, poslušnost)</p> <p>- muž vládl, rozhodoval o celé rodině</p> <p>- žena – jedinec závislý na muži a podřízený muži</p>
<p><i>stírání rolí muže a ženy</i></p>	<p><i>jasné vymezení rolí muže a ženy, komplementarita rolí</i></p>
<p><i>důraz na soukromí</i></p> <p>- rodina jako „soukromý“ prostor, v němž členové rodiny mají zájem být pohromadě, sdílet určitou intimitu a jsou citliví na kvalitu vzájemných vztahů</p> <p>- orientace na rodinnou intimitu spojená s uzavíráním se světa rodiny je doprovázena nárůstem regulačních a kontrolních zásahů státu v různých podobách (tyto procesy jdou ruku v ruce), proto je současná rodina zároveň soukromá i veřejná</p>	<p><i>otevřenost vůči společnosti, malé soukromí</i></p> <p>- jednání členů rodiny bylo pod veřejnou kontrolou, členové rodiny požívali jen malého soukromí</p>
<p>- <i>závislost rodiny na státu a vliv státu a institucí na rodinu</i> (do rodiny zasahuje stát, instituce - škola, média,...)</p> <p>- nezávislost na příbuzných, širším společenství</p> <p>- zvyšující se distance od orientační rodiny a</p>	<p>- <i>závislost na příbuzných, širším společenství, církvi, vrchnosti, tradici,...</i> a jejich vliv na rodinu</p> <p>- nezávislost na státu a institucích</p>

<p>širšího příbuzenstva</p> <p>- s urbanizací společnosti a s rozvojem prostředků komunikace jsou jednotlivci osvobozeni od omezení, tlaků a svazujících pravidel nejbližšího prostředí</p> <p><i>relativní autonomie rodiny, výměna závislostí</i></p>	
<p><i>svobodná volba partnera</i></p> <p><i>rodina řeší otázku „jak spolu žít“</i></p> <p>- ekonomická nezávislost rodiny na příbuzných, ale i manželů na sobě navzájem</p> <p>- vysoký průměrný věk – soužití trvá dlouhou dobu</p> <p>- hodnotové orientace se posunuly nebo přesunuly na užívání si</p>	<p><i>výběr partnera podřízen zájmům rodiny</i></p> <p><i>rodina řeší otázku „jak přežít“</i></p> <p>- vzájemná ekonomická závislost členů rodiny</p> <p>- stálá přítomnost smrti</p>
<p><i>účel a zaměření rodiny: rodina je percipována jako citová a konzumní jednotka</i></p> <p>- soustřeďuje se na uspokojování potřeb svých členů; dává emocionální zázemí</p> <p>- rodina není nutná k přežití</p> <p>- je zaměřena na péči o výchovu dětí a na vztahy mezi manželskými partnery</p>	<p><i>účel a zaměření rodiny: rodina jako existenciální nutnost (nutná k přežití)</i></p> <p>- rodina je výrobní jednotka, slouží k reprodukci společnosti</p>
<p><i>všeobecně je akceptována mnohotvárná forma rodinného chování (různé formy rodiny)</i></p> <p>- zmenšení rodiny, ideálním vzorem je nukleární rodina</p> <p>- změny v šíři a intenzitě udržování příbuzenských vztahů</p>	<p><i>rodina = otec, matka, děti, další příbuzní či nepříbuzní</i></p> <p>- spíše lze mluvit o domácnosti</p> <p>- větší propojení rodiny s příbuznými a okolím</p>
<p><i>plánované rodičovství - rodí se méně dětí, ale dětem je věnována obrovská péče</i></p>	<p><i>živelná reprodukce – rodilo se více dětí</i></p>

*/Dilema je jasné : prioritou nemůže být osobní rozvoj rodiče a zároveň plné uspokojení potřeb jeho dítěte. Při kolizích těchto zájmů, jež jsou v rodinách na denním pořádku, musí mít jedno před druhým přednost.

Přestože v mnoha ohledech vychází ze srovnání současná „demokratická“ rodina lépe, není ani ona ideální. Proces demokratizace s sebou přinesl zejména klesající stabilitu rodiny (o níž bude pojednáno více v kapitole 3.8). Na druhou stranu je však třeba si uvědomit, že vždy když dochází ke změnám, jsou tyto často provázeny obdobím nepokoje a chaosu, během kterého se snadno přehlídí to, co se získalo. Takovému přístupu je potřeba se vyvarovat, neboť každá změna s sebou nese něco, co se získá a něco, co se ztratí.

3.4 Změna postavení ženy

Jednou ze stěžejních změn, jež se promítla i do proměny rodiny (a zejména do vztahu mezi manžely), je změna postavení ženy. Žena již od samého počátku neměla vždy lehké postavení, musela si ho složitou a hodně těžkou cestou získávat. Muži si vždy chtěli podrobit ženy, chtěli nad nimi vládnout a také se jim to dařilo. Žena byla nahlížena jako nedokonalé, slabé stvoření. Měla být poslušná (stěžejní, nezbytná vlastnost ženy byla poslušnost vůči muži - nejdříve vůči otci, pak manželovi), pokorná, skromná, trpělivá, pracovitá, věrná, milá, zbožná, tedy taková, jakou si ji přáli muži mít. Žena měla dělat vše pro mužovu spokojenost, mít na zřeteli mužovo blaho. A toto podřízené postavení ženy bylo považováno za zcela správné, přirozené a věčné, neboť bylo podporováno výkladem Bible a později rovněž potvrzeno zákonem.

Ostatně skvělým příkladem, jak si muži představovali výchovu dívky, aby později odpovídala jejich představám, podal J. J. Rousseau: „*Veškerá výchova se musí vztahovat k mužům. Líbit se jim a být jim ku pomoci, být hodna jejich lásky a úcty, v mládí je vychovávat a ve stáří o ně pečovat, radit jim, utěšovat je, zpříjemňovat a oslazovat jim život : to jsou ve všech dobách povinnosti ženy.*“ [ROUSSEAU, J.J. *Emil čili o výchově*. Praha: Dědictví Komenského, 1975, s. 94.]

Žena téměř výlučně existovala jen ve vztahu k muži a jeho potřebami a představami byla řízena i její výchova. „*Po dlouhá staletí hledala žena i dívka opodstatnění své existence vždy ve vztahu k muži. Byla něčí dcerou, sestrou, manželkou, matkou. Sama nemohla skoro nic: volně nakládat s majetkem, rozhodovat o dětech, které přivedla na svět, ani volit své zástupce, když si společnost konečně prosadila ústavní režim. Celé věky zůstávala nesamostatnou, nesvéprávnou bytostí. Do sňatku za ni odpovídal otec nebo poručník, pak manžel. Tuto staletími utvrzenou normu smetla až 1. světová válka.*“ [LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0737-5, s. 70.] Podřízené postavení ženy odrážel i manželský slib, který odrážel vlastnický poměr mezi mužem a ženou. Žena měla milovat, ctít a poslouchat svého muže. On ji pouze sliboval, že ji bude milovat a starat se o ni. Od toho se odvíjely i submisivně – dominantní vztahy mezi manžely. Právě slovem submisivita lze charakterizovat postavení ženy v minulosti.

Nelze popřít, že křesťanství přispělo k částečnému povznesení ženy (díky nekompromisnímu prosazování monogamie a nerozlučitelnosti manželství). Rovnost a rovnoprávnost mezi mužem a ženou však zůstávala spíše na rovině teoretické. Tu přineslo až 20. století a ještě dnes není zcela ukončenou skutečností.

Za charakterem postavení ženy tedy stál patriarchální ráz (model) rodiny, který byl upevněn zákonem, a vůbec celé společnosti. Vše vygradovalo zejména v 19. století, kdy pod vlivem industrializace došlo oddělení pracoviště a domova, což mělo za následek, že muž rozhodoval o všem. Zákon mu přisuzoval titul „hlava rodiny/domácnosti“ či „přednosta rodiny“ a nesl odpovědnost za rodinu, byl vlastníkem majetku rodiny. Muži byla podřízena nejen žena, ale i děti. Bez nadsázky lze říci, že žena i rodina byla majetkem muže. Muž byl rovněž reprezentantem rodiny – jednal s úřady a zastupoval svou ženu u soudu (žena byla v právním područí muže) [BACHÁROVÁ, G. Bez souhlasu muže si ženy nezaložily ani malou živnost. Lidové noviny, 26.10.2004a, s. 24; HORSKÁ, P. Ženy v evropských dějinách. *Dějiny a současnost*, 1994, roč. 16, č. 6, s. 6; MAŘÍKOVÁ, H. Proměna rolí muže a ženy v rodině. In *Společnost žen a mužů z aspektu gender. Sborník studií*. Praha: Open society fund, 1999, s. 61.] Skoro zbytečné je dodávat, že rodová linie byla odvozována z mužské větve, žena a rodina automaticky přebíraly jméno muže. Žena neměla ani na veřejnosti tolik práv jako muž, ať šlo o práva politická, vzdělanost nebo kulturu. Pro ženu platila specifická morálka, která odpovídala jejímu podřízenému společenskému a rodinnému postavení. (Například, i když byla manželská věrnost požadována od obou partnerů, bylo její porušení vždy těžším přestupkem u ženy než u muže.)

Žena byla udržovatelkou domácnosti a rodinného krbu. Rovněž na ní spočívala i výchova dětí, zatímco muž měl vydělávat peníze. Tento striktní model se ovšem ustanovil až po průmyslové revoluci – do té doby se i žena výrazně podílela na obživě rodiny (prací v rodinném hospodářství či podílu na mužově „podnikání“). Závislost ženy na muži (zejména hospodářská) byla značná. Existovala jen malá možnost samostatné ženské existence, jenž byla společensky tolerována (dvorní dáma, společnice, řeholnice, učitelka, kloboučnice a několik málo dalších) a paradoxně doba středověku či počátku renesance jí v tomhle ohledu přála mnohem více, než doby pozdější, zejména 18. a 19. století [KINGOVÁ 2003: 219-223; KLAPISCH-ZUBEROVÁ 2003: 260-261]. Životním cílem ženy bylo proto vdát se úměrně svému původu a zároveň tak, aby její manželství poskytovalo existenční jistotu. Postavení ženy ve společnosti pak zcela záviselo na postavení (případně postupu) jejího manžela.

Jaká je však pozice ženy dnes? Žena prošla a stále prochází procesem emancipace, který z ní udělal svéprávnou bytost po stránce právní i společenské. Bytost svobodnou, samostatnou a nezávislou (po všech stránkách). Ženy mohou volit, angažovat se politicky, mohou studovat, pracovat. Stále se zvyšuje zapojení ženy do politického, hospodářského, společenského i kulturního života. Přesto však stále zůstává aktuální volání po rovnosti příležitostí mužů a žen, neboť diskriminace žen v naší společnosti bezpochyby existuje.

Rodina tedy přestala být jedinou a výlučnou náplní života dnešní ženy. Ta již není jen ženou matkou a „strážkyní domácího krbu“, ale jak bylo uvedeno, ženou společensky, kulturně i politicky činnou, ženou pracující v placeném zaměstnání a tedy výdělečně činnou. To ale rovněž znamená, že moderní žena je nucena dělit své síly, schopnosti, zájmy a city mezi rodinu a společenskou sféru. (což je jistě velmi zatěžující, neboť jí stále zůstává úloha matky).

Uvedme si čtyři předpoklady, které sehrály rozhodující roli v postupném procesu osamostatňování se žen a znamenaly změnu v postavení ženy nejen v rodině, ale i v celé společnosti:

- 1) Výchova, vzdělání (primární předpoklad - dostatečně sebevědomá výchova a vzdělání).
- 2) Změna mentality společnosti
- 3) Práce za mzdu mimo domov (vstup žen na trh práce zapříčiněn zejm. 1. a 2. světovou válkou)
- 4) Rozšíření antikoncepce (dostupnost kvalitní antikoncepce, zejména od 60. let 20. století)

Ad1/ Omezená výchova a vzdělání (můžeme doplnit ještě společenské bariéry) dává zase jen omezené možnosti uplatnění se, a tím je i výsledné postavení ženy ve společnosti omezené – znovu a pouze na rodinu. Vzdělání bylo ženám povoleno již před koncem 19. století, reálně se ale situace začala proměňovat až po 1. světové válce. Plnoprávný vstup žen na střední a poté již s minimálním zpožděním na vysoké školy proběhl navzdory dobové mužské nepřejícnosti v poslední třetině 19. století. Hromadným jevem se pak ženské studium stalo mezi válkami a většinovým úkazem asi od konce 60. let 20. století [PEŠEK, J. Končí zlé století? *Dějiny a současnost*, 2000, roč. 22, č. 6, s. 49.] Hlavní prostředek emancipace představovalo tudíž vzdělání a výchova. Ženy získávají přehled nejen v oblasti vaření a ekonomiky domácnosti, ale i v dalších oborech, prozatím určených výhradně mužům.

Ad2/ Postupná změna mentality společnosti je velmi výrazným momentem. Odráží se i v právním zakotvení postavení ženy, jejích práv a povinností v manželství i mimo ně.

Ad3/ Třetí oblastí, do které žena musela vstoupit, aby se vymanila z mužova vlivu byla pracovní aktivita mimo domov. Mzda přinášela především možnost ekonomické samostatnosti.

Ad4/ *"Míra ženiny závislosti se stala přímo úměrnou mnohočetnosti jejího mateřství. Od nepaměti ženu spoutává její reprodukční funkce přes svou energetickou náročnost, které nemůže dostát, chybí-li v rodinném systému energie muže... Zvětší-li se ekonomická kapacita ženy kultivací její pracovní síly prostřednictvím kvalifikace natolik, že dokáže i sama udržet rodinný systém na akceptovaném standardu za předpokladu omezeného počtu dětí, a je-li v jejích rukou prostředek a tedy i rozhodnutí omezující počet dětí, je poprvé v historii skutečně nezávislá, samostatná, rovnoprávná."* [MOŽNÝ, I. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno: FF UJEP, 1983, s. 50-51.]

3.4.1 Ženská otázka, feminismus, emancipace

To, co dnes nazýváme feminismem (snaha o rovnoprávnost žen ve všech sférách), mělo na svém počátku (přelom 18. a 19. století) název „ženská otázka“. S těmito pojmy pak souvisí ještě jeden, a sice emancipace, který ve vztahu k ženě znamená osvobození, vymanění se ze závislosti na muži. Počátek procesu emancipace ženy (pokud pomineme období renesance) a boj za její zrovnoprávnění můžeme datovat do období americké a francouzské revoluce (konec 18. století). Rovněž v Anglii zhruba ve stejné době začíná boj za ženská práva a postupně nabývá na větší síle než ve Francii. Od tohoto momentu se začíná odvíjet rozpad tradiční patriarchální rodiny. [MATOUŠEK 2003a:32-33; GIDDENS 1999,2001:481] Požadavek žen na zrovnoprávnění s muži je však dlouhodobá a dodnes neukončená záležitost. Jedním z vrcholů těchto snah bylo období na přelomu 19. a 20. století, charakteristické obavou z možné ženské konkurence v dosud výlučně mužských povoláních. Objevuje se i strach z ohrožení polarizace pohlaví a dosud nepředstavitelná možnost záměny mužských a ženských rolí.

Feminismus je v současné době velmi diferencované společenské hnutí, jehož náplní je snaha o sociální, ekonomickou a politickou rovnoprávnost žen s muži. V jeho vývoji lze rozlišit dvě fáze :

1. fáze – Jedná se především o snahu po politické rovnosti. V 19. století feministky usilovaly zejména o získání volebního práva pro ženy, práva na majetek v manželství (vlastnit majetek) a práva na vzdělání.

2. fáze – Jedná se především o snahu po ekonomické rovnosti (60. léta). Ovšem feminismus v 60. letech 20. století, který nabyl na síle obzvláště v USA, si vzal na mušku mužskou nadvládu v jakékoli podobě a nastolil otázku diskriminace slabého pohlaví v širším smyslu - tedy v mnoha oblastech, nejen politické a ekonomické. Cílem feministického hnutí je právo ženy na potrat, právo na stejnou odměnu za stejnou práci jako mají muži a právo

na dělení majetku v rozvodovém řízení stejnou měrou mezi mužem a ženou. Dalším podstatným cílem je zbavit muže zakořeněných předsudků v pohledu na ženy [GIDDENS 1999,2001:481-483; STEWARD, R. *Myšlenky, které utvářely svět*. Praha: Knižní klub, Balios, 1998. ISBN 80-7176-767-0, s. 61.] Boj za rovnoprávnost mezi muži a ženami ještě stále není ukončenou záležitostí. Mnohé se změnilo, ale mnohé se ještě změnit musí.

3.4.2 Žena a práce

Jak již bylo uvedeno, závislost žen na mužích byla zejména ekonomického rázu (posilovaná důvody společenskými a zákonnými). Téměř celé dějiny platilo pro většinu žen všech vrstev, že i když pracovaly, byly nuceny žít ve stavu závislosti. Nicméně ještě v době renesance existovala spousta povolání, která žena mohla vykonávat, což jí přinášelo jisté společenské i ekonomické postavení. Postupem času se však její situace v tomto ohledu pouze zhoršovala, a to hlavně se zánikem větších hospodářských jednotek organizovaných mimo domov [KINGOVÁ 2003:220-221]. Ženy středního stavu navíc nemohly odejít do práce – to byl osud pouze chudých, často svobodných nádenic, kterým byla vyplácena jen mizivá mzda. A tak se „zaměstnáním“ ženy stala domácnost.

Ekonomická závislost ženy na manželovi, znamenala tedy její faktické uvěznění v rodině. V průběhu posledních desetiletí však žena vstoupila do světa placené práce, která byla ještě donedávna mužskou doménou a stala se tak na muži ekonomicky nezávislou.

3.4.2.1 Vývoj fenoménu „práce žen“, jeho původ a důsledky

Přestože se nám v současnosti se slovem práce převážně asociuje zaměstnání (práce je zaměstnání), je nutné si uvědomit, že zaměstnání (tedy práce za mzdu) jako všeobecně převažující způsob produkce statků a obživy člověka a jeho rodiny, se historicky vynořilo poměrně nedávno (během průmyslové revoluce). Zajímavé na této asociaci je rovněž to, že jakoby zastírá skutečnost, že podstatný díl práce je vykonáván mimo zaměstnání a většinu z ní vykonávají ženy.

Pro naprostou většinu obyvatel předmoderních společností nebyly výrobní činnosti odděleny od chodu v domácnosti: veškerá práce se odehrávala přímo v obydlí nebo v jeho blízkosti a všichni členové rodiny (tedy ženy i děti) se pod vedením hlavy rodiny účastnili polních prací nebo řemeslné výroby. Stejně tak i ve městě se všichni členové domácnosti zapojovali do různých fází výrobního procesu. Ženy měly v domácnosti díky svému významnému podílu na výrobním procesu mnohdy značný vliv. V agrární společnosti byla tedy rodina místem bydlení i práce. „*Mušské a ženské práce byly rodově diferencovány, nebyly však rodově stratifikovány: jejich komplementarita a vzájemná nepostradatelnost byla*

příliš zjevná na to, aby mohly být ty či ony podceňovány.“ [MOŽNÝ 1999:151] Neexistuje důležitější práce, muž i žena se potřebují - „komplementární dualita“. Každý má své role, činnosti, úkoly, nástroje, prostory,... každý je nezastupitelný. Vše do sebe dokonale zapadá, navazuje, prostupuje se, nelze tudíž rozdělit na „významnější“ a „méně významné“ [MOŽNÝ 1990:100-102].

Avšak s oddělením pracoviště od domova, které přinesla industrializace došlo k oddělení světa práce od světa rodiny, k rozdělení života na soukromý a veřejný [GIDDENS 1999,2001:319]. Muž docházel do práce mimo domov. Žena se starala o domácnost. Ženy se staly závislé na zaměstnání svých mužů. *„Ženy nemohouce být přímými spolupracovnicemi mužů v produkující domácnosti, staly se poskytovatelkami servisu jejich pracovní síly.“* [MOŽNÝ 1999:151]. Názor, že „místo ženy je doma“, však neznamenal ve všech společenských vrstvách totéž. Bohaté ženy měly k dispozici služebné a chůvy, zatímco chudé musely nést těžké břemeno: vykonávat všechny domácí práce a ještě si hledat námezdní práci, protože manželův příjem nestačil. Jedno však měly společné – vládl jim muž, jako hlavní živitel rodiny (a to i v případě chudých vrstev, kde pracovali oba manželé, neboť to byl muž, kdo nosil domů větší část peněz).

Industrializace s sebou přinesla ovšem ještě jednu negativní skutečnost, přetrvávající až do dnešních dnů. Díky ní došlo ke znehodnocení práce v domácnosti jako práce neplacené, tedy nemající dostatečné společenské uznání. Práce mající pouze hodnotu užitkovou nikoli tržní. Práce ženy, jakkoli byla velká a namáhavá, byla postavena až na druhé místo v pořadí. Navíc došlo k tomu, že se domácí práce stala zdrojem sociální izolace ženy, neboť pod vlivem nových technologií (ty výrobky, které předpokládaly složitější technologické postupy a větší dovednost, začal vyrábět a dodávat průmysl) zprimitivněla a stala se nepříjemnou rutinou a lopotou, vykonávanou v osamělosti a bez jakéhokoli spojení s přírodou a hlubšího smyslu (symbolického odkazu), zakotveného v sociální transcendenci [MOŽNÝ 1990:120-121]. Toto vygradovalo v 50. letech a promítlo se i do feministického hnutí v letech šedesátých.

Dříve měla práce kolektivní charakter a přiváděla ženu do společnosti. Řada domácích prací (praní, chození pro vodu, draní peří,...), které byly vykonávány kolektivně mimo dům, byly nyní individualizovány.

Již bylo uvedeno, že existovala do jisté míry rozdílná (a zároveň stejná) situace ženy měšťanky a ženy dělnice, přičemž obě dvě viděly příčiny i změnu své situace trochu jinak. Jejich odlišné výchozí situace byly rovněž příčinou vzniku 2 různých feministických hnutí – liberálního (měšťanky) a socialistického (proletářky).

Zatímco měšťanské ženy 19. století, jenž byly ekonomicky závislé na svém manželovi, spatřovaly svůj hlavní cíl v otevření světa placené práce ženám (tedy v možnosti přijmout placené zaměstnání anebo podnikat, jakou měli jejich mužové), vůdkyním socialistického ženského hnutí bylo zřejmé, že pokud by si proletářské ženy vydobýly jen stejné postavení, jako mají jejich muži, nic by tím nezískaly. V tom podstatném, co bylo cílem liberálek, ho totiž měly. Ony vesměs zaměstnané byly. Měly práci (s krátkými přestávkami na mateřství) i zkušenost s vykořisťováním (továrníkem i despotickým manželem), proto osvobození od manžela, stejně jako placené zaměstnání jim nedávalo žádnou pozitivní volbu. Jejich nepřítelem nebyl především despotický muž (jenž byl stejným chudákem jako žena – pouze lépe ale nikoli dostatečně placeným) a vnitřní uspořádání (měšťanské) rodiny, ale společenský řád – ten byl ovšem muži vytvořený a muži udržovaný. Řešení pro ně tedy spočívalo ve svržení a zničení politického systému liberální demokracie a tržního kapitalismu, tedy ve strukturální změně. Jejich objektivními poměry daná situace dvojího břemene, tedy zaměstnání a péče o domácnost, ale nespočívala jen v množství práce. Spočívala zejména v degradaci domácí práce jako práce neplacené (jestliže práce dělníka neměla v tržní společnosti vysoký status, protože byla špatně placená, práce v domácnosti nebyla placená vůbec a podle toho musela být hodnocena), která navíc ženu izolovala, a rovněž v charakteru práce jenž se stala zbožím, které je člověk nucen prodávat (bez toho aniž by viděl její smysl či bezprostřední užitek), tedy ve změně její kvality (změna kvality práce) [MOŽNÝ 1990:118-123].

Postupem času se však poměry začaly měnit. Zlomem pak bylo období v průběhu 1. světové války (kdy ženy z důvodu nedostatku pracovních sil vykonávaly řadu prací považovaných za výlučně mužské). Stejná situace nastala i během 2. světové války a i když se ženy podvkrát vrátili většinou opět do domácnosti, dosavadní vzorec byl již narušen. V poválečných letech a v 50. letech minulého století pak nastává rozdílný vývoj v zemích západní Evropy, USA (většina žen byla v domácnosti, muž vydělával a byl hlavou rodiny) a v zemích východního bloku, kde většina žen začala pracovat a zároveň měla na starosti chod domácnosti a výchovu dětí. V 60. letech ovšem propuká na Západě feministické hnutí a ženy i zde pomalu odcházejí pracovat.

Placená práce mimo dům ženě přináší ekonomickou nezávislost a tím i větší celkovou autonomii, ovšem až dosud ženě víceméně zůstalo její „dvojí břemeno“ (práce v domácnosti i v zaměstnání), přestože se dnešní muži začínají více angažovat ve sféře domácnosti než kdykoli předtím. Žena dneška je ženou pracující, která se snaží skloubit práci i domácnost, což je bezpochyby mnohdy náročné (zvláště v období, kdy jsou děti malé). A zvládnutí této

skutečnosti je považováno za čistě její problém. Přestože si jej ale žena vyřeší (ať už jakkoli), má vliv na její diskriminaci v práci. Pracovní diskriminace je něco, s čím se žena neustále potýká (a to ať je svobodná či vdaná). Pokud jde o mladou ženu, zaměstnavatel ji vidí jako neperspektivní, protože by mohla mít děti (nebo už je má) a hrozí tedy riziko neustálého ošetřování dětí z důvodů nemocí a jiných možných překážek. Je to totiž žena, kdo nese primární zodpovědnost za péči o děti, neboť muži vesměs tuto primární zodpovědnost nepřijímají. Nejde ovšem zdaleka jen o problém „mladá žena“. Z množství dalších problémů bych vyzvedla alespoň jeden – v řadě zemí stále platí, že ženy mají v průměru o třetinu nižší pracovní příjem než muži se stejnou kvalifikací a vzděláním [FRIEDLANDEROVÁ, H. a kol. *Češi na prahu nového tisíciletí* Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-88-5 (Slon), ISBN 80-9022847-0-1 (Median), s. 33.]

Nicméně i přes tyto skutečnosti, námezdní práce má pro ženu obrovský význam neboť mění její postavení ve společnosti i v rodině, „otvírá jí dveře domu“, „je klíčem ke svobodě“, „snižuje závislost na mužích“ (žena není závislá na přidělených penězích ze mzdy svého muže ani na práci v rodině svého manžela, např. v zemědělských společnostech a není jeho zaměstnancem). Dnes žena vstupuje do zaměstnaneckého poměru se zaměstnavatelem, který není jejím partnerem, přičemž tento vztah je do určité míry osvobozením od vztahu soukromého, což zvyšuje jednak relativní autonomii ženy (žena není ekonomicky závislá na svém muži) a posiluje rovnost v jejich vzájemných vztazích, takže dominantně – submisivní vztahy jsou pomalu překonávány a umožňuje jí pronikat ze sféry domácnosti do sféry veřejné. Tak rovněž dává ženám možnost, aby v manželství nesetřávaly z jiných důvodů než citových. Pokud však manželství trvá, zajišťuje ochranu při eventuální mužově nezaměstnanosti, neboť se oba podílí na zajištění finanční situace rodiny [DE SINGLY 1999:105].

3.5 Problematika změn ženské a mužské role

Jedním z často diskutovaných témat ve vztahu k rodině, je rovněž problematika rolí muže a ženy. Pokud ovšem chce člověk pochopit toto téma, musí si uvědomit, že do něj nepatří jen rodinná sféra, ale i sféra veřejná, a že jej nelze vidět jen v úzké perspektivě, ale širokém kontextu, neboť se jedná o téma velmi obsáhlé. Diskutuje se o změnách obsahu mužské a ženské role, o posunech v rolích, o jejich zaměnitelnosti, nahraditelnosti, větší zastupitelnosti, o stírání rozdílů, vyrovnávání rolí, o krizi mužské a ženské role atd. Skutečností je, že ženská a mužská role jsou základní role, které prošly a dále procházejí hlubokou a historicky jedinečnou přestavbou (a to jak ve sféře veřejné, tak ve sféře rodinné). Dříve nezpochybnitelné rozdíly mezi mužskou a ženskou identitou a mužskou a ženskou rolí

se dnes ocitají v novém světle a ovlivňují i rodinný život. Mnohé z toho, co v našem rodinném životě považujeme za přirozené, jediné možné, neschopné nějakých proměn, se změnit může a de facto pod našima rukama se také mění.

3.5.1 Co je mužská a ženská role a je mužská a ženská role získaná či vrozená?

Mužskou a ženskou roli můžeme jednoduše a stručně charakterizovat jako soubor očekávání, které má společnost od muže a ženy [JANDOUREK 2003:109]. V určitém konkrétním společenství jde o dosti ustálený styl, způsob, standard chování.

S pohlavím (sex) tedy souvisí i odlišné sociální chování (gender). Gender označuje sociální aspekty pohlaví. „*Gender vyjadřuje myšlenku, že pokud jde o sociální chování, lidé se jako muž a žena nerodí, ale musí se – přinejmenším do značné míry – naučit jako muž a žena jednat. Existuje totiž řada vzorců chování, které jsou ve společnosti považovány za typicky mužské nebo ženské. Jaké chování je biologicky podmíněno a co je výsledkem kulturního vývoje společnosti, je předmětem sociobiologie, gender studies a feminismu.*“ [JANDOUREK 2003:109]

Pojem pohlaví (sex) je konstantní, zatímco gender (rod) je variabilní. Když mluvíme o rozdílech mezi pohlavími, máme často na mysli genderové rozdíly, což vede ke zmatku a k představě nemožnosti osvobození od konvenčních genderových rolí, neboť tyto obklopuje atmosféra přirozenosti a nevyhnutelnosti a rovněž i sociální či ekonomické efektivnosti. Mnohdy je tak ale pouze ospravedlňována nerovnost mezi pohlavími (což vede k nerovnému vztahu mezi pohlavími).

Zkoumáme-li obsah genderových rozdílů, pak mluvíme o „mužském“ a „ženském“ a zjišťujeme, že obsah vzdáleností mužský/ženský je determinován kulturně a je vysoce variabilní. Pojem gender vyjadřuje skutečnost, že sociální role a atributy, jež slouží jako znak sociálních dimenzí rodové identity, jsou sociálními konstrukty. S odlišnými nároky, předpisy na roli muže a ženy, se setkáváme nejen mezi odlišnými společnostmi a kulturami, ale i mezi odlišnými sociálními skupinami uvnitř společnosti – ať již v témže čase či v různých historických obdobích.

Naskytá se otázka, zda a do jaké míry je mužská a ženská role dána biologicky (vrozená) nebo sociálně, kulturou získaná. Je chování člověka dáno tím, že se narodí jako muž či žena anebo je výsledkem vlivů prostředí do něhož se člověk rodí? Názory na tuto otázku se výrazně liší. V podstatě je můžeme rozdělit do tří skupin:

1. *biologický determinismus,*

2. *sociální konstruktivismus,*
3. „zlatá střední cesta“ mezi determinací biologickou a společenskou [MAŘÍKOVÁ 1999:59-60]

Ad1/ *Biologická determinace*, genetické zakotvení rozdílů mezi mužem a ženou. Biologicko deterministický přístup klade důraz na existující vrozené rozdíly v chování mužů a žen (role je spojena s vrozenou psychickou výbavou muže a ženy). Klade důraz na rozdíly v tom smyslu, že geneticky, anatomicko-fyziologicky jsou žena a muž každý z jiného „těsta“. Jde o „dvojitý svět“. Rozdílné role muže a ženy jsou přirozené, a jsou tedy determinovány biologickými vlastnostmi. Tato přirozenost je nevyhnutelná, nezměnitelná a dokonce žádoucí. Přirozenou úlohou ženy je rodit děti, pečovat o ně, starat se o rodinný „krb“ (žena je chápána jen v roli manželky, matky, pečovatelky, vychovatelky), muži otcí je z tohoto zorného úhlu vymezena role ochránce a živitele. Z tohoto zorného úhlu je role ženy spojována výlučně se sférou rodiny.

Ze základních biologických, tj. fyziologických rozdílů se odvozuje přirozenost dělby práce, rozdělení práce na mužské a ženské. Podle tohoto přístupu existuje přirozená tendence, založená na biologické podstatě člověka, a to podřízení se žen mužům a vlády mužů nad ženami.

K výše uvedenému je však nutno dodat jisté ale: kdyby totiž „biologické“ determinovalo, striktně zapříčiňovalo „sociální“, pak by pravděpodobně neexistovala taková variabilita obsahů sociálních rolí a taková rozdílnost v pojmání obsahů ženské a mužské práce.

Ad2/ *Sociální konstruktivismus*. Podle sociálního konstruktivismu biologické rozdíly nejsou důležité v determinování sociálních rolí. Tyto role jsou podmíněny genderově, jsou tedy sociálně konstruovanou kategorií. Tento pohled odlišný od pohledu biologického, je pohled většiny kulturních antropologů a sociologů.

Mužskost a ženskost a role vážící se k nim jsou v první řadě konstruovány sociálně. Kdyby byly odvozeny biologicky, pak by byl nadbytečný proces socializace i proces sociální kontroly. Podle sociologického přístupu nikoli příroda, ale proces socializace určuje rozdíly v chování obou pohlaví. Rozdílné chování mužů a žen je závislé především na odlišné socializaci příslušníků obou pohlaví (tedy na odlišném způsobu, jakým společnost zachází s chlapci a muži na jedné straně a dívkami a ženami na straně druhé). Odlišná socializace pak vede k odlišnému chování mužů a žen. (Rozdíly v chování mužů a žen vznikají na základě sociálního osvojování mužské a ženské identity, přičemž záleží na tom, jak je v dětství

dotyčný jedinec označen – pokud je označen jako žena, vytváří se ženská identita, pokud jako muž, vytváří se mužská identita [GIDDENS 1999,2001:113-114].

Co se práce týče, její dělba se v různých částech světa značně liší, což dokazují výzkumy kulturních antropologů (práce vykonávané v některých kulturách jen muži či jen ženami jsou v jiných kulturách vykonávány příslušníky pohlaví opačného), přestože lidská přirozenost je podle biologů a biosociologů neměnná. Klíčovým momentem „nerovnosti“ v dělbě práce nejsou tedy v první řadě rozdílné či odlišné schopnosti mužů a žen, ale rozdílné „ohodnocení“ práce vykonávané muži a ženami, rozdílný společenský status přiznaný „ženské“ a „mužské“ práci.

Můžeme si položit otázku, jak se učíme ženské a mužské roli? Proces učení se pohlavní roli (tzv. rodová socializace) začíná již v dětství. V procesu učení jsou děti tlačeny do rolí ženských a mužských. Je to ale proces celoživotní. S rolí jsou spojena určitá očekávání, která jsou předávána:

- a) *verbálně* - řada úsloví vštěpuje postoje, které s sebou jedinci mají nést celý život, i kdyby jakkoli odporovaly empirické zkušenosti, např. výrok typu „*kluci přece nebrečí*“.
- b) *neverbálně* – rodiče dávají jiné oblečení dívkám a jiné chlapcům; jiné hračky, jiné zacházení. Od dívek se očekává, že budou méně silné, budou více oplývat emocemi a netoužit příliš po sexu. Muži mají být fyzicky silnější, racionálnější, agresivnější a toužit po sexu.

Kromě toho, co dětem vnucujeme (ať již verbálně či neverbálně), je významné i to, co kolem sebe vidí a napodobují, tedy imitace. (Pro syna je vzorem jeho dokonalý otec a pro dceru matka. Děti však nejsou obklopeny pouze rodičovskými vzory, ale identifikují se i s obrazy, které vidí v televizi, kině, literatuře. Již pohádky (klasické) mají jasné (tradiční) rozdělení rolí - muži v nich vystupují většinou jako aktivní, kdežto ženy jako pasivní. [JANDOUREK 2003:110]. Významnou roli hrají i vrstevníci.

Ačkoli mohou být určité rozdíly v preferencích a schopnostech skutečně podmíněny pohlavím, tlak sociálního prostředí je zřejmě nepopiratelný.

Ad3/ *Střední cesta*. Mezi oběma krajními póly se nacházejí umírněnější stoupenci obou skupin. Svěbytnou skupinu tvoří vědci hledající „zlatou střední cestu“ mezi vlivy přírody a kultury, mezi determinací biologickou a společenskou. Biologicky do jisté míry determinované společenské role mužů a žen jsou v jejich pojetí chápány jako komplementární. Z toho vyvozují závěr, že není nutné měnit v první řadě sociální role, respektive jejich obsahy, ale hodnotový systém společnosti. Jinakost (biologická) tedy nemusí nutně implikovat společenskou nerovnost.

„Co je v lidském jednání dáno genetickou výbavou člověka jako přírodního druhu a co je naučeno a kulturně determinováno? Klademe-li tuto otázku očekávajíc odpověď *buď – anebo*, nemůžeme se nikdy dočkat správné odpovědi, protože už otázka je špatně položena. Odpověď totiž zní, že to, co umíme a jací jsme, získáváme ze své kultury učením. Ale pravdu mají i ti, kdož soudí, že jsme determinováni ve svém biologickém dědictví. Genetický kód (ale) podle sociobiologů předává z generace na generaci druhu *Homo sapiens* „pouze“ pevný půdorys toho, co jsme s to se naučit a co nikoli. I tento půdorys ovšem doznává v čase změny, ovlivněn přirozeným výběrem podle adaptace na změny prostředí, ale nejmenší jednotkou času této změny je období dlouhé asi 5 tisíc let.“ [MOŽNÝ 1999:75-76] Jinak řečeno: schopnost učit se některé věci snadněji, jiné méně snadno a některé vůbec ne, je zapsána v genetickém kódu.

3.5.2 Existuje možnost změny mužských a ženských sociálních rolí?

Rodové rozdíly v tom, jakému chování se snadněji učí muži a jakému jsou otevřenější ženy, se vtiskovaly do lidského genetického kódu po milión let před neolitickou revolucí, a i když se člověk před deseti tisíci lety usadil, pokud se živil převážně zemědělstvím, pořád ještě byly funkční. Nad jejich funkčností vepsalo otazník vlastně až poslední století, což je pro změny v genomu daleko podprahový úsek: změnit je nebude snadné. [MOŽNÝ 1999:77] (Může se nám to podařit, ale nebude to snadné.) „*Pokus naší civilizace zlomit tisícileté zvyky, ne-li přímo geneticky vtištěné vzorce, je zaměřen na velice ambiciózní cíl. Není zdaleka jisté kdy, ba ani že se ho podaří dosáhnout, či jaký přesně výsledek můžeme čekat.*“ [MOŽNÝ 2002:22] Tuto změnu rozhodně neulehčíme tím, že budeme předstírat, že všichni muži si přejí rovnost a ženy že jsou prostě muži, kteří si náhodou občas vezmou volno, aby měli dítě.

Asi nevyřešíme odpověď na otázku zda je naše chování dáno naším pohlavím nebo zda rozdíly jsou dány jen či především kulturou. Jak jsme již uvedli, klást si otázku *buď – anebo* (výchova, vlivy prostředí versus dědičnost), k ničemu nevede. Žádné *buď – anebo* neexistuje.

Člověk je determinován geneticky, má mnoho dispozic (na základě dědičnosti). Čím jsou dispozice výraznější, tím je vyšší podíl dědičnosti. Je-li tomu tak, pak máme v rozdílné míře zakotveny ve svém genetickém vybavení i dispozice k rozvoji mužského anebo ženského chování. Ne u každého muže či ženy jsou ty které dispozice stejné, mají-li se rozvinout do zcela určitých schopností, vlastností a chování, záleží na prostředí, na výchovných vlivech. Nejsme však jen tím, co z nás udělala dědičnost s výchovou, nýbrž i tím, co jsme z toho dokázali vytvořit sami. Objevuje se zde tedy třetí významná proměnná

a tou je volní jednání a rozhodování člověka [PLAŇAVA, I. *Spolu každý sám v manželství a rodině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-292-8, s. 23-24,45].

Můžeme tedy shrnout: „*Na svět si přinášíme jisté genetické vybavení včetně individuálně odlišných dispozic k mužskému a ženskému chování. Zda a do jaké míry se tyto dispozice rozvinou nebo nerozvinou záleží na prostředí, do něhož jsme se narodili. A máme též nikoli neohraničenou, nicméně nezanedbatelnou míru svobody, jak s dvojicí dědičnost – prostředí naložíme; včetně toho, jak naložíme se svým rodovým vybavením.*“ [PLAŇAVA 1998:45]

Ať se budeme klonit k jakémukoli přístupu (biologické determinaci, sociálnímu konstruktivismu či zlaté střední cestě), jedno je jisté: nejméně od počátku 20. stol. se rozdíly mezi muži a ženami zmenšují. Vyskytují se častěji ženy, které projevují větší míru vlastností i chování připisovaných tradicím mužům, ale také současní mužové vykazují více tradičních ženských vlastností a chování.

3.5.3 Historický vývoj mužských a ženských rolí

Ponechme teď stranou zajisté významnou otázku, zda a které rozdíly jsou dány především geneticky nebo prostředím a zaměřme náš pohled alespoň stručně na postupný vývoj chápání mužské a ženské role. Vývoj, na jehož počátku stojí přísně oddělené komplementární role a na jeho současném konci jejich universalita (zaměnitelnost ve sféře veřejné a minimálně alespoň jejich rozvolnění ve sféře rodiny, přestože je zde stále velmi výrazná tradiční dělba rolí).

Problém rolí je problémem doby moderní. V předmoderních společnostech neexistoval. Celá dlouhá staletí platilo, že role muže a ženy byly přísně vymezeny. Dokonce můžeme říci, že existovaly dva světy, svět mužů a žen, které se vzájemně doplňovaly (dualita mužsko – ženského světa). Neexistovalo dnešní oddělené chápání (mužského a ženského) pohlaví a (mužského a ženského) rodu, tzn. mužské a ženské role. Rod a pohlaví byly propojeny, nerozlišovaly se, takže k určitému pohlaví se vázalo nejen určité chování, ale i určité činnosti, úkoly, prostory, nástroje, přičemž v různých kulturách byla jejich rodová diferenciací rozdílná. Tyto rozdíly mezi rody nikdo nepopíral – ba naopak, byly zdůrazňovány.

Rovněž nedocházelo k dělení činností a úkolů na „významnější“ a „méně významné“, neboť komplementární dualita mužsko – ženského světa znamenala, že oba světy se vzájemně potřebují, neboť nemohou existovat jeden bez druhého, doplňují a mohou se na sebe spolehnout. Bylo tedy bezpředmětné zabývat se tím, čí role je důležitější. Navíc důležitou

skutečností bylo, že muži i ženy se podíleli společně na obživě rodiny a existovala prostorová shoda domácnosti a práce.

V důsledku ekonomických změn (industrializace) nastává ovšem v 18. a zejména 19. století v této oblasti velká změna. Nejedná se jen o proměnu tradiční rodové komplementarity, ale vůbec o změnu manželství a rodiny, která v důsledku ekonomických změn nabývá v tomto období nové podoby. Proměnila se podoba vztahů mezi mužem a ženou, mezi rodiči a dětmi. Komplementární rodová dualita je redukována pouze na rozdíl pohlaví a nastupuje tedy moderní univerzalita (zaměnitelnost) mužských a ženských sociálních rolí. Příčinou této proměny bylo zrušení prostorové jednoty práce a bydlení (rodina přestala být soběstačnou výrobně spotřební jednotkou) a vytvoření sféry rodinné (soukromé) a veřejné. S tímto pak jde ruku v ruce upevnění modelu tzv. patriarchální rodiny, kde muž je živitelem (má placené zaměstnání mimo domov, jenž je zdrojem společenského uznání) a žena obstarává domácnost (koná neplacenou práci, tedy práci bez tržní hodnoty).

Tyto role ovšem neměly jen rozdílný charakter, ale byly sobě navzájem nadřazené a podřazené. To bylo dáno postupnou proměnou charakteru a oceňování práce – za hodnotnou byla pokládána jen práce placená a tedy veřejná. V průběhu vývoje byla devalvována práce domácí a podíl rodinné výchovy na vzdělávání dětí a tím i společenská prestiž žen vykázaných do domácnosti. Ženy byly izolovány od veřejného světa.

Co se týče dělníků (placenou práci vykonávají jak muži, tak i ženy), přichází kapitalismus s naprosto převratnou skutečností. Místo vzájemné komplementarity mezi mužem a ženou je nastolena v mimorodinné sféře (tzn. ve sféře pracovní) víceméně úplná vzájemná zastupitelnost – univerzalita naprosté většiny sociálních rolí. Jeden dělník - výrobce, je snadno zaměnitelný jiným. Existuje jen univerzálně použitelný pracovník, jenž je ve výrobním procesu použitelný bez ohledu na své osobní charakteristiky - včetně rodové specifiky. Jediné, co od tohoto okamžiku vystupuje do popředí je pouze sexuální polarita. Se zánikem rodové diferenciací vystupuje na jedné straně snaha zdůraznit univerzální vlastnosti člověka, které má muž i žena, ale na straně druhé dochází ke zdůraznění rozdílů nezrušitelných, tedy sekundárních pohlavních znaků, na významu tedy získává diferenciací biologická [MOŽNÝ 1990:101-103].

Co je výsledkem celé této velké změny? Rodový dualismus byl od 19. století změněn na humanistický universalismus. Nejdříve byla tímto procesem zasažena sféra veřejná (sféra práce), později (od 60. let 20. století) i sféra rodiny – ta se ovšem přizpůsobovala jen váhavě.

Vnitřní soukromý prostor rodiny ještě nějakou dobu odolával a zachovával tradiční dualitu, skýtaje jakési stabilní útočiště v dravém procesu sociálních změn. Ale posléze i sem proniká moderní univerzalita. Přesto ale je komplementarita mužské a ženské role v rodině stále značná a celý rodinný život nese dále stopy bývalé výrazné dominance ženy v této sféře [MOŽNÝ 1990:103,117; SULLEROTOVÁ 1998:43].

Důležitým přínosem je, že moderní univerzalita mužských a ženských rolí, (zejména ve veřejné sféře) redukuje rozdíly mezi mužem a ženou na sexuální difference a je tak významným předpokladem pro dosažení rovnosti mezi oběma pohlavími. Každý jedinec prostě má ve své sadě rolí, které mu byly připsány, které přijal nebo dosáhl, také svou mužskou anebo ženskou sociální roli. Jeho sexuální role patří sice k jeho elementárnímu společenskému vybavení, ani zdaleka však netvoří jeho dominantu či rozhodující odlišení. V mnohovrstevnaté realitě jeho společenského života může být a prakticky zjevně je tato role spíše rolí okrajovou. Role muže či ženy se projevuje jen v úzké sféře vzájemných vztahů a v rané fázi rodičovství. Jinak je na místo vzájemné komplementarity mezi muži a ženami předpokládána víceméně úplná vzájemná zastupitelnost. Tato univerzalita mužských a ženských rolí nicméně přináší i řadu problémů.

3.5.4 Role muže a ženy v dnešní české rodině

Jak již bylo uvedeno, nejdéle odolávala moderní univerzalitě mužských a ženských rolí sféra rodiny. Zhruba do přelomu 19. a 20. století převládal model rodiny s jasně definovanými rolemi obou pohlaví. Zejména poslední třetina 20. století však přinesla velice dramatické změny, přičemž neposkytla žádný univerzálně platný model rodinného života. [HOLČÁKOVÁ, R. Když se ženské role změní...ženy včerejška, dneška a zítřka očima psychologa. *Katolický týdeník*, 1.-7.3.2005, s. 2.] A tak míra zastupitelnosti či zaměnitelnosti mužských a ženských rolí v rodině závisí jednak na kultuře, jíž je rodina součástí, a jednak zůstává záležitostí jednotlivých rodin. A rozdíly v chápání a plnění rolí v rodině jsou mnohdy velké.

Podíváme-li se obecně na roli muže a ženy zjistíme, že mezi nimi dochází ke stírání rozdílů a že lidé obou rodů jsou na tom dneska složitě. Především se změnila role ženy, a to zejména v mimorodinném prostoru (větší nároky na ženu v pracovních aktivitách). Alespoň v některých rodinách pak došlo i k posunu v pojetí mužské role směrem k větší organizovanosti v běžném rodinném provozu. Do toho však ještě zasahovaly (a mnohdy stále zasahují) často dost rušivě původní patriarchální archetypy.

Přestože žena vstoupila do veřejné sféry (rozšířila svoji roli manželky, hospodyně, matky hlavně o roli pracující ženy), je v této sféře stále diskriminována - ženy berou menší plat než muži ve srovnatelném pracovním zaměření. Rovněž i muž, přestože se více zapojuje do rodiny, je v ní diskriminován - žena častěji žádá o rozvod a po rozvodu je dítě ve většině případů svěřeno matce. [MOŽNÝ 2002:45; BAKALÁŘ, E. a kol. *Průvodce rozvodem pro všechny zúčastněné*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. ISBN 80-7106-157-3, s. 18.]. Role muže a ženy se tedy sice rozšířily, ovšem ne zcela zrovnoprávnily.

Ženina role v rodině (na rozdíl od mimorodinného prostoru) se v mnoha případech příliš nezměnila. Na ženě stále zůstává rozhodující díl péče o děti, jídlo, zdraví, domácnost, přitom však její úsilí o prospěch rodiny je málo vidět a je na veřejnosti málo oceňované. Daleko více uznání než role matky a hospodyně ženě přináší její zaměstnání, ať už díky finančnímu ohodnocení či společenské prestiži.

Zajímavější proměnu prodělala role muže. Prof. Matějček dokonce říká, že se podstatně změnilo postavení otce v naší rodině, a to zdaleka více než postavení matky, s čímž nezbyvá než souhlasit [JANDOUREK 1999:205].

Muž – otec už dávno není vládcem rodiny, disponující neoddiskutovatelnou autoritou a dnes mnohdy ani jejím hlavním živitelem (v 50-60% rodin je hlavním živitelem muž a hodnotí jej tak i žena, ve 25% se za živitele považují oba, v 10% žena) [GHIGLIONE, R. Rodiny se zužují, mizí strýčci a tety. *Lidové noviny*, 4.8.2003a, s. 19.]. Doba, kdy „základními pilíři“ otcovské role byly funkce zploditele, živitele, ochránce a vychovatele je nenávratně pryč. S rozvojem civilizace, ekonomiky a především posilováním funkce státu se objevily instituce, které oslabily otcovskou roli hned v několika funkcích najednou. Stát postupně na sebe přebíral funkci ochránce (policie, vojsko), zúžil funkci vychovatelskou (výchovu převedl částečně do škol) a mnohými zákony omezil zejména otcovskou autoritu, s pomocí níž měl muž dispoziční právo nad svou ženou i dětmi. Stát se začal podílet i na ekonomickém zabezpečení rodiny v případě, že muž v rodině chybí, či není schopen tuto funkci plnit. A zatímco se role muže – otce ve svém obsahu zužovala, role ženy se naopak rozšiřovala. Ženy do své role dokázaly adaptabilně integrovat i některé otcovské funkce. Role ženy – matky se v rodině rozšířila zejména o roli spoluživitelky a v některých případech i výhradní živitelky [TÄUBNER 1995:56; DE SINGLY 1999:12,38,42-43].

Díky těmto skutečnostem se mnohé v postavení muže v rodině změnilo. Kdysi býval zákonem nazýván „hlavou rodiny“, což bylo spojeno s rozsáhlými pravomocemi nad rodinou. Dnes se toto označení stává jen jakýmsi archaickým úslovím nadneseně používaným. Stejně tak heslo „muži hlava, ženě srdce“ by mělo být změněno na „manželskému páru hlava a ženě

paže a srdce“, neboť v důležitých věcech rozhodují oba partneři a ve věcech každodenního života sama žena [GHIGLIONE, R. Desetina českých rodin žije z platu manželky. *Lidové noviny*, 6.8.2003b, s. 15.] Pokud manžel v těchto záležitostech ztratil nadvládu, pak jen proto, že byla v rozporu s moderními požadavky rovnosti mezi partnery. Ta se musí projevit více při rozhodování než při plnění úkolů.

Pokud bychom chtěli blíže charakterizovat dnešního otce a jeho roli v rodině (popřípadě, jaký by měl být), objevují se názory, které můžeme rozdělit do 2 skupin:

1. *Krise otcovské role* - ústup otce do pozadí, ženy převzaly ve velké míře úlohu, kterou u dětí dříve hráli otcové, aniž otcové převzali role mateřské
2. „*Nový otec*“ – *muži, kteří se více angažují v rodině* – muž nemá v dnešní rodině jen roli živitele

Ad1/ První skupina mluví o krizi otcovské role, o vyprázdnění jejího obsahu, popřípadě o ústupu otce do pozadí, přičemž si ale otcové ponechávají své někdejší patriarchální pozice, ale rovněž se o této krizi mluví v souvislosti s nepřítomností otce v rodině (tedy nejen „faktické“ ale přímo „fyzické“). Tento názor lze popsat takto: role muže a ženy se ve veřejné sféře vyrovnávají, zato doma muž přestává být viděn. Stává se jedním ze dvou živitelů rodiny, který není příliš ochoten (díky zakořeněným předsudkům) zastávat nutné práce kolem dětí a domácnosti. Díky převažujícím tradicím a předsudkům si ale na druhé straně leccos nárokuje. Jenže emancipovaná žena je mnohem méně než ženy v minulých stoletích ochotna tyto nároky plnit. Žena je dnes schopna nejen se sama uživit, sama vychovávat dítě, má dokonce možnost sama, pouze s asistencí zdravotníků, otěhotnět. Úloha muže v západní rodině je čím dál nejasnější, mužovo postavení v rodině je čím dál nejistější. [MATOUŠEK 2003a:37]. Důsledkem toho, že se muži nevzdali svých patriarchálních nároků a postojů (což se mimo jiné odráží i v účasti na domácích pracích) a že žena je schopná zastoupit je v roli živitele, je zejména silící ženina nespokojenost se stále vlivnými tradičními rolemi. To se projevuje i tím, že žena podává častěji žádost o rozvod než muž. „*Žena je více nespokojena s plněním manželských a otcovských rolí svého partnera než muž. Ztráta otce pro rodinu a především pro dítě, je společensky normalizovaným akceptovaným jevem...*“ [TÄUBNER 1995:57].

Ad2/ Druhá skupina netvrdí, že pojetí role otce je ideální, ale že prochází změnou, přičemž je nepochybné, že dnešní muži se v rodině více angažují. Dokonce se mluví o tzv. „nových otcích“, kteří již nejsou pasivními pozorovateli rodinného života. Otcové mají nepochybně větší zájem o výchovu svých dětí (dříve měli od dětí větší odstup), a to již od

samého počátku. To lze doložit tím, že se stala běžnou záležitostí přítomnost otce při porodu (hned od počátku se tak formuje blízký vztah otce s dítětem), mladí tátové se dnes starají i o úplně malé děti, atd. Pojem „noví otcové“ se začal poprvé objevovat v západní společnosti na konci 70. a začátku 80. let, kdy se začaly nabourávat stereotypy - otec přestal být chápán jako někdo, kdo v rodině spíš není a angažuje se především v práci. V novém pohledu na život rodiny je otec brán jako stejně schopný pečovatel a vychovatel jako matka. Otec není jen tím, kdo zajišťuje rodinu ekonomicky, ale v rodině zastává více rolí [JANDOUREK 1999:205; KADEŘÁBKOVÁ, J. Tátové mají o děti větší zájem. *Lidové noviny*, 5.8.2003, s. 13, 16; PAULAS, J., HOLČÁKOVÁ, R. Rodina dnes není v krizi. Rozhovor s dětským psychologem Zdeňkem Matějčkem. *Katolický týdeník*, 8-24.2.2002, s. 12.].

Domnívám se a upřímně doufám, že druhá charakteristika role otce se postupně více prosadí i v ČR. I k nám, stejně jako do ostatních zemí východní Evropy, tyto změny již dorazily, bohužel u nás ale hrají stále velkou roli stereotypy. O postavení otce v rodině, jeho vlivu na děti a o proměnách rodinných rolí se sice začalo masově mluvit v médiích, v praxi však stále přetrvává tradiční rozdělení rolí a příklon k tradiční patriarchální rodině, a to i navzdory tomu, že již od 60. let byla u nás tradiční dělba rolí (muž – živitel, žena – ochránkyně domácího krbu) dlouhodobě narušena téměř stoprocentní zaměstnaností žen. Nejde ovšem jen o reálné uspořádání rolí v českých rodinách, v nichž ženy zajišťují naprostou většinu domácích prací a velkou část péče o děti, zatímco muži přinášejí do rodinného rozpočtu větší příjem než ženy, ale i o samotné smýšlení lidí, neboť podle sociologických výzkumů, více než polovina populace si stále myslí, že žena by se měla starat o domácnost a rodinu, zatímco muž vydělávat. To je zajímavé, obzvláště uvažíme-li, že v praxi se tento ideální tradiční model rodiny téměř nevyskytuje. Paradoxní je, že více než 80% dotázaných uvedlo, že do rodinného rozpočtu by měli přispívat oba partneři. Možná tady došlo k trochu schizofrenním touhám českých mužů a žen – populace chce na jedné straně tradiční model, na druhé straně jsou tendence k tomu, aby byl otec ve své tradiční roli oslaben, respektive byla posílena role ženy [KADEŘÁBKOVÁ 2003:16].

Ideální představa o uspořádání rodinných rolí mezi mužem a ženou je tedy představa tradiční. Přesto je to právě tradiční model rodiny a tradiční uspořádání rolí, které je předmětem zásadního sporu mezi muži a ženami. Muži (bez rozdílu věku) zdůrazňují tradiční uspořádání, ženy s (výjimkou nejstarší generace), požadují více rovnosti v dělbě rodinných rolí. Aktuální zejména zůstává stále nízká participace mužů na každodenním chodu domácnosti. Muži se v téměř polovině úplných rodin od domácích prací distancují. To neznamená, že muž doma nic nedělá, ale dělá obvykle, když má čas a chuť, nikoli když je

třeba. Zdá se, že muži sice věnují více času dětem, ale méně domácím pracím. A tak i navzdory tomu, že ve většině rodin vydělávají muž i žena, (neboť málokterá rodina by dnes vystačila s jedním platem), ženám stále zůstává jejich pověstná druhá směna. Výsledkem toho pak je, že žena je u nás přetížena souběžnými požadavky práce a domácnosti, je v rodině častěji nespokojena než muž a častěji také dává podnět k rozvodu. Příčinou budou asi rozdílná očekávání. Muž, který je v práci spokojenější než žena, čeká od ženy, že bude chápat a podporovat jeho pracovní zaujetí, žena zase čeká od muže kromě pomoci v domácnosti a hmotného zajišťování rodiny především citový souzvuk, vztahové porozumění [KADERÁBKOVÁ 2003:16; FRIEDLANDEROVÁ 2000:98-99].

Moderní společnost je však plná dynamismu a proto se situace začíná přeci jen měnit. Model matka - žena v domácnosti a otec - živitel rodiny, pomalu ale jistě přestává platit. Ženám se postupně otevírá prostor pro seberealizaci i mimo rodinu, na zaměstnané ženy se i přes určité přetrvávající stereotypy společnost přestává dívat jako na krkavčí matky. Dokonce přibývá žen, které za vydatné pomoci partnera, přestože pečují o dítě, budují kariéru. Muž je naopak stále více a častěji „vtahován“ do soukromé instituce rodiny, aby zde plnil, anebo se alespoň spolupodílel na plnění některých rolí, jež byly dříve vyhrazeny pouze ženám. Tradiční komplementarita rolí uvnitř rodiny je postupně narušována. V každodenním životě to znamená, že role muže a ženy jsou v zásadě stále více zastupitelné, zaměnitelné a neměl by existovat ostrý předěl mezi mužskou a ženskou prací v rámci domácnosti. Lze konstatovat, že i když pomalu, začalo přeci jen přibývat rodin, ve kterých starost o děti a vykonávání domácích prací nepatří výhradně do činností příslušejících ženě. Přibývá mužů, kteří si uvědomují, že pokud je žena zaměstnaná (a to je většina dnešních žen), jsou děti a domácnost především společným úkolem. Záměně rolí v rodině jsou ovšem více nakloněny české ženy než čeští muži – ti zůstávají ve svých názorech na roli muže a ženy v rodině konzervativnější. S problémem dělby rolí a povinností v rodině se tedy české rodiny budou zřejmě ještě muset nějaký čas potýkat.

3.5.5 Role muže a ženy ve sféře veřejné

Pokud jde o sféru veřejnou (zejména pak práci), stává se pomalu pro české ženy stále důležitější. Orientace na práci je ovšem u mužů mnohem vyšší – u žen stále převládá orientace na rodinu. Ale i navzdory tomu, že rodina zůstává osou života českých žen, není ženská populace naladěna vrátit se do domácnosti a věnovat se trvale pouze své mateřské roli a rolím, které se váží k rodině a k domácnosti a to i ženy z dobře situovaných rodin, které by z finančních důvodů pracovat nemusely [GHIGLIONE 2003a:19]. České ženy dokáží ve velké míře skloubit práci a rodinu, respektive role zaměstnané matky je pro ně akceptovatelná

více než pro jejich mužské protějšky. České ženy se svého zaměstnání nevzdají. Práce pro většinu z nich totiž není pouhým prostředkem k získání či doplnění rodinného příjmu, ale má i svůj sociální rozměr, stává se pro ně zdrojem sociálního kapitálu. Umožňuje navazovat důležité osobní i pracovní kontakty, významně zvyšuje podíl známých a přátel. Práce má pro většinu českých žen vysokou seberealizační hodnotu. Na druhé straně příliš silná orientace žen na rodinu, tyto ženy znevýhodňuje na trhu práce. (např. ženy s malými dětmi obvykle preferují zaměstnání, která jsou „blízko“, mnohdy i za cenu přijetí méně kvalifikované práce; z důvodů rodiny tyto ženy usilují méně často o kariérový postup než muži, spokojující se s hůře placeným zaměstnáním apod.). Na problém skloubení pracovních a rodinných povinností je v naší společnosti obvykle nahlíženo jako na osobní problém ženy. Skloubení práce a rodiny je považováno za projev schopnosti či neschopnosti ženy tento problém zvládnout [MAŘÍKOVÁ 1999:66-67].

Pokud jde o ostatní země Evropy či USA, záleží zejména na tom, jakého stupně v nich dosáhlo ženské emancipační hnutí (které v Čechách, stejně jako v ostatních zemích střední a východní Evropy, nedosáhlo takové síly a intenzity jako v západní a severní Evropě a USA, kde ženy běžně zastávají významné pozice pracovní i politické). Obecně lze říci, že směr vývoje v této problematice je zatím jasný. Je to snaha o co největší sblížení a prolínání mužské a ženské role (alespoň ze strany ženy), snaha o méně rigidní chápání rolí.

3.5.6 Budoucnost role muže a ženy

Je těžké předvídat budoucnost. Jedno však zřejmě říci lze – úlohy mužů a žen se v budoucnu sblíží a budou pružnější. V něčem budou zastupitelnější než dřív, ale nikdy ne ve všem (o což se ostatně stará rodičovská výchova, odvíjející se od zakořeněných předsudků - jaký má být chlapec a jaká dívka).

Změna rolí je samozřejmě nejvíce akceptovatelná pro mladé lidi a lidi vzdělanější, a tak se dá předpokládat, že ke změnám chování v rámci rodiny bude docházet stále více s tím, jak se bude zvyšovat vzdělanostní úroveň populace a jak mladší věkové ročníky budou vstupovat do života a reálně naplňovat novými obsahy role ve vlastní rodině. Možná, že se jednou dostaneme i k tomu, že střídání v rolích (v péči o dítě) nebude neobvyklé. Každopádně je ale jisté, že od muže se bude očekávat větší zainteresovanost na chodu domácnosti a větší zájem o rodinu na úkor jeho seberealizace prostřednictvím výkonu povolání. Lze tedy říci, že nastává období, kdy stoupají nároky na muže. Aby těmto nárokům muž dostal, je nutné, aby byl vychováván jinak, než jeho otec či děd. Přičemž ideálem dnešního muže je tvrdý chlapík i citlivý pečovatel dohromady – tedy podle potřeby (manželky, rodiny, dětí, práce atd.) jednou tak a jindy onak. „*V budoucnu se muži možná snadněji než dřív promíne, že není schopen*

rodinu dokonale materiálně zajistit, protože mu v tom žena bude pomáhat. Na druhé straně, má-li muž v budoucí rodině obstát, bude muset být citlivější, ohleduplnější, méně soustředěný na sebe, než byli mužové v předchozích generacích. Bude muset umět s manželkou i se svými dětmi vyjednávat a uzavírat kompromisy. Na dřívější ostré odlišování „mužských“ a „ženských“ prací, které mu dnes brání umýt nádobí nebo utřít prach, bude muset zapomenout.“ [MATOUŠEK 1997:21].

Již odedávna je úkolem ženy chránit dítě a úkolem muže chránit ženu a dítě. Ale dnes nastala situace, že muž je nechrání silou svých svalů, svým rozumem či dovednostmi, ale naopak žena ho často v zaměstnání či jiných oblastech přetrumfne. Dnešní mužské ctnosti jsou docela jiné. Jejich ctností je dnes spolehlivost, věrnost, odvaha, rozhodnost – zkrátka to, že je možno se o ně opřít a že nezklamou. Navíc jsou muži v rodině i živel zábavný a hravý, nebojí se vstoupit na nejistou půdu, jsou vynalézaví, důvtipní, mají větší smysl pro humor [JANDOUREK 1999:205].

Ženská a mužská role jsou základní role, které prošly a dále procházejí hlubokou a historicky jedinečnou vnitřní přestavbou. Domnívám se, že na tento proces by nemělo být pohlíženo negativně. Je nutné zamýšlet se nad důvody, které k těmto změnám vedou a nad cíli, který tento vývoj sleduje. Tradiční rodinu charakterizovalo především to, že role muže a ženy byly jasně dány. Rozdíl v rolích byl výrazný a společensky daný. Muži a ženy se nedomnívali, že jsou stejní – naopak svou rozdílnost zdůraznili a učili se ji žít od prvních krůčků. Jenže postupem času se pojetí těchto rolí stalo neúnosné a neudržitelné, neboť silně diskriminovalo ženu, což bylo impulsem, který vrcholí v současnosti – současná doba dělá dost proto, aby role muže a ženy byly „zpochybněny“. V souvislosti s tím se pak mluví o krizi rolí. „*Krise rolí přichází s naší univerzálností a soběstačností*“ – už se navzájem k přežití nepotřebujeme a navíc se o všechny postará stát [PAULAS, J. Dva různé světy? *Katolický týdeník*, 3.2.2002, s. 1.] Jenže je sice pravdou, že muži a ženy se jakoby stále méně potřebují, „*ale to neznamená, že se mají mít méně rádi. Musí na tom ale více pracovat.*“ [PAULAS, HOLČÁKOVÁ 2002:12]

Jsem toho názoru, že rozdílnost může být obohacující, avšak jen tehdy není-li důvodem k nadřazenosti a podřazenosti. Jsme zatím v jakémsi přechodném vývojovém období a bude to asi ještě nějakou dobu trvat, než se najde znovu přijatelná rovnováha mezi rolí mužskou a ženskou.

3.6 Změna velikosti rodiny

3.6.1 Pojetí rodiny v minulosti a v současnosti. Je nukleární rodina převládajícím typem rodiny?

Ráda bych poukázala na některé skutečnosti týkající se chápání rodiny a její velikosti.

Současná rodina bývá označována jako rodina manželská (partnerská), malá, nukleární. To znamená, že v ní žijí společně manželé a jejich děti. To však v lidech vyvolává dvě mylné představy podporované mnohdy různou literaturou, a sice:

- Nukleární rodina je převládajícím typem ve společnosti („mýtus nukleární rodiny“).
- Nukleární rodina je novinkou, která se objevila v době poměrně nedávné.

Dříve ale než přikročíme k problematice nukleární rodiny, je potřeba uvést ještě jeden fakt týkající se představy pojmu nukleární rodina. Dnes, jak bylo řečeno, označujeme slovem „rodina“ především manželský pár s dětmi (partnery s dětmi). Ovšem původní význam tohoto slova byl podstatně jiný (ve starověku a středověku). Označoval to, co my bychom dnes nazvali „domácností“, tedy společenství lidí, kteří spolu bydlí pod jednou střechou – tedy nejen pokrevní příbuzní, ale všichni v domě (tzn. služebnictvo, zaměstnanci - tovaryši, učni, čeledíni, děvečky,...) podléhající autoritě hlavy rodiny s nimiž rodina tvořila výrobní jednotku. Tento stav přežíval až do poloviny 19. století. Pro úplnost: existovalo ještě jedno, stejně staré pojetí (u šlechty a patricijů), a sice pojetí rodiny jako rodu.

Naše dnešní představa rodiny jako domácnosti tvořené párem muže a ženy a jejich dětmi, žádnému z těchto pojetí neodpovídá. Tento obraz rodiny objevující se poprvé na konci 17. století (v době osvícenství) zobecněl až po průmyslové revoluci. Rovnocennost mezi slovem rodina a obsahem otec, matka a děti je zřejmá až v 19. století, kdy postupně začíná být zachováována a chráněna intimita rodiny, což je příznakem její hodnoty [KLAPISCH-ZUBEROVÁ 2003:259; MOŽNÝ 1990:17-18; KELLER 1995:47; PERNEROVÁ, R. A. *Tabu o rodinné komunikaci. O čem se v rodinách nemluví, ač by to bylo užitečné*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-363-3, s. 18; DE SINGLY 1999:23].

Je ovšem správná naše představa o nukleární rodině, jako převládajícím typu v současné společnosti, kterou sdílí laická veřejnost a kterou obhájí i sociologická teorie? Rozhodně ne. Nukleární rodina je pouze jedním z mnoha typů rodiny. Na legitimitě a významu nabývají i jiné typy domácností, od nejrůznějších typů *nesezdaného soužití* a *sezdaného nesoužití* přes programový život mimo rodinné svazky či manželství až po soužití homosexuálů a adoptivní rodiny lesbiček. Z výše uvedeného vyplývá, že neexistuje jednotný

model současné rodiny a domnívám se, že tomu tak nikdy nebylo (i když připouštím, že současná rodina je přeci jen trochu rozmanitější než rodina v minulých stoletích). Proto je trochu zavádějící nazývat současnou rodinu rodinou nukleární a vydávat ji za převládající typ. Odhaduje se dokonce, že v naší populaci tvoří úplné nukleární rodiny pouze třetinu rodin a pouze pětinu všech domácností. Zbytek tvoří lidé žijící sami nebo jen s 1 dítětem bez partnera, nebo příslušníci tři či čtyř generací v různých – z hlediska nukleární rodiny nekompetentních – konstelacích. Některé odhady jsou ještě strážlivější – úplnou nukleární rodinu tvoří v ČR každá 5. rodina nebo dokonce pouze každá 15. rodina, v Evropě je to čtvrtina všech domácností [MATOUŠEK 2003a:36,84; MOŽNÝ 1990:19-23; MOŽNÝ 1999:16,22; ALAN 1989:260; SEKOT 2002].

Pokud má tedy pojem nukleární rodina vyjadřovat to, co má (jakožto sociologický pojem/konstrukt), musíme z „množiny rodin“ vyloučit:

1. bezdětné páry (neboť nukleární rodina je pár manželů s dětmi)
2. páry jen s jedním dítětem (neboť označení nukleární rodina vyžaduje alespoň 2 děti)
3. neúplné rodiny (z mnoha důvodů je současná rodina náchylná k rozpadu – to vede ke vzniku neúplných rodin – tedy rodiny tvořené jedním rodičem a dětmi)
4. znovurekonstruované (znovuvytvořené) rodiny – tedy opětovně vdané a opětovně ženatí s dětmi (neboť pojem nukleární rodiny (jako monogamické rodiny) předpokládá výlučně jednoženství a jednomužství, které ve skutečnosti není ani zdaleka tak trvalé a výlučné; jinak řečeno: přísná celoživotní monogamie se považuje spíše za vzácně dosahovaný ideál než za obvyklou skutečnost; určitá míra polygamního chování je dnes již součástí sociální normy)
5. vícerodinné domácnosti (soužití) - označení nukleární rodina vyžaduje soužití rodičů a dětí v samostatné domácnosti oddělené od ostatního příbuzenstva - nukleární rodina je rodinou neolokální
6. rodiny – nebo spíše manželské páry s dospělými dětmi, které již nežijí se svými rodiči nebo mají své rodiny [MOŽNÝ 1990:19-20]

Po vyloučení rodin, neshodujících se s představami nukleární rodiny (a to jsme zdaleka nevyčerpali všechny možnosti), musíme konstatovat, že nukleární rodina není převažujícím modelem současné rodiny. Nukleární typ rodiny není ani všeobecně závaznou fází obvyklého běhu lidského života, proto nemůžeme tvrdit, že takové uspořádání by bylo většinovým uspořádáním našeho obvyklého způsobu života v mimopracovním čase. Je spíše

ideálem či trvalým cílem našeho snažení, než pro všechny platnou realitou. To ovšem nemění nic na tom, že model nukleární rodiny na nás značně působí – formuje základní standardy populace, a tak 1) v určité fázi životní dráhy s ním má osobní, intimní zkušenost většina lidí, 2) současně představuje v odborném, ale hlavně v běžném myšlení referenční rámec, vstupní model, ba faktické jádro významu pojmu „rodina“, od něhož se odvíjí teoretické i praktické hodnocení současného stavu i vývoje rodiny [MOŽNÝ 1990:23; ALAN 1989:260]. Dodejme, že označujeme-li dnešní rodinu jako nukleární, máme na mysli především fakt, že jde o malou jednotku – nikoli rodinu velkou (rozšířenou).

Je třeba uvést na pravou míru i druhou nesprávnou představu, kterou jsme zmínili, a sice: nukleární rodina je novinkou, která se objevila v době poměrně nedávné. Skutečností je, že „*v evropských podmínkách se už dlouho vyskytují převážně rodiny nukleární*“ (tedy malé, nikoli rodiny rozšířené) [GIDDENS 1999,2001:157]. Nukleární rodina není v západní společnosti ničím novým – má dlouhou tradici a setkáváme se s ní i v jiných dobách (minimálně od středověku). Tím ovšem nechci říci, že nukleární rodina plnila vždy stejné funkce a byla identická s rodinou dnešní – pouze, že není žádnou novinkou.

3.6.2 Mýtus o velké rodině

Často se o dnešní rodině mluví jako o systému malé rodiny, neboť má jen nízký počet členů (dokonce se dnes rodí tak málo dětí, že společnost již není schopna se reprodukovat). Toto zmenšení rodiny je (zřejmě rovněž díky neustálým diskusím na téma: rodí se málo dětí) asi nejviditelnější změnou, kterou si uvědomujeme. Problémem ovšem je, že na tuto skutečnost nahlížíme jen v úzkém horizontu pár desítek let, tedy, nepohlížíme mnohdy dál než do 19. století.

Jistě je pravdou, že na počátku 20. století nebylo zvláštností mít mnohem více potomků než dnes, což známe dobře z vyprávění našich babiček a dědečků (či spíše prababiček a pradědečků), ale pokud pohlédneme hlouběji do minulosti, zjistíme, že rodiny nebyly zdaleka tak početné, jak se traduje a měly jen o něco málo dětí víc než dnes. Chtěla bych proto upozornit na 2 mýty přezívající v mysli dnešního člověka, živené právě (ale nejen) nejstarší žijící generací a v minulosti rovněž i mnoha odborníky:

1. Mýtus o velké tradiční vícegenerační rodině – týká se představ o počtu dětí a vícegeneračním soužití v rodinách v minulosti
2. Mýtus o velkém počtu dětí v chudých rodinách – týká se představy o tom, že více dětí měly vždy chudé rodiny

Ad1/ Velká vícegenerační rodina a rovněž vývoj od „velké“ k „malé“ (či „nukleární“) rodině je pouhou historickou fikcí. Tato fikce o „velké rodině“ minulosti pochází z 2. poloviny 19. století a je dílem amatérského historizování, nostalgií po starých časech, jenž v té době došla výrazu ve vědeckých teoriích společenského vývoje či u různých klasiků světové sociologie [MOŽNÝ 1999:71-72; MOŽNÝ 1990:25].

Sociologové se dříve domnívali, že v předmoderní době převládaly v západní Evropě rodiny rozšířeného typu (tzn. v jedné domácnosti žijí kromě obou rodičů a dětí i další blízcí příbuzní). Představa o třígenerační společné domácnosti, v níž se starci starají o své vnuky však pro středověk v žádném případě neplatí. V Evropě 14 - 18. století byla třígenerační forma rodiny výjimkou a čtyřgenerační rodina téměř neexistovala. Většina rodin a domácností byla v západní a střední Evropě dvougenerační, přičemž počet živých dětí, v průměru nepřesahoval 2-3 jedince (jak ukazuje tehdejší sčítání obyvatelstva) a počet přeživších potomků, který otec i matka uváděli v testamentech, také jen velmi zřídka překročil tuto nízkou hranici. Důvodem tohoto jevu byl bezpochyby nízký průměrný věk lidí*, vysoký sňateční věk mužů - kolem 30 let (a tedy nízká pravděpodobnost soužití tří a více generací v jedné domácnosti) a obrovská kojenecká a dětská úmrtnost ** (proto, i přes obrovskou natalitu, pouze 2-3 děti na jednu rodinu). Děti se rodilo skutečně hodně, ale jen málo z nich se dožilo dospělého věku či dokonce stáří [KLAPISCH-ZUBEROVÁ 2003:255; KRZENCK, T. Měšťanka. In *Člověk českého středověku*. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-448-0, s. 416; NODL, M. Středověk zdaleka neskončil. Naše vazby na předmoderní společnost jsou mnohem silnější, než jsme si ochotní přiznat. *Lidové noviny*, 2.8.2003, s. 13; MOŽNÝ 1990:25,32,46; GIDDENS 1999,2001:157; MATOUŠEK 2003a:31]. Teprve v 2. polovině 18. století dochází k populační explozi vlivem poklesu úmrtnosti kojenců a malých dětí (ale poklesem mortality vůbec a rovněž vlivem zvýšení průměrného věku), v 19. století intenzita demografických krizí postupně slábla [HORSKÁ, P. a kol. *Dětství, rodina stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-011-X, s. 334; MAUR, E. Smrt ve světle demografické statistiky In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 20. plzeňského symposia*. Praha: KLP, 2001. ISBN 80-85917-79-3, s. 248].

Novější výzkumy ukazují, že se v evropských podmínkách už dlouho vyskytují převážně rodiny nukleární. Před nástupem moderní doby byly sice rodiny v průměru větší než

---

* Průměrný věk zůstával až do konce 18. století stejný.

** Tradiční kojenecká úmrtnost kolísala mezi 20 – 40 dětmi ze 100 zemřelými do 1 roku po narození a ani potom nemělo dítě ještě vyhráno, ovšem jeho naděje na dožití rostla s dosažením dospělosti [MOŽNÝ 1990:54]. K zásadní pozitivní změně úrovně dětské a kojenecké úmrtnosti došlo až od přelomu 19. a 20. století [HORSKÁ 1990:250].

dnes, ale rozdíl nejsou tak velké, jak se traduje. (Například v Anglii od 17. do 19. století čítala průměrná domácnost 4,75 osob; dnešní průměr ve V.B. činí 3,04 osoby. Starší údaj však zahrnuje i domácí služebnictvo, takže skutečný rozdíl ve velikosti rodiny není příliš velký.) [GIDDENS 1999,2001:157] „*Model velkých rodin s mnoha příbuznými pod jednou střechou patří tedy spíše k východním kulturám, u nás velkou tradici nemá.*“ [Jak se za posledních 150 let změnila česká rodina. *Lidové noviny*, 4.8.2003, s. 18]

Ad2/ Harmonizující mýtus o tradiční „velké rodině“ s 8. – 12. dětmi (čím chudší rodina, tím více dětí) přežíval v historické demografii a sociologii až do doby zcela nedávné, kdy se na základě výzkumů historických demografů prokázalo, že v období poslední čtvrtiny 16. století až poslední čtvrtiny 19.století měla evropská domácnost průměrně 4 – 6 osob. V průběhu 18. a 19. století se mění demografické chování obyvatel Evropy, v 19. století dochází k výraznému populačnímu růstu, avšak ještě na konci 19. stol. byla novorozenecká a dětská úmrtnost vyšší než na jeho počátku [MOŽNÝ 1990:26,34; LENDEROVÁ 1999:109; HORSKÁ 1990:337-341].

Co se týče mýtu o spojitosti chudoby s počtem dětí, více dětí se ve skutečnosti rodilo vždy ve vyšších vrstvách (šlechticům, bohatým měšťanům), které měly zájem na pokračování rodu a předání majetku a měly rovněž schopnost více dětí uživit. Ti nejchudší si vůbec děti a založení rodiny nemohli dovolit. To, že bylo lože bohatých plodnější než lože chudých, bylo dáno zejména tím, že aristokraté a bohatí měšťané dávali své děti ke kojným, čímž zvyšovali pravděpodobnost narození vyššího počtu dětí a naděje, že rod, titul a majetek bude předán další generaci. A tak nás nepřekvapí, když se dočteme, že nejplodnější byly aristokratky [KLAPISCH-ZUBEROVÁ 2003:255; LENDEROVÁ 1999:108; MOŽNÝ 1999:71]. (Až v době industrializace dochází k nárůstu počtu dětí v chudých rodinách.)

3.6.3 Rodina a příbuzní

Zúžení dnešní rodiny lze chápat dvojitým způsobem:

1. Jednak ve smyslu snížení počtu jejích členů – zejména dětí – pak ovšem musíme dodat, že jen ve srovnání s obdobím od 1. demografické revoluce (pol. 18. století – Západ, později Východ), kdy nastala populační exploze, do 2. demografické revoluce. Pokud tedy uvažujeme v poněkud „užší“ perspektivě (zejména 19. století až polovina 60. let 20. století), je dnešní rodina zajisté menší, zahrneme-li však i minulá století – alespoň od středověku, uvidíme, že rodiny byly jen o něco málo větší než dnes. Rozdíl mezi minulostí a současností není nijak obrovský, vzhledem, jak již bylo uvedeno, k

značné dětské mortalitě (nejhorší v období raného dětství, ale i v období dospívání), neboť až v 19. století se úmrtnost stáhla výhradně do dětských let [MAUR 2001:250].

2. Jednak ve smyslu většího odstupu od příbuzných (zvyšující se distance rodiny od orientační rodiny a širšího příbuzenstva). Dochází ke změnám v šíři a intenzitě udržování příbuzenských vztahů. Rodina se zmenšuje nejen počtem členů, ale ještě více šíří a intenzitou vzájemných vztahů a vazeb mezi jejími členy (tedy mezi širší rodinou).

Rodina se zmenšila zejména v chápání člověka. Pojem rodina v současné době zahrnuje v myslích lidí převážně rodinu nukleární, oddělenou od ostatních příbuzných, mající svou intimitu, na níž je kladen velký důraz. Rodina prokreační je tedy oddělena od rodin orientačních i od ostatních příbuzných.

V minulosti ve většině tradičních společností byla nukleární rodina více či méně integrována do širších příbuzenských vztahů, existovalo jakési sepětí rodiny, které se projevovalo i vysokou morální kontrolou a nízkým soukromím, což ovšem naše předky zřejmě dlouhou dobu příliš netrápilo (neboť rodina byla zakládána jiným způsobem, z jiných důvodů a plnila jiné funkce). Tradiční společnosti totiž měly jakýsi kolektivistický charakter (komunalismus), na rozdíl od společnosti současné, která je individualistická. V minulosti soukromí nebylo hodnotou, o kterou lidé usilovali.

O současné rodině lze hovořit jako o „relativně autonomní“, což znamená již několikrát zmiňovanou skutečnost, že dnešní rodina je více nezávislá na okruhu svých příbuzných (důraz je kladen na vztahy mezi manželi a rodiči a dětmi) na úkor větší závislosti na státu (stát stále více zasahuje do chodu rodiny a kontroluje vztahy mezi jednotlivými členy), přičemž nezávislost rodiny na příbuzných, se projevuje různými způsoby:

1. *Rodina žije odděleně od obou orientačních rodin a je na nich ekonomicky nezávislá (relativní nezávislost na širším příbuzenstvu je dána její ekonomickou nezávislostí). To ale neznamená, že by se od nich izolovala a došlo k zániku vzájemných vztahů mezi nimi. Vdané a ženaté děti jsou nezávislé na rodičích, ale udržují s nimi dál vazby. Lze se však setkat s tvrzením, že rodiny současnosti v určité izolaci od svých rodin orientačních žijí. Domnívám se, že hovořit o izolaci generací je poněkud silně označení. Jistě je pravdou, že blahobyt a sociální péče státu přispěly k tomu, že se jednotlivé generace nepotřebují (respektive potřebují daleko méně než kdykoli dříve v minulosti) a chybí mezi nimi vzájemná závislost. To ovšem neznamená, že by se měly míň rády – kontakty jsou sice méně časté (širší okruh příbuzných je vyloučen*

z každodenních aktivit manželského páru a jejich dětí) a jsou spíše posunuty do oblasti volného času, ale zato více nezištné. Orientační rodina rovněž pomáhá manželům prostřednictvím nejrůznější pomoci a služeb, přičemž ale však rozhodně zdaleka tolik nenarušuje jejich autonomii, či autonomii dalších členů, kteří rodinu tvoří. Rodiče manželů chtějí pomáhat svým dospělým dětem jednak proto, že jim chtějí dát najevo své city, které převádějí do praktických činů, a jednak proto, že jim chtějí dát možnost „žít svůj život“. Ovšem jistá míra závislosti rodiny na rodině orientační či na příbuzných přece zůstává skutečností a to ve formě jednak materiální pomoci a jednak výpomoci. Příbuzní tedy fungují jako poskytovatelé služeb [KLIMEŠ, J. Co trápí dnešní rodinu? Mezilidské vztahy a společenské trendy pohledem psychologa. *Katolický týdeník*, 14-20.9.2004, s. 1; DE SINGLY 1999:58,73-75].

Orientační rodina a příbuzní také poskytují sociální kapitál, to znamená, že často pomáhají mladým manželům najít zaměstnání [DE SINGLY 1999:74]. Toto vše se ale má dít tak, že ti, kteří pomoc poskytují nemají mít pocit, že jsou vykořisťováni, a ti, kteří pomoc přijímají, se zase nesmějí cítit povinni tuto pomoc oplácet. Samozřejmě je dobré, pokud v těchto vztazích funguje určitá správná míra reciprocity.

Určitá distance rodiny vůči orientačním rodinám se zrcadlí i v legislativní úpravě. Zákon se zabývá jen tzv. nukleární rodinou (není tedy nikterak řešen vztah prarodičů ke svým vnoučatům). Podle zákona jsou pro sebe pouze cizí lidé. V životní realitě to však vypadá docela jinak. Po rodičích jsou prarodiče obvykle těmi, kdo jsou dítěti nejbližší. A pokud v nukleární rodině něco nefunguje (ať z důvodů vnějších či vnitřních), slouží jako *první záchranná síť*. Nemluvě o tom, jaký psychologický význam pro citový a sociální vývoj dítěte má kontakt s prarodiči [ONDŘICHOVÁ, L. Prarodiče jsou první záchranná síť. *Lidové noviny*, 8.8.2003a, s. 16; MATĚJČEK 1994:82].

2. „Zvyšování mezigenerační nezávislosti je znatelné již v tom, jak se mění způsob přidělování jména dítěti“ [DE SINGLY 1999:55]. Jméno svému dítěti volí rodiče a nedostává jej tudíž po kmotrech nebo příbuzných. Dnes je výběr jména zcela náhodný a není vázán tradičními pravidly jeho předávání.
3. *Rodina se uzavírá sama do sebe, do své intimity, do níž nemá nikdo právo zasahovat (což ji činí nepochybně křehkou)*. Rodina současnosti se orientuje na vzájemnou intimitu a na vzájemné, zejména afektivní, vztahy. Naplňuje potřebu po prostoru, kde

budou lidé žít „po svém“, kde nad nimi nikdo nebude vykonávat dozor jako v práci, kde jejich svoboda nebude ničím omezována. Tento pocit svobody zakládá moderní rodinu a současného člověka.

4. *Svobodným výběrem partnera* umožňujícím rodinnou autonomii zaniká sňatek z rozumu a triumfuje sňatek z lásky. Manželství je založeno na lásce a neuzavírá se proto za účelem zisku ani není domlouváno mezi dvěma rodinami usilujícími co nejlépe ochránit svůj majetek. Rodinná autonomie je důsledkem pocitu manželské svobody.
5. *Ve vztazích k příbuzným panuje určitá míra selektivity.* Síť afinit (spřízněnosti) se prioritně skládá z osob orientační rodiny partnerů, stejně tak je tomu i se sítí solidarity a ochrany. Reprodukční (manželská) rodina tedy není „izolovaná“. Její prostředí je však přesto téměř vždy omezeno na orientační rodiny obou partnerů. Okruh jakéhosi výběrového příbuzenstva je tedy v současné společnosti dost omezen, avšak v těchto vztazích převládají silné city – značný pocit blízkosti a solidarity [DE SINGLY 1999]

Relativnost autonomie současné rodiny nespočívá tedy pouze v zásadách a v kontrole státem, ale též ve stycích, které udržuje s rodinou či s jinými lidmi. Rodina totiž v žádném případě není izolovanou jednotkou, ale je systémem, který je zapojen do širších společenských systémů, k nimž patří příbuzenstvo, přátelé, sousedi a všichni ostatní, kdo jsou s rodinou nějak ve styku. Nutně ji ovlivňují a sami jsou jí také ovlivňováni. Tito lidé v okolí mohou rodině pomáhat, ulevovat jí, chránit ji, ale mohou ji také zatěžovat, obtěžovat, narušovat.

Zejména schopnost rodiny vychovávat děti a vyrovnávat se s těžkostmi je závislá na tom, jak je rodina napojena na své sociální okolí. Toto spojení se nazývá sociální síť rodiny. Sociální síť rodiny je koalice rodin na sobě závislých, do níž se někdy počítají ještě jiní nepřibuzní lidé (přátelé, známí, případně i profesionálové pracující v institucích, jež s rodinou přicházejí do styku). Mnohé aspekty prosperity rodiny souvisí s jejich vazbami na širší rodinu (proto nukleární rodinu nelze nikdy zkoumat bez ohledu na její vazby). I když lidé žijí v malých rodinách, pěstují styky v rodině široké a závažná rozhodnutí dělají s ohledem na širokou rodinu [MATĚJČEK 1994:48; MATOUŠEK 2003a:84]. Ani nukleární rodina tedy není zcela soběstačným, autonomním společenským tělesem.

3.6.4 Česká realita

Profesor Matějček v rozhovoru pro Lidové noviny uvedl: „*Rodina by prostě měla žít pohromadě, což nemusí znamenat spolu v jednom bytě.*“ [ONŘICHOVÁ 2003a:16] Domnívám se, že tímto tvrzením je naprosto vystižena současná situace.

Počet společných domácností (vícegeneračních domácností), kde společně spolu žijí děti, rodiče a prarodiče v Česku ubývá (asi 15%) [Bez prarodičů to (stále) nejde. *Lidové noviny*, 8.8.2003, s. 13]. Je to stejný trend jako ve vyspělých západních zemích. Lidé čím dál častěji žijí v tzv. nukleárních rodinách, kterou tvoří jen otec, matka a děti. To ale ještě neznamená, že mezigenerační kontakt slábne. Podle Matějčka se „*jen trochu mění s dobou.*“ [ONŘICHOVÁ 2003a:16] Ve srovnáním se zahraničím však u nás stále zůstává výpomoc prarodičů mimořádně silná (jde hlavně o ženskou linii – silnější vztah k mladé rodině mají rodiče nevěsty). A tak i když někdy mladá rodina vnímá zájem prarodičů rušivě, uznává, že bez jejich podpory (a to nejen materiální) se neobejde.

3.7 Změna chápání manželství

Nejen rodina, ale i manželství, které je jejím základem (avšak můžeme si položit otázku, zda tomu tak skutečně ještě je) prošlo a prochází procesem změn. Domnívám se, že právě změna chápání manželství, má významný dopad na dnešní rodinu, ačkoliv si tuto skutečnost uvědomuje dnes jen málokdo.

Podobu manželství v naší kultuře po dlouhá staletí formovalo a ovlivňovalo křesťanství. Již od raného středověku se díky němu prosadila monogamní, nerozlučitelná forma manželství, která více méně přetrvala zejména co se katolických zemí (tedy i českých zemí) týče až do 1. poloviny 20. století, neboť rozvod, přestože byl ve většině zemí umožněn již v 19. století, stal se masovým jevem až ve 2. polovině 20. století (mezníkem byla 2. světová válka).

Se slábnoucím vlivem církve a sekularizací* společnosti prošlo i manželství tímto procesem, což se projevuje mnoha způsoby. Výsledným stavem pak je sekularizované manželství. To pak můžeme definovat jako občanskou smlouvou vypověditelnou kteroukoli ze stran, která již nemá doživotní povahu. Vytrácí se z něj transcendentno nebo chceme-li přímo Bůh. Mizí náboženský rozměr manželství, mizí jeho posvátnost.

---

* Sekularizace je proces v němž náboženství ztrácí vliv nad mnoha sférami lidského života [GIDDENS 1999,2001:440].

3.7.1 Křesťanské/tradiční pojetí manželství a sekularizované/moderní pojetí manželství

Abychom mohli ukázat, jak se vzdálilo současné (nazývejme ho sekularizované) pojetí manželství od jeho křesťanského chápání, musíme začít s pohledem na křesťanské manželství tak, jak jej prezentovala a prezentuje katolická církev. To je definováno:

1. vlastnostmi (jednota a nerozlučitelnost)
2. cíli (prospěch manželů a zplození a výchova dětí), které se opírají o Bibli a tradici [Kodex kanonického práva. Praha: Zvon, 1994. ISBN 80-7113-082-6, s. 471, kánony 1056, 1055]

Ad1/ Jednotou není myšleno nic jiného, než že manželství je svazkem jednoho muže a jedné ženy, kteří tak vytvoří pár (jiné kombinace jsou nepřijatelné, a to jak polygamie - zcela běžná v předkřesťanských společnostech - tak i homosexuální soužití). Tito dva lidé se sobě navzájem odevzdávají a stává se z nich jedna bytost. To ale od obou vyžaduje věrnost, která se tak stává nezbytným předpokladem a základem jednoty. Jednoty bez věrnosti není možné dosáhnout (provázání jednoty a nerozlučitelnosti). Žádný z manželů tedy nemůže navázat stejný vztah k jinému muži či jiné ženě, neboť to jednota nepřipouští.

Druhou vlastností manželství je nerozlučitelnost,** kterou můžeme nahradit synonymem trvalost (nepomíjejícnost). To znamená, že pokud byly splněny podmínky pro uzavření manželství a manželství bylo platně uzavřeno (a dokonáno), nelze ho již zrušit. Katolická církev opravdu zarytě bránila a stále brání nerozlučitelnost manželství, které je chápáno jako svátost. To znamená, že není záležitostí pouze daného páru, ale své podstatné místo v něm má i Bůh a manželé se tímto způsobem spolupodílejí na jeho plánu se světem (manželství tedy není jen čistě individuální záležitostí).

Platné manželství nemůže být žádným člověkem rozvedeno. Jeho konec nastává pouze smrtí jednoho z manželů. Není tedy připuštěna žádná možnost, aby platně uzavřené (a dokonané) manželství bylo zrušeno a aby partneři byli opět svobodni a mohli uzavřít nový sňatek s jiným partnerem.

Ad2/ Co se cílů manželství týče – tedy prospěch (dobro) manželů a zplození a výchova dětí - zatímco druhý je vcelku jasný, do prvního, znějícího poněkud abstraktně,

---

** Muž a žena tvoří jedno tělo - „Co Bůh spojil, člověk nerozlučuj“ (Mk 10,9, Mt 19,6); připodobnění vztahu manželů ke vztahu Krista k církvi (Ef 5, 21-33) - Kristus tvoří jedno tělo s církví stejně tak jako muž a žena tvoří v manželství jedno tělo a proto je nelze rozloučit.

můžeme zařadit spoustu věcí – především však jde o spojení sil a vzájemnou podporu v závažných životních situacích či při řešení problémů. Dále vzájemné sebe sdílení a vzájemné naplňování svých nejhlubších potřeb, snů a přání (tyto skutečnosti jsou však otázkou spíše moderní doby). Stručně řečeno, jde o sdílení života.

Sekulární, občanské či moderní pojetí manželství je následující. Manželství je v českém právním řádu definováno jako „...*trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanoveným způsobem.*“ „*Muž a žena mají v manželství stejná práva a stejné povinnosti. Jsou povinni žít spolu, být si věrni, vzájemně respektovat svoji důstojnost, pomáhat si, společně pečovat o děti a vytvářet zdravé rodinné prostředí*“ Hlavním účelem manželství pak je „*založení rodiny a řádná výchova dětí*“

Přestože existuje společenský zájem na manželství jako na svazku co nejtrvalejším „*soud může manželství na návrh některého z manželů rozvést, jestliže je manželství tak hluboce a trvale rozvráceno, že nelze očekávat obnovení manželského soužití....*“ [Zákon o rodině č. 210/1998 Sb.]. Od roku 1998 lze navíc v ČR manželství rozvést na základě dohody obou manželů (konsenzuální rozvod), což znamená, že soud manžele rozvede, aniž by zkoumal příčiny a okolnosti rozpadu jejich manželství. Tento rozvod dohodou je v západní společnosti možný již po několik desetiletí.

Na první pohled se nám může zdát, že obě pojetí jsou si velmi podobné, že jediné dvě změny, které nastaly, se týkají pouze trvalosti (nerozlučitelnosti) manželství a ztráty jeho náboženského charakteru.

Nejprve došlo ke ztrátě náboženského charakteru manželství, neboť původně šlo jen o způsob uzavírání sňatku (alespoň pokud se jedná o západní země, které mají katolickou tradici). Navzdory tomu všemu, jak v povědomí lidu, tak ve světském právním uspořádání po určitou dobu převládaly základní principy manželství – tedy i jeho nerozlučitelnost. Postupně však, pod vlivem probíhajícího procesu sekularizace, došlo k odklonu od pojmání manželství jako nerozlučitelného svazku dvou lidí.

Jenže zde proces neskončil. Nejenže se vytratil náboženský rozměr manželství a padla jeho trvalost („dokud nás smrt nerozdělí“), ale v krizi se ocitla i občanská dimenze manželství a to se stává privátní záležitostí. Vždy totiž platilo, že manželství má i svůj společenský (veřejný) charakter, tedy že plní důležité úkoly pro společnost. Jeho hlavním cílem bylo vždy zabezpečit zachování rodu, výchovu potomků a jejich socializaci (tj. schopnost přizpůsobit se životu daného společenství).

V poslední době se ovšem tato sociální dimenze manželství vytrácí a manželství získává více a více výhradně privátní charakter (je omezováno jen na čistě soukromou sféru) [KASPER, W. *Teologie křesťanského manželství*. Brno: CDK, 1997. ISBN 80-85959-28-3, s. 12-13.] Důvodem jeho vzniku je emocionální vzplanutí, láska, vzájemná náklonnost a zalíbení, což je určujícím motivem sňatku a jeho cílem je „*uspokojování osobních potřeb jeho aktérů*“ [PLAŇAVA 1998:71]. Manželství již není zakládáno kvůli dětem - to dokazují programově bezdětné páry. Lze tedy říci, že smyslem, cílem i naplněním manželství nejsou jen děti jako tomu bylo v minulosti.

Manželství je tedy především zdrojem emocionálního uspokojení – plní emocionální funkci a do zapomnění upadá manželství jako instituce, která má usnadňovat vytváření podmínek života členů rodiny. „*Značná část naší populace chápe manželství spíše jako symbol emotivního svazku lásky než jako nástroj na řešení problémů, které přináší rodinný život.*“ [MUSIL, L. Vývoj rodiny v české republice v 1. polovině 90. let In *Sborník z V. konference sociálních pracovníků k rodinné problematice*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1995. ISBN 80-85529-14-9, s. 28.] Pokud k uspokojování (emocionálních) potřeb manželů nedochází – to znamená, že manželé jsou nešťastní a manželství je nefunkční, uvažují o rozvodu.

Rovněž je nezbytné zmínit i fenomén odmítání manželství, jako společenské instituce, která s sebou nese určitá práva, ale i povinnosti (neboť manželství je institucí - je právně vymezeno zákony), což někteří lidé vnímají jako nepotřebné či omezující. A tak soužití bez jakéhokoli institucionálního závazku, a to jak občanského, tak náboženského, je součástí reality dnešního světa (představuje jev, který již není nikterak překvapující). K podrobnějšímu rozboru chápání manželství se ještě vrátíme, nejprve je ale nutné uvést důležitou skutečnost a sice, že u zrodu dnešního manželství stojí láska.

3.7.2 Láska jako důvod manželství, chápání lásky dnes a v minulosti

Dnešní manželství (na rozdíl od minulosti) je založeno na lásce či lépe řečeno na tom, co dnešní lidé za lásku pokládají. Slovo láska (míněno ve vztahu muž – žena), ale označuje odlišné jevy – může to být vzájemná citová blízkost, vzájemná důvěra a sympatie, zalíbení jednoho v druhém, vzájemná oddanost, nebo citové vzplanutí, ale někdy jen sexuální přitažlivost a iluze o společné budoucnosti, zaslepenost.

Spíše bychom to, co dnes nazýváme láskou, měli nazvat zamilováním či zamilovaností – což bylo celá dlouhá staletí a ještě i v době celkem nedávné – v 19. století, považováno spíše za překážku sňatku a takřka za nemoc. „*České měšťanské prostředí odlišovalo velmi*

dlouho a velmi důsledně romantické vzplanutí a erotickou touhu od pravé lásky“ [LENDEROVÁ 1999:75]. Láška se měla v manželství podle rčení „teprve dostavit“, neboť sňatek - až na výjimky - nebyval záležitostí citů, ale rozumu. „Všeobecně přijímanou hodnotou se mohla stát pouze láska cudná, klidná, bez vášně, láska vedoucí k oltáři, cit, který se rozvíjel za souhlasu a pod laskavým dohledem rodičů nebo poručníků.“ [LENDEROVÁ 1999:75]

Z toho nám vysvítají dvě skutečnosti a sice:

1. pojetí lásky v minulosti bylo jiné než dnes - došlo k obsahovému posunu chápání tohoto slova, dříve bylo chápáno spíše jako přátelství mezi mužem a ženou v manželství
2. láska v dnešním slova smyslu nebyla důvodem, podmínkou vstupu do manželství. Ba dokonce, láska v dnešním slova smyslu neměla v manželství co dělat, byla nežádoucí. V minulosti bylo manželství spíše ekonomickým svazkem, nebylo v něm místo pro vášeň. Láška a vášeň byly luxusem pro šlechtu, ta si je doprávala mimo manželství [MOŽNÝ 1999:213].

3.7.2.1 Láška manželská v minulosti

Již bylo uvedeno, že na manželství mělo značný vliv křesťanství – to definovalo vztah mezi manžely jako manželskou lásku. Pojetí rodinných vztahů bylo postaveno na předpokladu vzájemné lásky mezi manžely. I naše vidění rodinných vztahů předpokládá vzájemnou lásku mezi mužem a ženou, kteří spolu žijí v manželství, jako nezbytnou podmínku úspěchu soužití. Co se však změnilo není označení vztahu, ale jeho kvalita a systém očekávání k němu vztažených. Povaha manželské lásky prošla pod jedním a tímtéž setrvalým označením ohromným obsahovým vývojem [MOŽNÝ 1990:64-65].

Dnešní manželství je vztah emocionální. Slovem láska je tu ovšem míněno citové a sexuální okouzlení (tedy zamilování a erotická přitažlivost), které je i důvodem vstupu do něj. Toto pojetí lásky je ale diametrálně odlišné od původního „spirituálního“ pojetí lásky tak, jak o ní mluví Nový zákon. Samozřejmě, že realizace této lásky mezi manžely připouštěla sexualitu, ale jde o to, že to, co je v Novém zákoně míněno tímto slovem, je nedožrnně vzdáleno od moderního chápání téhož slova. My myslíme v prvním plánu na erotický vztah. Slovo láska referuje především o vztahu muže a ženy a jen odvozeně používáme totéž slovo i pro vztahy jiné.

Láska označená jako láska manželská, ovšem označovala něco zcela jiného než dnes. Láška manželská jež spojovala muže a ženu byla závazkem či odpovědností za duševní blaho

(tedy něco jako štěstí) toho druhého. Závazkem zejména úcty (podřízenosti, poslušnosti) ze strany ženy, závazkem lásky ze strany muže – přičemž láska zde znamenala duševní blaho (Ef 5,21-33). Byl kladen důraz na odpovědnost spirituální, nejen na odpovědnost hmotnou.

Pro úplnost ještě uvedme, že „základní kvalitou tradičně (křesťansky) chápané manželské lásky byla její nepomíječnost, naprostá oddanost, sebeobětování pro vztah i přísná libiduální zdrženlivost (věrnost). Přičemž, láska v současném chápání tohoto slova tu není předpokladem takového nezrušitelného závazku. Láska je tu tímto závazkem, věrnost takovému závazku láskou. Takový závazek mohl vzniknout, a často vznikal a trval, i bez citové a sexuální přitažlivosti. To, čemu my dnes říkáme láska, tedy citová a sexuální přitažlivost, mohlo a mělo mezi partnery (spojenými nezrušitelným závazkem) vyrůst (nikdo ale nepředpokládal, že lidský pár bude žít ve stavu citového a sexuálního okouzlení, dokud je smrt nerozdělí).

Středověcí teologové ovšem nespirtuální lásce manželské příliš nepřáli. Moudrý muž měl milovat svou ženu s rozumem, ne s vášní. „*Existovalo dokonce i přísloví, které tvrdilo, že být zamilován do vlastní ženy je stejně hříšné jako cizoložství.*“ [GIDDENS 1999,2001:15] Ideálem bylo manželství bez lásky v našem smyslu slova (tedy romantické a erotické), které se udrželo po celý středověk, neboť bylo všeobecně ekonomicky a sociálně funkční.

Tento „ideál manželství bez vášně“ neboť i „řádný manželský pohlavní styk se považoval za hříšný, byl-li příliš vášnivý“ měl být něco jako „dokonalé přátelství“ – tedy vztah vzájemné důvěry, opory, věrnosti a lásky, přičemž ale to měl být vztah patriarchální. Bylo tedy požadováno nemožné: „aby manželství bylo prodchnuto vzájemnou láskou, a zároveň, aby v něm vládla neomezená mužská autorita.“ [KLAPISCH-ZUBEROVÁ 2003:257; KINGOVÁ 2003:217-218]

Co se sexu a sexuálního života týče, měl své řádné místo pouze v manželství a jeho účelem byla reprodukce – tedy početí legitimního potomstva. Sexuální akt v manželství byl považován spíše za nutnost sloužící ke zplození dítěte, než za zdroj potěšení a rozkoše. Přičemž plození potomků bylo silněji určováno potřebou pracovní síly a dědice. Až reformace napadá toto po staletí vyhovující uspořádání a erotika si pomalu hledá cestu do manželství. Je zahájen dlouhý proces, na jehož konci stojí naše sekulární pojetí manželské lásky [MOŽNÝ 1990:72].

V minulosti byly tedy sňatky z lásky výjimkou. Považovalo se za „normální“, že lidé se nežení a nev dávají ze vzájemných sympatií. Lidé vstupovali do manželství z jiných důvodů (existenčních, ekonomických, majetkových, politických, kvůli vytváření sítě solidarity mezi

cizími rodinami). Při uzavírání manželství hrály roli úvahy o spojení urozených rodů a jejich území, později hospodářských usedlostí nebo řemeslnických dílen. Bylo rovněž nutno zajistit nástupce, jimž by předali svůj titul či majetek. „*Manželství bylo plodem chladného kalkulu, neboť tato instituce sloužila především jako mechanismus hromadění, uchování a předávání majetku*“ [KINGOVÁ 2003:215].

Těmi, kdo o možnosti a vhodnosti sňatku rozhodovali, nebyli ti, kteří měli manželství uzavřít. Sňatek nebyl otázkou svobodného individuálního rozhodnutí. Při volbě budoucího partnera měli hlavní slovo rodiče, přičemž vybírali podle toho, jak je potencionální partner vhodný z hlediska kontinuity rodinného stavu, majetku i kulturního habitu. Nerozhodovala však jen rodina a příbuzní, ale o možnosti sňatek vůbec uzavřít též vrchnost či později úřady - od sklonku 18. století a po velkou část 19. století byly v habsburské monarchii nejprve ze strany vrchnosti a později státu stanovována pravidla sňatku, jež se vztahovala na velkou většinu obyvatelstva – tedy tu méně majetnější - nezastávající žádné společensky uznávané zaměstnání či nemající patřičné postavení. Výjimku tvořila šlechta, knížecí, měšťtí a panští úředníci, profesoři veřejných ústavů, advokáti, měšťané, majitelé domů a statků, mistři a majitelé továren. Běžné zákazy sňatku se týkaly „nemajetných osob“, například pomocných sil v zemědělství nebo služebnictva. Tato opatření měla za cíl zabránit početnímu růstu chudiny a tak předejít sociálním nepokojům. Pokud se tedy muž chtěl oženit, musel obdržet tzv. manželský konsens, tedy úřední souhlas k sňatku. Stávalo se ovšem, že toto povolení nebylo mnohdy uděleno, výsledkem čehož bylo nikoli manželství, ale soužití v konkubinátu – alespoň do té doby, dokud nebylo dosaženo podmínek k udělení konsensu (tedy zejména slušného příjmu) [LENDEROVÁ 1999:80-81]

3.7.2.2 Manželská láska v dnešním pojetí

Zdá se nám přirozené, že dva lidé, kteří se do sebe zamilují, hledají ve svém vztahu osobní a sexuální uspokojení a často vstupují do manželství. Manželství tedy stojí na citech a emočním uspokojení partnerů. Tento pohled, který nám připadá tak samozřejmý, je však ve skutečnosti spíše neobvyklý. „*Láska, sexualita a manželství začaly být považovány za něco, co spolu úzce souvisí, až v moderní době.*“ [GIDDENS 1999,2001:14-15] V některých jiných kulturách je manželství stále považováno za smluvní nebo finanční dohodu, která nemá s láskou nic společného.

Fenomén manželství z lásky je víceméně novodobým jevem, záležitostí 20. století, přestože se sporadicky objevuje již od přelomu 18. a 19. století. Možný odlišuje vášnivou lásku (milostnou vášeň), jenž je fenomén univerzální pro všechny kultury a doby, od

romantické lásky, jež je kulturně a historicky specifická. Ta vzniká na přelomu 18. a 19. století [MOŽNÝ 1999:119-120,213]. Nový koncept romantické lásky aklamuje zejména právo na vlastní volbu při uzavírání manželství a nové myšlenky ženské emancipace, jež usilovaly zejména o zrušení dvojí sexuální morálky pro muže a pro ženy. „*Teprve mezi válkami definitivně převládlo pojetí manželství jako logického vyvrcholení lásky, jež uzavření tohoto svazku předcházela a měla se nadále – v nové kvalitativní podobě – rozvíjet.*“ [LENDEROVÁ 1999:75] Ve 20. století postupně dochází v představách lidí k propojování lásky s manželstvím a sexuálním uspokojením.

Spojení romantické lásky s manželstvím je výsledkem společensko–historického vývoje a ne přirozenou součástí lidského života. V západní společnosti vychází manželství z představ romantické lásky a dominuje v nich *citový individualismus*, tj. vytváření manželských vztahů na základě osobní volby, jež vychází z romantické nebo sexuální přitažlivosti. Předpokládá se tedy, že podmínkou sňatku je vzájemná osobní přitažlivost a kompatibilita obou partnerů, která vede ke vzniku oboustranného citu. Romantická láska jako podmínka manželství je v naší kultuře *naturalizována*, tj. považována spíše za přirozenou součást lidské existence než za specifický produkt moderní kultury [GIDDENS 1999,2001:15,158,160].

V dnešní době se vlastně splnil romantický ideál lidstva, lidé se žení a vdávají z lásky, což s sebou nese mnoho pozitivního i negativního. Romantická láska je pouto krásné, vzácné, ušlechtilé, ale kupodivu jemné a křehké. A protože je v lidské společnosti víceméně novinkou, člověk se s ní zřejmě ještě nenaučil zacházet a pečovat o ni. A tak mnoho manželství na lásce založených se bez lásky rozpadá.

Důvodem, proč se tak děje, je zřejmě chybné pojetí lásky. Lidé si vytvářejí o lásce a manželství naprosto zkreslené představy, což je tragedií dnešní doby. Lidé by si měli uvědomit, že láska není pouze slepá zamilovanost, erotické okouzlení, vášnivé vzplanutí, není to jen vzájemná náklonnost a přitažlivost. V lidech žije přesvědčení, že bez lásky nelze žít. Nelze však přeceňovat romantickou lásku mileneckou, bez které jednak lze žít a kterou navíc nelze trvale uchovat respektive udržet po celou dobu trvání manželství. Láska není zamilovanost, tedy stav, při němž se nám v mozku začnou vylučovat patřičné endorfiny. Takový stav rychle pomine. Správné není ani přesvědčení o lásce jako „mocné čarodějce, která hory přenáší“ a jestliže se tak neděje, nebyla mezi námi nikdy ta velká, opravdová a hluboká láska. Nebo druhá varianta: přesvědčení, že čím víc se partneři milují, tím mají méně potíží a starostí. A jestliže nějaké mají, pak v jejich manželství už není a nikdy nebyla ta opravdu velká, hluboká atd. láska. Toto přesvědčení předpokládá, že láska, úcta i akceptace

jsou něco statického, jednou provždy daného; a že tedy jakékoliv počínání je nemůže a ani nesmí zeslabit, změnit, neřku-li pohřbit [PLAŇAVA 1998:55].

Mnoho zejména mladých lidí se domnívá, že jestliže se láska (vášnivá) z manželství vytratí, je to dostatečný důvod pro rozvod. Láska má však během manželství mnoho podob a vyprcháání vášnivé lásky není důvod pro rozvod. Jde o to, že zamilovanost by měla přerůst v hlubokou oddanou lásku, která je charakteristická důvěrou, péčí, tolerancí partnerových chyb i emoční vřelostí a náklonností, ale ne intenzivními protichůdnými emocemi, neboť vášnivá láska je stav, ve kterém se současně vyskytují v citovém zmatku intenzivní protichůdné pocity. Avšak právě pochopení výše uvedeného je pro mnoho lidí současnosti veliký problém.

A tak zatímco v minulosti se manželství uzavíralo obvykle z majetkových důvodů, postupně se týkalo především výchovy dětí a končilo láskou (lidé se většinou nebrali z lásky, ale mnohdy se mezi nimi láska časem vyvinula s tím, jak vedli společnou domácnost, vychovávali potomstvo a sdíleli životní zkušenosti), naproti tomu v dnešním západním světě začíná manželství láskou, pokračuje výchovou dětí (jsou-li jaké) a končí nezdítkou majetkovými spory v době, kdy je láska dávno zapomenuta.

3.7.3 Některé charakteristické rysy sekularizovaného manželství

Způsob chápání manželství (a tedy i manželské lásky) je složkou společenského vědomí a my jsme dnes svědky dovršující se sekularizace tohoto chápání. Jsme stále v procesu, v němž dochází k pohybu „*od manželské lásky církví definované jako slavnostní převzetí celoživotního závazku odpovědnosti za vztah věrné oddanosti, provázený osobním sebeobětováním a libiduální zdrženlivostí, k manželské lásce chápané jako sekulární, osobní integritou garantované a permanentně opěťované volbě otevírající nové prostory pro seberealizaci a rozvoj autonomních osobností obou manželů, v neposlední řadě také skrze libiduální sebevyjádření.*“ [MOŽNÝ 1990:85-86] Způsob vnímání manželské lásky má své sociální důsledky.

Lze vymezit jakýsi čtyřdimenzionální prostor, který je dán osami o těchto krajnostech:

1.	<i>trvalý závazek</i> (láska jako závazek)	x	<i>vztah otevřený nové volbě</i> (láska jako akt neustálé volby)
2.	<i>úplná vzájemná oddanost</i>	x	<i>vzájemný respekt a plná nezávislost</i>
3.	<i>sebeobětování pro vztah</i>	x	<i>seberealizace skrze vztah</i>
4.	<i>přísná libiduální zdrženlivost</i>	x	<i>spontánní libiduální seberealizace</i>

Jde o vývoj od křesťanského tradičního pojetí manželské lásky k pojetí modernímu, sekulárnímu, přičemž musíme mít na zřeteli, že se jedná o neustálý proces, který je nerovnoměrný (záleží na zemi, kultuře, rozdíly mezi generacemi,...).

Ad1/ *Závazek versus opakovaná volba*

Manželství jako akt neustálé (opakované) volby – to je sekularizované pojetí manželství. Bylo uvedeno, že již neplatí, že manželství je nezrušitelné. Rozvod a opakované manželství (či jen pouhé nesezdané soužití) se staly realitou dnešní doby. Již neplatí „co Bůh spojil, člověk nerozlučuje“ nebo „dokud nás smrt nerozdělí“. Pojetí manželství jako nezrušitelné instituce bylo atakováno pojetím manželství jako občanské smlouvy. Jako právního kontraktu, jež patří k těm, které jsou vypověditelné kteroukoli ze stran.

Mravní zásady, formulované s definitivní platností v manželském slibu (tedy stát při sobě v dobrém i zlém, neopouštět se, být si věrní), bylo nutno postupem času vymezit zákonnými normami, z nichž plynou právní závazky. Tak se postupem času začal manželský slib chápat jako závazek právní, manželství jako smlouva. Z definitivního mravního závazku se stal vypověditelný závazek právní.

Charakteristickým znakem manželství již není jeho nepomíjelnost, založená na bezpodmínečném trvalém závazku (tedy lásce – láska je tímto bezpodmínečný závazkem), přestože i o ni toto pojetí manželství usiluje, ale místo ní tu máme *volbu* respektive *opakovanou volbu* partnera. Partner je opakovaně *volen* popřípadě *nevolen*, neboť postupem času mohu zjistit, že se mýlím a tento omyl mohu napravit novou, jinou volbou – můj vztah k partnerovi je tedy otevřen změně. Tento vztah založený na opětovné volbě (nikoli na nezrušitelnosti manželství) má svou kladnou i zápornou stránku. Nesporným kladem je, že oba partneři jsou si vědomi možné změny a jsou tedy motivováni chovat se k sobě co nejlépe. „*Sňatkem nepřebírám nezrušitelnou odpovědnost za blaho toho druhého, bez ohledu na to, jak se on chová, jsem zároveň motivován, abych se já sám choval co nejlépe – neboť vím, že i jeho postoj je otevřen změně. Má vlastní svoboda je zároveň „symetrickou součástí svobody druhého, stává se sama sobě limitem.*“ [MOŽNÝ 1990:78]

Partneři jsou tedy nuceni nabízet ze sebe to nejlepší, aby byli opětovně zvoleni. Toto sekularizované pojetí manželství má ale i své zápory. Jednak je velmi křehké (není garantované transcendencí slibu, ale racionalitou pozitivní zpětné vazby výměny slasti) a jednak se může snadno změnit v nenávist. Je totiž založeno na směně („jak ty mě, tak já tobě“) a to jak v pozitivní, tak v negativní verzi.

Domnívám se, že u takto pojímaného manželství, jež není trvalým závazkem, ale volbou potvrzenou sice oddacím listem, ovšem s možností, že se nemusí opakovat (počítá tedy s jeho zrušitelností) se nám ztrácí do jisté míry rozdíl mezi manželstvím a volným soužitím [MOŽNÝ 1990:77-79].

Ad2/ Oddanost versus nezávislost

V minulosti byl kladen důraz na tu skutečnost, že manželství je vztahem vzájemné oddanosti, což znamenalo, že člověk sám sebe poté, co vstoupil do stavu manželského, přestával chápat jako individuum a vnímal se nadále především či víceméně jen jako část páru. Manželstvím došlo ke spojení dvou lidí, přičemž tito dva jako by odevzdávali páru svou identitu a získali novou, párovou totožnost. Navíc šlo i o oddanost nejen jednoho vůči druhému, ale i o oddanost manželskému stavu – nadosobní hodnotě vzájemnosti. Převzetí závazku trvalé a věrné oddanosti a zvnitřnění změny totožnosti bylo vyjadřováno i navenek – účes, oblečení,... (dnes již zůstává jen zlatý kroužek na prstě). Tento závazek byl okolím respektován, to znamená, že například ženatý muž již nemohl být svobodnými dívkami vnímán jako potenciální partner pro založení rodiny a ani sám sebe takto v hloubi své duše nevnímal, vnímal se jako část páru, přičemž nešlo o otázku věrnosti, ale stavu.

I dnes se manželé alespoň do určité míry zřikají identity jednotlivců a přijímají novou identitu. Manželská identita, která je tak vytvářena, vzniká na základě komunikace partnerů. Manželé již nemají odpovědnost pouze vůči sobě samým, ale i vůči svému partnerovi.

Modernímu člověku je ovšem dnes zatěžko vzdát se své identity a získat identitu novou – identitu páru (jakési „my“). Vytrácí se nám vzájemná oddanost, která je nezbytným prvkem manželství. Dnešní člověk totiž pocituje odpovědnost především vůči sobě samotnému. Je individuem s osobní nezávislostí a tak také přistupuje ke svému partnerovi. Avšak co odpovědnost vůči druhému – nebo dokonce vůči páru?

Oddanost a nezávislost jsou dva protiklady, které se vzájemně vylučují. V dějinném vývoji můžeme pozorovat, jak se v naší kultuře přesouvá důraz z hodnoty oddanosti k hodnotě nezávislosti. Je kladen stále větší důraz na lidskou individualitu. Dnešní člověk je bytost autonomní (nezávislá), jehož identita je stále více opřena o jeho vnitřní zdroje – proto se není čemu divit, že jeho zodpovědnost je stále více zodpovědností vůči sobě samému. Oddanost vůči druhému, vůči manželství, rodině (ale vůbec vůči čemukoli) slábne. Dříve žena odvozovala svou identitu od svého muže, muž od svých rodinných svazků. Dnes je významným zdrojem identity obou manželů zejména jejich práce a zájmy ve volném čase,

přičemž obojí bývá u obou často rozdílné. Vzniká rozpor mezi identitou páru (odpovědností vůči páru) a identitou dvou jednotlivců (odpovědností vůči sobě samému).

Určitá míra osobní nezávislosti manželů určitě není na škodu a může vést i ke zlepšení vzájemných vztahů mezi manžely. Pokud je vzájemná nezávislost dobře vyvážená, je i vzájemně vítaná. Pro svého partnera získáváme na ceně nikoli především tím, že jsme mu bezvýhradně oddáni, ale zejména tím, že jsme mu ve své oddanosti podnětem, přínosem a výzvou. Jde ale o to, najít tu správnou míru a pokusit se vzájemnou nezávislost vyvážit. To je úkol dnešních manželů – najít vlastní polohu mezi dvěma krajnostmi – oddaností a nezávislostí, najít svůj vlastní způsob jejich vyvážení a harmonizace. Manželství je totiž jako vztah dvou relativně nezávislých individualit zajisté vztah velmi krásný – ale také velmi křehký [MOŽNÝ 1990:79-83; DE SINGLY 1999:92].

Ad3/ Sebeobětování versus seberealizace

Asi největší posun našeho společenského vědomí nastal v dimenzi sebeobětování – seberealizace. Téměř se nám vytratilo, že manželství bylo spojeno se sebeobětováním, které bylo vnímáno jako pozitivní hodnota. Bylo chápáno jako jedna z významných slastí, které manželství přináší.

I v dnešních manželstvích dochází k sebeobětování, to je ale společenským vědomím vnímáno nikoli jako zisk, nýbrž jako ztráta. (Člověk, který se obětuje, není hoden obdivu a úcty, ale spíše soucitu a možná i pohrdání: asi je hloupý.) Společensky přijatelná oběť, a tedy i potěšení, je jedině ze vztahu k dětem. A to ještě sotva.

Manželství je stále častěji chápáno jako prostor seberealizace. Pozitivně jsou hodnoceny ty možnosti, které manželský svazek skýtá k rozvoji vlastní osobnosti, k sebeuplatnění, k seberealizaci muže i ženy. Manželství má být prostorem pochopení, opory, zázemí – protože kde jinde by člověk mohl tyto věci čekat? Lidé dneška si myslí, že to nejmenší, co můžou od manželského partnera požadovat je, že jejich úsilí o seberealizaci nebude stát v cestě. Pokud tomu tak není, či pokud partner vyžaduje obětavost, nastává potenciální důvod k rozvodu, neboť žít s ženou či mužem, která(y) brání v rozvoji partnera(ky) je nesnesitelné. Jistá potíž nastává již v případě, že seberealizace jednoho koliduje s rozvojem druhého. A co teprve děti, které skoro vždy stojí v cestě seberealizace obou rodičů? [MOŽNÝ 1990:83-84]

Ad4/ Libiduální zdrženlivost versus libiduální seberealizace

Poslední, leč nikoli nejméně důležitou dimenzí, ve které došlo při sekularizaci manželské lásky ke změně, je dimenze mezi libiduální zdrženlivostí a libiduální seberealizací.

Manželství přestalo být pouhou institucí sloužící jednak k početí dítěte (legitimní reprodukci), což byl prvotní cíl manželství a jednak jako prevence cizoložství [KINGOVÁ 2003:218]. Manželství tedy získalo hodnotu samo o sobě.

Těžko dnes chápeme, že sex byl přípustný pouze v manželství a pouze za účelem zplození dítěte, ba co víc – pouze určitým způsobem! A to, že byl podroben kázní a zdrženlivosti, zní skoro neuvěřitelně, či minimálně vzbuzuje úsměv. Církev ale bděla nad intimním životem svých oveček, zejména nad tím, aby si oba manželé plnili své *manželské povinnosti*. Dnešní sekularizované manželství je prostorem *neomezeného* sexuálního sebeprojevu – záleží pouze na manželích, na jejich vzájemném respektu a toleranci [MOŽNÝ 1990:84-85].

Nové pojetí manželství člověka osvobodilo od věkovitých omezení. Je bezesporu krásnou ideou, ale realita za ní bohužel zůstává stále pozadu. Nelze přehlížet vedle pozitiv též negativa, jimiž jsou zejména nemalá čísla rozvodových, potratových či natalitních statistik. V neposlední řadě jsou tu pak děti, pro které se mnohdy nedaří zajistit stabilní prostředí, které tolik potřebují.

Domnívám se, že nevádí, že skutečnost zaostává stále několik kroků za ideálem, tak tomu ostatně bylo vždy, spíše jde o to, zda lidé o tento ideál usilují a zda je tento ideál ideálem dobrým.

3.7.4 Současná situace manželství

Občas se objevuje názor, že manželství je *překonanou záležitostí*, neboť nesezdané soužití je mnohem lepší. V 60. a 70. letech došlo v západní Evropě k nárůstu alternativních způsobů soužití [ČERNÝ, J. Manželství v krizi. Češi mají pocit, že vstup do manželství znamená konec romantiky a osobní svobody. *Lidové noviny*, 2.11.2002, s. 13.]. Důvodů bylo několik, proto jmenujme alespoň společenský odvrát od tradičních křesťanských hodnot, antikoncepci (zejm. hormonální), která se stala běžně dostupnou, možnost práce pro ženy na částečný úvazek (což jim přineslo nezávislost na partnerovi), vyšší životní úroveň, sociální zabezpečení atd.

V bývalém Československu byla ovšem situace značně jiná – neboť manželství bylo „institucionální nutností“ pro své nesporné finanční výhody (manželské půjčky, daňové zvýhodnění manželského páru, snazší přístup k bydlení) a tak do manželství vstupoval téměř každý** [ČERNÝ 2002:13].

** Svobodných mužů zůstávalo v tehdejším Československu 5,5 procenta a žen ještě o 2 procenta méně.

Po listopadu 1989 dochází i u nás ke změně. Jednak pominula většina režimních zvýhodnění a jednak jsme se začali přizpůsobovat Evropě* [ŠRÁMKOVÁ, M. Každé páté dítě v Česku se narodí mimo manželství. *Lidové noviny*, 11.11.2003b, s. 20.] Mladí lidé začali kopírovat chování svých vrstevníků v západních zemích, kde bylo odkládání svatby běžné už v 80. letech. Chtějí si nejdříve vybudovat kariéru, věnovat se svým koníčkům a až pak založit rodinu. Od počátku 90. let přibývá v ČR nesezdaných párů, přesto je však u nás manželství stále ještě majoritní záležitostí, na rozdíl od skandinávských zemí, kde je situace v zásadě vyrovnaná.

Češi odkládají svatbu na stále pozdější dobu což (podle odborníků) souvisí především s tím, že lidé se soustředí především na kariéru a teprve pak chtějí mít děti. Kromě toho mají dnes ženy více možností realizace než jen v rodině. Ženy se vdávají ve 28, muži se žení až ve 30 letech. Výsledkem trendu posledních let je stoupající počet svobodných žen či mužů, kteří už překročili třicítku. Přesto to neznamená, že manželské instituci definitivně odzvonilo. Češi uzavírají stále méně sňatků a berou se ve vyšším věku než jejich rodiče a pak se hromadně rozvádějí. Přesto ale nehrozí, že by se manželství stalo přežitkem. To, že by nesezdaná soužití nahradila manželství, je dost nepravděpodobné. Už jen proto, že lidé, jak zestárnou, hledají jistotu (a manželství představuje tradiční hodnotu jistoty a pospolitosti). Lidé budou sňatky odkládat do stále vyššího věku, ale nakonec přece jen do manželství vstoupí. [BACHÁROVÁ, G. Každé třetí dítě je nemanželské. Češi odkládají svatbu na stále pozdější dobu. Ženy se vdávají ve 28, muži chodí k oltáři ve třiceti. *Lidové noviny*, 1.2.2005a, s. 25.] I sám psycholog P. Šmolka, dává vztahům opatřeným razítkem větší šanci. „*Všechny argumenty ve prospěch nesezdaného soužití kalkulují někde vespod s tím, že nám náš vztah nemusí vydržet. A to není dobrý vklad do rodiny... Častým důvodem, proč lidé nechtějí formalizovat svůj vztah, je snaha ušetřit si případné úřední průtahy v případě, že to prostě nevyjde. Právě rozvodová bariéra zabránila však už spoustě ukvapených rozhodnutí.*“ [ŠRÁMKOVÁ 2003b:20]

I podle výzkumu mezi mladými lidmi vyplynulo, že manželství a rodina neztrácejí pro mladé lidi na svém významu a hodnotě, především po emocionální stránce, ale jejich realizace je posunuta do vyššího věku. Nesezdané soužití mladí lidé chápou spíš jako přechodný stav „chození“ před manželstvím a celoživotní nesezdané soužití nepředstavuje příliš rozšířený ideál. Drtivá většina mladých lidí (90%) tedy do manželství chce vstoupit, ale většinou až poté, co si život s partnerem vyzkouší. Faktická manželství mladých svobodných

---

[ŠRÁMKOVÁ 2003b:20]

lidí nebudou zřejmě příliš častá a zůstanou převážnou většinou omezena na dobu před narozením prvního dítěte. Trvalé nesezdané soužití se bude jako dříve koncentrovat do vyššího věku mužů i žen a půjde při něm převážně o soužití rozvedených osob [FIALOVÁ 2000:68-70,136].

3.8 Snížená stabilita manželství a rodiny

Odborníci se vesměs shodují na tom, že dnešní manželství i rodina jsou citlivější, křehčí a méně stabilní [DE SINGLY 1999:88-91,111; MATOUŠEK 2003a:36; MATOUŠEK 2003b:182; KRAUS; KELLER 1995:49,59,118; JANDOUREK 2003:119; KLAPILOVÁ 1996:28]. To je dáno mnoha příčinami, které se pokusím nastínit. V této souvislosti je problematiku možné rozdělit do tří oblastí:

1. *projevy nestability manželství a rodiny*
2. *nestabilita manželství a rodiny v minulosti a dnes*
3. *příčiny snížené stability dnešního manželství a rodin*

3.8.1 Projevy nestability manželství a rodiny

Nestabilita a křehkost rodiny se projevuje mnoha způsoby, přičemž rozvody jsou jen jedním z jejich projevů. Z dalších můžeme jmenovat neúplné rodiny, znovuopakované sňatky, a s tím související zrekonstruované rodiny, nesezdaná soužití, ale také odmítání sňatků a život v alternativních svazcích, odkládání vstupu do manželství, snižování sňatečnosti.

Manželské chování našich současníků je dnešními autory charakterizováno jako seriální (sériová) monogamie, tedy postupné střídání partnerů. Manželství a rodina je sice ze zákona monogamní, vzhledem k vysoké rozvodovosti však může jedinec za život vystřídat několik manželských partnerů, pouze je nesmí mít současně. (To se ovšem týká jen postavení zákonného manžela či manželky a ne sexuální praxe, protože značné procento osob má mimomanželské sexuální styky.) [GIDDENS 1999,2001:160; MATOUŠEK 2003b:182; MATOUŠEK 2003a:16]

Rozvod je charakteristický jev pozdních moderních společností, ale „*přes známé negativní důsledky rozvodů, není třeba se na ně dívat jako na jev nemorální či tragický*“ [MATOUŠEK 2003a:133]. Spíše se domnívám, že jsou jakýmsi „přirozeným“ vyústěním dnešní doby, daní za svobodu, snahu mít kontrolu nad svým životem a řídit jej, daní za touhu po lásce a štěstí, jichž se člověk pokouší dosáhnout, či daní naší postindustriální společnosti,

---

* Především ve Skandinávii, ale i v německy mluvících zemích, je model nesezdaného soužití běžný.

kteřá je plná změn a zvrátů odehrávajících se neuvěřitelným tempem. (Ve 20. století platily pro každou generaci poněkud jiné zvyklosti týkající se výkonu manželských rolí a fungování rodiny. I na úrovni jedné generace vedle sebe existovaly a existují různé modely rodinného chování, přičemž žádný z nich není pocíťován jako univerzální ani jako závazný.) „*Stoupající počet rozvodů tedy nemusí dokládat hlubokou nespokojenost se samotnou institucí manželství, ale spíše rostoucí snahu o dosažení hodnotného a smysluplného vztahu.*“ [GIDDENS 1999,2001:165] „*Logika, podle níž vznikají postmoderní rodiny, nespočívá v hledání pevnosti a trvalosti manželského rodinného svazku, ale v uspokojování psychických potřeb každého člena manželského páru*“ [DE SINGLY 1999:114].

Rozvody jsou zřejmě tím nejvíce viditelným projevem nestability, v jehož souvislosti se mluví o krizi rodiny. Otázkou však je, zda se nejedná spíše (či pouze) o destabilizaci manželství a diskuse o krizi rodiny tuto skutečnost spíše jen zastírají, ale i přesto nelze o zániku manželství jako instituce mluvit [ALAN 1989:264].

3.8.2 Nestabilita manželství a rodiny v minulosti a dnes

Na úvod bych ráda vyjádřila svůj názor, že rodina a manželství jsou stejně nestabilní a křehké dnes jako v minulosti, pouze se změnily příčiny jejich nestability. Rozvod nahradil smrt.

Rozvod v dnešní době již není sociálním stigmatem jako v minulosti. „*Většina iniciátorů dospívá k přesvědčení, že odpovědnost za vlastní štěstí má přednost před závazkem k partnerovi*“ [GIDDENS 1999,2001:167]. Legalizace rozvodu v 19. století znamenala přelom v dějinách manželské morálky. Dnes se již nevedou diskuse o jeho morální přípustnosti, ale spíše o negativním vlivu rozvodu na děti, protože tímto aktem vzniká neúplná rodina, kde chybí jeden z rodičů (v převážné míře otec). Negativní vliv na děti z takových rodin se projevuje v kriminalitě, ve školních výsledcích, případně i v chudobě, v důsledku nedobré ekonomické situace neúplných rodin. Výsledky výzkumů ukazují, že děti z rozvedených rodin mají nižší sebevědomí, horší školní výsledky, častěji střídají zaměstnání v dospělosti a je vyšší pravděpodobnost, že jejich vlastní manželství skončí rozvodem. Přestože se tyto závěry opakovaně potvrzují, není jejich interpretace nijak jednoznačná. Je mnoho dětí, jejichž rodiče se rozvedli, ale ony ve škole prospívají a nejeví žádné známky sníženého sebevědomí a naopak děti, které vyrůstaly s oběma rodiči, mají nešťastné dětství a neúspěchy ve škole i v práci. Klíčovým problémem při interpretaci těchto výsledků je to, že dlouhodobé studie, sledují následky rozvodů, k nimž došlo v minulosti. Postoj k rozvodům se však rychle mění. Ještě před deseti – patnácti lety představoval rozvod větší sociální stigma

než je tomu dnes. Kromě postojů okolí může mít významný vliv také sociální politika státu, dostupnost bytů a péče o děti, případně jiné faktory. Je pravděpodobné, že nezáleží jen na přítomnosti či nepřítomnosti obou rodičů, ale též na náplni a stylu výchovy, kterou dětěti poskytují. (Zdá se, že děti prospívají nejlépe, jsou-li milovány, jsou-li jejich rodiče zásadoví - ne však despotičtí- a citliví k jejich potřebám.) Rozvod samozřejmě činí udržení tohoto stylu rodičovství obtížným, ale podobně neblaze působí na děti i rozhádaní rodiče, kteří zůstávají spolu.

Dle Sobotkové dokonce výzkumy dosud neprokázaly přímé souvislosti mezi absencí otce ve výchově a možnými negativními jevy ve vývoji dítěte [SOBOTKOVÁ 2001:133] Při absenci otce v rodině se nejvíce poukazuje na otcovskou roli socializační a disciplinární a diskutuje se o častějších poruchách chování a dokonce o delikvenci u dětí s absentujícím otcem. Otcové nejsou ale jediní, kdo mají vliv na socializaci dítěte – důležitou roli hrají i jiná sociální prostředí jako škola, vrstevníci. Nelze též opomíjet vliv médií či temperament dítěte, který spoluurčuje reakci okolí na dítě. Navíc i v rodinách, kde je otec přítomen, je různá míra jeho zapojení do procesu socializace dětí. Pouhá fyzická přítomnost otce není tedy zárukou zdravého vývoje dětí a úvahy, které neberou v potaz kvalitu rodinného prostředí, nemají valný smysl.

Vraťme se ale zpět k otázce, zda je skutečně dnešní rodina více destabilizována než rodina v minulosti. Přes dnešní vysokou rozvodovost lze říci, že rodinné svazky v minulosti často trvaly ještě kratší dobu než v moderním světě [GIDDENS 1999,2001:157]. „*Snadnost a četnost rozvodů v dnešní době je opravdu vysoká, ale rozvody destabilizují manželské páry pořád milosrdněji, než to dělala v tradičních společnostech smrt: i při současné míře rozvodovosti průměrná délka jednoho uzavřeného manželství je dnes u nás výrazně delší než bývala v 17. století*“ [MOŽNÝ 2002:25]. Úmrtnost ve všech věkových kategoriích byla nesrovnatelně vyšší, rovněž děti často odcházely už v mladém věku z domova a po odchodu se s rodiči setkávaly již jen zřídka.

O tom, že manželství bylo skutečně krátkodobou záležitostí, ukončovanou smrtí, se můžeme přesvědčit v mnoha historických studiích. „*Průměrná délka života byla nízká a manželství často končila dřív než žena překročila plodný věk. Vzácné bylo manželství, kde se dvojice těšila ze společného soužití, když dospěly děti. Manželství bylo přechodným obdobím mezi dosažením věku ekonomické samostatnosti (ve většině Evropy u převážné části populace kolem 25-30 u mužů, o něco dříve u žen) a předčasnou smrtí. Další sňatek po smrti manžela či manželky byl zcela běžný, takže rodinu tvořila neustále se obměňující konstelace dětí různých otců či matek soupeřících o práva a výsady.*“ [KINGOVÁ, 2003:217] Sociolog Možný, který

se v této souvislosti odvolává na anglického historika Lawrence Stonea dokonce jednoznačně tvrdí, že v polovině dvacátého století dosáhla manželství nejvyšší stability v historii této věkovité instituce. V minulosti sice zanikala manželství až smrtí jednoho z partnerů, ale k ní docházelo podstatně dříve než dnes a tak i při vysoké rozvodovosti má tedy dnes pár pravděpodobně před sebou delší dobu soužití, než ji měl pár, který uzavíral sňatek dávno před „rozvodovou revolucí“ [MOŽNÝ 1999:178; MOŽNÝ 2002:47]. Různé studie a práce ukazují evropskou rodinu tradičních společností jako rodinu zhruba stejně nestálou, jako je rodina moderní, jen s tím rozdílem, že namísto dnešních rozvodů byla dříve zdrojem nestability vysoká úmrtnost a sociální destabilizace v dobách morových ran, hladomorů z neúrody a válečného drancování. V podstatě tedy můžeme říci, že moderní instituce rozvodu je funkcionální náhražkou smrti [MOŽNÝ 1999:78; MOŽNÝ 2002:47; KELLER, 1995:49].

3.8.3 Příčiny snížené stability dnešního manželství a rodiny

Příčin snížené stability dnešního manželství je několik a souvisejí se širšími sociálními změnami jako je industrializace, urbanizace, sekularizace apod., které vedly k rozpadu normativního systému a k tomu, že praktické kontrolní mechanismy začaly ztrácet na účinnosti. Příčiny snížené stability dnešního manželství jsou tyto:

1. *Změna chápání manželství a rodiny*

Především došlo ke změně chápání manželství a také ke ztrátě opory manželského svazku v transcendenci, tedy ke změně slibu věrnosti před Bohem ve sňatek jako občanskou smlouvu, jejíž platnost nebo zrušení je v kompetenci zúčastněných stran. Manželství je vztahem smluvním, stala se z něj smlouva na dobu neurčitou, kterou lze jednostranně vypovědět, a tak se rodiny mohou opakovaně zakládat a končit. „*Logika, podle níž především vznikají postmoderní rodiny, nespočívá v hledání pevnosti a trvalosti manželského rodinného svazku, ale v uspokojování psychických potřeb každého člena manželského páru*“ [DE SINGLY 1999:114]. V současnosti se vytratil prvek výlučnosti a vědomí, že manželství je na pořád, tedy do smrti. Manželé nevnímají manželství jako instituci nezrušitelnou, jako transcendentní společenství, ale spíše jako druh zrušitelné společenské smlouvy. Došlo i ke změně chápání rodiny, která přestala být jen reprodukční a ekonomickou jednotkou. Dnešní rodina je chápána jako společenství, které je svázáno především citovými pouty.

2. *Láska, city, emocionalita jako vratký základ manželství a rodiny*

Dnešní rodina, na rozdíl od rodiny minulosti je založena převážně na emocionálních vazbách, které jsou svou povahou značně nestabilní a křehké. Hlavním měřítkem funkčnosti rodiny je emoční spokojenost manželů a dětí. Dříve nebyla tak často důvodem manželství

láska, ale ekonomické, politické a existenční důvody. Ještě před 100 lety by se lidé sami sebe neptali, zda jsou šťastní, ale jestli žijí správně své role. Jedním z nezadatelných oprávnění, o něž se opírá identita současného člověka ale právě je stále zdůrazňovaný nárok na štěstí a lásku. Stabilita současné rodiny je tedy založena více na vnitřních stabilizačních faktorech než na vnějších tlacích, jako je církev, tradice, majetek, příbuzní, apod. Stabilita manželství a rodiny proto stojí a padá s kvalitou partnerského vztahu, protože ten určuje zdraví či nefunkčnost rodiny [MATOUŠEK 2003b:182; SATIROVÁ, V. *Knih o rodině*. Praha: Nakladatelství Práh, Brno: Nakladatelství Svan, 1994. ISBN 80-901325-0-2, s. 341; MATOUŠEK 2003a:11,47].

3. *Manželství jako soukromá záležitost*

Manželství (a tím i rodina) se stávají stále více soukromou záležitostí. Jsou pojímány jako věc individuálního zájmu, jako společnost „s ručením omezeným“ [MATOUŠEK 2003a:38]. Jen někteří partneři si dnes nechávají posvětit manželský svazek v kostele a ubývá i úředních sňatků, takže roste počet nesezdaných soužití. Narození dětí a jejich počet je volbou jednotlivce. Rovněž se z povědomí lidí se vytrácí i skutečnost, že tato instituce nemá jen čistě privátní charakter, ale že je zároveň institucí společenskou (tzn. má určitý společenský účel). Toto chápání se odráží také v pojetí rozvodu, který je v současnosti chápán pouze jako soukromá záležitost manželů [KASPER 1997:13-14;].

4. *Ztráta ekonomické moci rodičů*

Dnešní rodina je ekonomicky samostatná. Stávající manželé jsou stále méně závislí na svých rodičích nebo příbuzných, k čemuž vede fakt, že vykonávají placená zaměstnání. Jejich rodiče nad nimi nemají ekonomickou moc, což bylo způsobeno změnou podstaty dědictví z ekonomického na školní (kulturní). Tím pádem moc rodičů zabránit svým dětem v čemkoliv, s čím nesouhlasí, například v rozchodu, značně zeslábla.

5. *Změna funkcí rodiny*

Příčiny křehkosti rodiny je třeba hledat nejen v rodině samé, ale především vně rodiny. Tím, že rodina do značné míry ztratila své funkce - nebo chceme-li - byla oslabena ve svých funkcích, musí nyní o rodinu pečovat stát, který se stal státem (do značné míry) sociálním, což je velmi nákladné. Rodině zůstala jen funkce emocionální. Bylo jí odňato vše, co ji dříve nutilo držet pohromadě.

6. *Změna hodnot*

Ve společnosti se pozměnily i žebříčky hodnot. Současník většinou považuje za správné investovat čas, energii a peníze směrem k poněkud jiným hodnotám než lidé před 100 lety nebo i dříve. Dnešními hodnotami jsou lidská autonomie, individualismus, seberealizace, svoboda, rovnost apod. Rozvolnily se společenské normy a pravidla. Tento vývoj nadále pokračuje, a tím se mění i hodnotová orientace jedinců ve společnosti [PLAŇAVA 2000:132].

7. *Narůstající demokratizační tendence mezi manžely*

Jedním z důsledků demokratizace vztahů v rodině a ekonomické aktivity vdaných žen je klesající stabilita rodiny. Původní stabilita rodiny byla založena na ekonomické závislosti jejích členů včetně matky, na tradicích a náboženských sankcích [KLAPILOVÁ 1996:28]. Navíc vzrůstá úroveň sociálního zabezpečení a rodina již tedy není existenční nutností. Dnes drží rodinu pohromadě citové vazby a uspokojování potřeb členů rodiny, nikoli nutnost přežít.

8. *Oddělení pracoviště a domova*

Vlivem industrializace došlo k rozdělení života na sféru manželství a rodiny, tj. na sféru soukromou a pracovní. Rodina již tedy není místem společné práce obou manželů – nejprve odešel za placenou práci muž, později i žena. Manželé již nejsou v roli spolupracovníků, každý pracuje na jiném místě. „Cizí“ ženy a „cizí“ muži tráví spolu příliš dlouhou dobu, tj. celý pracovní čas neboli rozhodující, produktivní část dne, ve vztahu určité vzájemné závislosti a tak mají větší možnost navázat milostný vztah s jinou ženou nebo mužem. Na manželský kontakt zbývá jen doba volného času – a to je málo. Manželská spolupráce a angažovanost na témž pracovním úkolu upadla téměř v zapomnění.

9. *Změny v očekávání od manželství*

V manželství současnosti se zvyšují nároky na osobní spokojenost partnerů. Oč je dnešní manželství méně závazné a rozvody častější, o to větší jsou očekávání, která mají někdy téměř podobu mýtů. Jestliže ale hlavním předpokladem vstupu do soužití je uspokojování osobních potřeb - deklarovaných nezářídka jako potřeba štěstí či seberealizace - pak je nasnadě riziko zklamání v situacích, kdy se v manželství jednomu či oběma nedaří nebo nelíbí (tedy dojde-li k manželské krizi). Pocítí-li jeden nebo oba rozladění či nespokojenost, začnou častěji hledat štěstí jinde a situace pak často spěje k rozvodu [SOBOTKOVÁ 2001:130; PLAŇAVA 2000:130; PLAŇAVA 1998:71-72].

10. *Rozvolnění norem, pravidel a morálky*

Společenské normy a pravidla regulující jednání se rozvolnily a nadále se rozvolňují. To se projevuje například v akceptaci mimomanželského nebo předmanželského sexu. Dnešní doba akceptuje to, co před několika desítkami let bylo ještě nepřijatelné, odsouzeníhodné (např. homosexualitu, rozvody, předmanželský, mimomanželský sex a nesezdaná soužití atd.). Na druhé straně je ale v současné době těžko přijatelné až trestné leccos z toho, co bylo akceptováno v minulosti (např. kruté tělesné trestání, zneužívání dětí, trápení zvířat,...) [PLAŇAVA 1998:68-69; PLAŇAVA 2000:130-131].

Pro mnoho rodin společensky závazné normy přestávají platit a rodina přestává být skupinou řídící se jednotnými pravidly chování. Protože už nemá závazné normy chování, musí se neustále rozhodovat, co má dělat, jaký postoj zaujmout k výchově dětí, k eventualitě rozvodu, k řešení situace jím vzniklé nebo vůbec k otázce, má-li být volným nezávazným svazkem, který se může kdykoliv rozejít. A protože tyto problémy většinou nemají jednoznačná řešení a východiska, rodina trvale trpí úzkostí z rozhodování, stává se nejistou a nerozhodnou [HORSKÁ 2004:79]. Naši předkové měli život v jistém slova smyslu jednodušší v tom, že měli méně svobody, a tak se nemuseli a ani nemohli rozhodovat a hledat cestu životem tak obtížně a složitě jako lidé v současnosti.

11. *Různé požadavky a očekávání mužů a žen od manželství*

Existují různá očekávání žen a mužů od manželství. Ženy od mužů očekávají: duševní porozumění, schopnost vycítit, co žena potřebuje, posedět a popovídat si a vyjadřovat lásku celým svým životem. Naproti tomu muži od žen očekávají, aby bylo uvaženo, uklizeno, aby nebyl muž obtěžován problémy, měl sex, kdykoliv se mu zachce, a aby byl stále obdivován [KRATOCHVÍL, S. *Manželská terapie (očekávání žen a mužů v manželství)*. 3. rozšíř. vyd. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-332-3, s. 95-105.]

12. *Růst nároků žen na manželství*

V dnešní době ženy projevují větší nároky na povahový soulad*, na zájem muže o rodinu i na sexuální porozumění. Dnešní žena reaguje na partnerské problémy citlivěji než muž. Více se jí dotýkají a dříve si je uvědomuje. Je také podstatně méně ochotna snášet pro ni nepřijatelné chování partnera, což jí mimo jiné umožňuje její ekonomická nezávislost

---

* Nejčastější příčinou rozvodů v ČR je „rozdílnost povah a názorů“. Ovšem pod tímto pojmem můžeme samozřejmě najít vše, co nás napadne, ale také nechut' zveřejňovat pravé důvody. Zatímco v roce 1960 se z tohoto důvodu rozvádělo pouze 10% manželství, dnes 40,5%. Z čehož vyplývá, že dříve to nebyl adekvátní důvod pro rozvod. Častou příčinou je rovněž nezáměr o rodinu. [BAKALÁŘ 1996:38,40].

na partnerovi [NOVÁK, T. *Rodičovské judo. Dítě během rozvodového řízení*. Praha: Grada, 2000. ISBN 80-247-0002-6, s. 13.]

13. *Posuny v rolích*

Ve srovnání s minulostí není náplň mužských a ženských rolí jasně vymezena – dochází k jejich postupnému stírání, prolínání a zastupování, jehož následkem je jednak zastupitelnost obou pohlaví nesoucí s sebou nejen soběstačnost, ale i jisté zmatení. To pak přináší mnohé konflikty. Není tedy již pevně stanoveno, co je náplní mužských a ženských rolí. Ke stírání rolí mužů a žen dochází jak ve veřejné, tak i v rodinné sféře.

14. *„Mít osud ve vlastních rukou“*

Postoj k rozvodům se liberalizuje. Rozvod sám již není neobvyklý ani ostrakizovaný v té míře, jak tomu bylo u dřívějších generací. Současná doba je charakterizována větší touhou po ovládnutí vlastního osudu, větší míře osobní autonomie, uspokojování individuálních potřeb, touze po seberealizaci, rovněž vně rodin. Člověk se vyvázal ze sociálních struktur, které osudově determinovaly jeho možnosti, i z podřízenosti Boží autoritě. V nejvážnějších životních rozhodnutích – k nimž jistě patří založení rodiny a počet dětí – se začal řídit tím, co on osobně cítí a preferuje [MATOUŠEK 2003b:181]. Rodiny nejsou zakládány kvůli dětem, ale na prvním místě stojí individuální zájmy dospělých osob [MATOUŠEK 2003a:36].

15. *Výběr partnera a založení rodiny jako věc individuální svobodné volby*

„Demokratizace společnosti odstranila dosavadní stavovské bariéry a výběr partnerů přestal být omezován sociálním postavením, orientoval se především podle osobních vlastností individuí. To přirozeně dále umocnilo křehkost manželství, neboť individuální vlastnosti jsou zpravidla proměnlivější a jejich odhad bývá subjektivnější, než tomu bylo v případě výběru partnera podle sociálního postavení v podmínkách přísně hierarchizovaných tradičních společností.“ [KELLER 1995:59] Důvodem manželství současnosti je láska a uspokojování osobních potřeb (štěstí, seberealizace...) na rozdíl od minulosti, kdy byly důvody k sňatku majetkové, existenční atd. Sňatky přestaly být určovány jinými zájmy než přáním snoubenců žít společně. Souhlas rodičů se sňatkem se stal dodatečným a formálním.

16. *Zužování přátelských, sousedských a příbuzenských vazeb*

Dnešní rodinu lze charakterizovat jako autonomní – tzn. širší okruh rodiny je vyloučen z každodenních aktivit manželského páru, což vede k oslabení mechanismu sociální kontroly manželské rodiny širším příbuzenstvem. *„Zúžila se síť vazeb sousedských, přátelských, zčásti*

i příbuzenských – v důsledku toho se současná rodina jeví jako labilnější a citlivá na různé „otřesy“ zevnitř.“ [KRAUS 1998:124]

Příčin snížené stability dnešního manželství a rodiny je mnohem více (nejrůznější příčiny na straně manželů, životní způsob dnešní rodiny, nižší prestiž manželství a rodiny...), přičemž je nelze všechny obsáhnout. Většina příčin se navíc vzájemně značně prolíná a ovlivňují jedna druhou.

3.9 Změny v oblasti reprodukce

Další oblastí změn je reprodukce. Nejedná se jen o fakt, že se rodí méně dětí než v minulých stoletích, ale o mnoho dalších změn, které se v souvislosti s touto změnou udály. Nejprve ale nahlédněme do historie, neboť pokles natality se neváže výhradně jen k dnešní době.

3.9.1 Dvě demografické revoluce

Odborníci (tj. demografové, sociologové, historici atd.) mluví o tzv. dvou *demografických revolucích*, které s sebou přinesly nejen pokles natality ale změnu demografického chování obyvatel Evropy vůbec. První se udála v průběhu 18. a 19. století (v českých zemích od poloviny 19. století) [LENDEROVÁ 1999:109; HORSKÁ 1990:337-341] Druhá pak ve století dvacátém, a sice v letech 1965 – 1985 na Západě a na Východě (rovněž i v ČR) v 90. letech (viz kapitola 2.).

První demografická revoluce

Zhruba do poloviny 18. století, pokud pomíneme krátkodobé výkyvy, existoval neměnný typ reprodukce obyvatelstva (tzn. velká natalita i velká mortalita). V druhé polovině 18. století nastává první demografická revoluce, při níž dochází k velkému vzrůstu populace. Došlo k poklesu mortality (lidé se začínají dožívat vyššího věku, klesá kojenecká a dětská úmrtnost), ale zároveň též natality a byl zahájen přechod od neregulované plodnosti k plánovanému rodičovství [MAUR 2001:246].

V českých zemích se záměrná regulace plodnosti začala prosazovat teprve od 60. -70. let 19. století, a to zprvu v prostředí velkých měst, odkud se postupně šířila i do dalších oblastí. K výraznému poklesu plodnosti v českých zemích dochází v posledním desetiletí 19. století. Od přelomu 19. a 20. století dochází v českých zemích také k zásadní pozitivní změně úrovně dětské a kojenecké úmrtnosti. Tato změna pochopitelně souvisela i s rozmachem manželské antikoncepce [MAUR 2001:247,250; LENDEROVÁ 1999:109-110].

Druhá demografická revoluce

Od poloviny 60. let přichází další velká změna natality. Období předtím – tedy 50. léta až polovina 60. let je právem nazýváno konjunkturou rodiny, věkem rodiny, neboť zvláště v 50. letech se rodí mnoho dětí (tzv. „poválečný baby boom“). Již ale v 1. polovině 70. let poklesla souhrnná porodnost v západní a severní Evropě z hodnot okolo 2,5 dětí na 1 ženu k hodnotám těsně nad 1,5 dítěte. V 80. letech pak podobný pokles proběhl i ve dvou největších populacích jižní Evropy (italské a španělské), a sestup pokračoval pod 1,5 dítěte na ženu*. Souběžně klesala sňatečnost a stoupala rozvodovost.

V zemích východní Evropy tyto změny nastaly počátkem 90. let (po pádu komunismu) a v podstatě se na rozdíl od západní Evropy (kde trvaly dvě desetiletí) uskutečnily během pár let.**Nejnovější informace mluví o 1,19 dítěte na 1 ženu v ČR, což je ale jedno z nejnižších čísel na světě. Na druhou stranu v roce 2005 přijde na svět přes 100 tisíc dětí, což je o 10% víc než na konci 90 let [MARTÍNKOVÁ, E. Bud' in, bud' těhotná. *Lidové noviny*, příloha, 21.10.2005, s. 18.]

Čísla týkající se natality (zejména ve východní Evropě) nemohou být rozhodně důvodem k radosti neboť zůstávají většinou pod hranicí prosté reprodukce.

3.9.2 Stručná charakteristika současného stavu reprodukce

Pro dnešní rodinu je charakteristický: pokles plodnosti (nízká natalita souvisí s koncem živelné reprodukce a s plánováním rodiny), odkládání rození dětí do vyššího věku rodičů, záměrné odmítání mateřství (roste počet rodin programově bezdětných), nárůst počtu nemanželských dětí a pád společenského a mravního monopolu manželství na plození dětí.

3.9.3 Důvody snížené reprodukce

Jednou z významných změn v rodině oproti minulosti je změna její reprodukční aktivity. Projevuje se zřetelný trend k menšímu počtu dětí v rodinách. Ráda bych se zamyslela nad některými z mnoha důvodů tohoto stavu.

1. Příznivá úroveň novorozenecké, kojenecké i dětské úmrtnosti

---

* Na konci 90. let zůstávala porodnost nad reprodukční mírou (tedy nad úrovní více než dvou dětí na ženu) už jen v Turecku (2,48) a na Islandu (2,04). Blízko tomu byla úroveň porodnosti na Kypru (2,00), v Irsku (1,92) a v Norsku (1,86). Porodnost mezi 1,5 a 1,8 měli ve Finsku, Francii a ve Švédsku. Státy jižní Evropy klesly ještě podstatně pod tuto úroveň – při zachování současné míry plodnosti se Španělce narodí 1,15, Italce 1,22 a Řekyni 1,32 dítěte [MOŽNÝ 2002:28-29].

** V postkomunistických státech jsou hodnoty porodnosti na konci 90. let ještě nižší – Bulharce se narodí za život jen 1,09 dítěte, Litevce 1,11, Češce 1,17 [MOŽNÝ 2002:28-29].

V minulosti obrovská dětská úmrtnost vyžadovala obrovskou natalitu, aby bylo zajištěno pokračování rodu a péče o rodiče ve stáří. Nyní díky její příznivé úrovni není nutné, aby byly děti plozeny „do zásoby“.

2. Plánované rodičovství (děti jsou výsledkem volby a plánování)

Významným rysem dnešní rodiny je plánování. Plánuje se počet a doba narození dětí, způsob výchovy atd. Rodičovství již tedy není přirozeným údělem jako v minulosti [MOŽNÝ 1999:124]. „*Teprve před sto lety - přesněji mezi roky 1880 a 1910 - skončila v Evropě doba, ve které manželé o vhodné době k narození dítěte, ani o počtu dětí neuvažovali. Děti jim „posílal Bůh“ asi tak, jako nám osud posílá nemoci. Dnes v bohatých západních státech roste jak počet dětí narozených mimo manželství, tak počet dvojic programově bezdětných.*“ [MATOUŠEK 2003b:182] Přechod k plánovanému rodičovství (k plánované reprodukci) znamenal konec živelné reprodukce – děti již neposílá Bůh, ale jsou aktem svobodné volby. Možnost volby poskytuje spolehlivá a dostupná antikoncepce.

3. Antikoncepce a s ní související změna sexuálního chování

Úlohu u počtu dětí v minulosti hrálo i to, že se prakticky nepoužívala žádná antikoncepce. Byla totiž nežádoucí. Když se někdo chránil, rozhodně se o tom nikomu nezmiňoval. Pod vlivem církve ji totiž většina lidí odsuzovala. Dnes se antikoncepce ve velkém propaguje a kdo ji nepoužívá, je považován za hazardéra. Masové rozšíření ochranných prostředků je ale jedním z důvodů, proč poklesla porodnost.

Různé formy antikoncepce, zejména pak hormonální antikoncepce, znamenaly především pro ženu osvobození z nekonečného cyklu těhotenství a kojení. Znamenaly možnost věnovat se i jiným zájmům než péči o děti a rodinu. Na straně druhé přinesly i změnu sexuálního chování a sexuální morálky – tedy toho, co považujeme za správné či alespoň přípustné.

Rozšíření, dostupnost a zkvalitnění antikoncepce se odráží i v tom, že sexuální kontakty se oddělily od početí. V naprosté většině není soulož prostředkem k zachování rodu, nýbrž hodnota „sama o sobě“. S tím úzce souvisí další posun – legitimizace předmanželského i mimomanželského sexu. Je skutečností, že asi polovina nevěst přichází k oltáři nebo do svatební síně gravidní.* A lze téměř s jistotou předpokládat, že i „negravidní dvojice“ spolu před svatbou souloží častěji, než tomu bylo v generacích předchozích. Také stále rostoucí počet nesezdaných soužití toto tvrzení podporuje. A navíc: u stále většího počtu populace

---

* V ČR se asi polovina prvních dětí narozených v manželství rodí do osmého měsíce po sňatku [MOŽNÝ 2002:39; GHIGLIONE, R. Před svatbou se rodí 24% dětí. *Lidové noviny*, 4.8.2003c, s. 15.]

přestaly anebo přestávají být sexuálně – erotické kontakty něčím podezřelým, zapovězeným či dokonce hříšným [PLAŇAVA 2000:129-130].

Poměrně bezpečná, kvalitní, všeobecně rozšířená a masově dostupná antikoncepce tedy téměř úplně oddělila sex od jeho biologického účelu – od početí. Sex je ale nyní oddělen nejen od reprodukce, ale i lásky – a tak se stal synonymem potěšení a slasti, kterou člověk může mít, aniž by za to platil péčí o příští generaci. Toto rozdělení je dílem 3. sexuální revoluce, která proběhla v 60. a 70. letech 20. století [MOŽNÝ 1999:120]. Ta otevřeně a radikálně odmítla monopol manželství na sex, emancipovala sex nejen od reprodukce, ale i od romantické lásky, a učinila ho plně legitimním samostatným zdrojem slasti a novou oporou lidské identity: sex se stal pro mnohé v sekularizované společnosti novým náboženstvím.

4. Zaměření kultury na úspěch, výkon a konzum

Současná společnost vyvíjí silný tlak na výkon a soutěživost. Lidem je vnucována představa, že člověk má hodnotu jen tehdy, když obětuje vše pro maximální výkon, úspěch a nejvyšší příjem. V takové atmosféře je pak ale nesnadné sladit profesní a rodinný život. Často zaznívá, že příčinou, proč nechtějí ženy родit, je feminismus. Co když jsou ale důvodem roztočená kola ekonomiky, cyklu výroby a rychlé spotřeby? Ideálním jedincem z hlediska tržní společnosti je totiž člověk nezávislý, volný, nezadaný, „nezatěžovaný vztahem“, manželstvím či rodinou. Ideálem je mladý člověk, který usilovně buduje kariéru (neboť ta je důležitá pro jeho budoucnost) a podává dobrý pracovní výkon. Z této perspektivy se pak případné dítě či děti jeví jako komplikace profesní kariéry.

5. Blahobyt, zvyšující se nároky na životní standard, růst sobeckého individualismu

Zvyšující se blahobyt spojený se zvyšujícím se životním standardem, rostoucí nabídka nejrůznějších možností, jež jsou člověku nejen pomocí reklamy vnucovány, s sebou nese i stále se zvyšující náročnost lidí. Na síle získává někdy až přehnaná a nezdravá koncentrace na sebe a vlastní zájmy. Sílicí tendence prosazovat individuální zájmy nad zájmy rodinnými se ukazuje jako velký problém – projevuje se mimo jiné odkládáním sňatků a rození dětí na dobu co nejpozdější, omezováním počtu dětí v rodině, případně odmítáním dětí vůbec [MATOUŠEK 2003a:35]. Lidé řeší dilema: je přednější můj osobní rozvoj nebo plný rozvoj a uspokojení všech potřeb mého dítěte? - mít obojí zároveň je totiž možné jen stěží. Děti se dostávají v kategorii životních hodnot většiny lidí až za faktory osobního rozvoje – úspěšnosti, kariéry a hmotného postavení. Někdy se děti stávají až přítěží nebo brzdou při

individuální seberealizaci manželů. Navíc manželé dosahují větší seberealizace mimo rodinu než v ní, takže jim stále častěji stačí jen jedno nebo dvě děti.

Rodičovský vztah je navíc posledním vztahem, který nelze vzít zpět, jediným přetrvávajícím primárním vztahem, jenž je fatálně nezrušitelný: z manželství se sice stala občanská smlouva, zrušitelná dohodou stran, rodičovství však je sociální a biologický fakt, který nezná instituci rozvodu [MOŽNÝ 1999:205].

6. Kult mládí

V posledních desetiletích se objevil jev, který bývá nazýván „kult mládí“ [PLAŇAVA 1998:70]. Jedná se o neustálé prodlužování mládí. Bohatá rozmanitá nabídka svůdně aranžovaných služeb a věcí na trhu znesnadňuje včas říci sbohem nekonečným možnostem mládí, usadit se a založit rodinu.

Založit rodinu s sebou nese i jisté povinnosti ze strany rodičů, schopnost oběti a nutné uskrovnění. Mít děti s sebou přináší hrozbu ekonomického a stratifikačního propadu. Dnešní mladí lidé se však chtějí co nejdéle bavit, nevázat se, užívat si. To vše pod vlivem iluze věčného mládí. Někdy se v této souvislosti hovoří o tzv. „Petr Pan komplexu“, což znamená, že populace odmítá dospět. Celá ekonomika je založena na tom, že každý rok koupíme o něco víc. Abychom mohli nakupovat, musíme mít dost času a svobody k vydělávání peněz. A abychom mohli vydělávat víc, musíme být dynamičtější a flexibilnější. Děti to komplikují, proto ve společnosti sílí tlak na bezdětnost [VOJÍŘ, A. Více dětí nebude. To spíš přijdou zemětřesení. *Hospodářské noviny*, 28.1.2004, s. 4.]

7. Mít dítě znamená ocitnout se v existenční nejistotě

Za jednu z hlavních příčin odsouvání rodičovství mladými lidmi bývá označováno sobectví související s touhou nenechat se omezovat a stále si užívat. To je však značně zjednodušený pohled. Mít dítě dnes – pro oba rodiče, ale zejména matku – znamená ocitnout se v existenční nejistotě. Jednak jde pro většinu rodin o velké snížení dosavadní životní úrovně (vzestup nákladů po narození dětí, nižší rodinné příjmy) a jednak o naprostou nejistotu do budoucna pro ty matky, které nechtějí (anebo z nejrůznějších příčin prostě nemohou) zůstat navždy v domácnosti: nevědí, jak to bude s jejich návratem do práce, zda jim zaměstnavatel podrží místo nebo ho raději kvůli předstírané reorganizaci zruší, či zda vůbec matka malého dítěte či dětí ještě někdy nějaké místo odpovídající její kvalifikaci sežene. Situace v tomhle ohledu je lepší v Evropě severní a západní než v Evropě jižní a východní. [MARKSOVÁ-TOMINOVÁ, M. Role státu? Odstranit nerovnosti. *Hospodářské noviny*, 15-17.10.2004, s. 10.]

8. Ekonomické faktory

Roli při rozhodnutí uzavřít sňatek a mít děti (neboť tyto dvě skutečnosti spolu úzce souvisí) hrají určitě i ekonomické faktory. Jedná se především o finanční nedostupnost bytů pro mladá manželství, vzestup životních nákladů po narození dítěte, hrozbu nezaměstnanosti. Odklad uzavření sňatku nebo narození dítěte je pak výrazem odpovědnosti a rozumného jednání. Názor, že rodiny nemají děti kvůli nedostatku peněz je i není pravdivý. Problémem totiž je, že stoupl životní standard (rodina se již nechce smířit s tím, že by žila tak nuzně, aby měla peníze pouze na nejzákladnější obživu) a dítě je záležitostí spousty peněz.

9. Změna postavení ženy

Mezi časté odpovědi na otázku, „proč se rodí málo dětí?“, patří i argument, že spočívá v neochotě žen mít děti. Ženy chtějí studovat, budovat kariéru, cestovat [ŽÁRA, P. Sexuolog J. Zvěřina: ženy nejsou ochotné mít děti. *Listy Prachaticka*, 27.1.1999.]

Je ale takové hodnocení spravedlivé? Je jistě pravda, že kvůli antikoncepci již není mateřství celoživotním fatálním údělem ženy, ale její svobodnou volbou a určitou krátkou (i když významnou) životní epizodou [MOŽNÝ 1999:17,21,124]. Vynález antikoncepce dal ženě do rukou suverénní rozhodnutí o tom, zda, kdy a kolik bude mít děti. Žena je tedy ta, kdo rozhoduje o počtetí. Celý problém je však nutno vidět komplexněji.

Ženám se otevřela možnost studovat, vstoupily do veřejného života, na trh práce a získaly ekonomickou nezávislost – na tom zajisté není nic špatného, jde o výsledek dlouhého demokratizačního procesu, který ovšem s sebou přinesl i nezamýšlené důsledky, třeba právě v podobě poklesu natality. Jenže tento demokratizační proces zůstal nedokončen (zejména v pracovní sféře) a navíc společenská situace začala na ženu vytvářet tlak v podobě zvyšování produktivity a stoupající soutěživosti a znemožňovat tak pohodlnou kombinaci mateřství se zaměstnáním.

Tvrzení, že ženy nechtějí mít děti, je jen zastíráním skutečných příčin –neboť pokud chce žena vykonávat nějaké zaměstnání, musí mít na něj potřebnou kvalifikaci – tedy nejprve studovat, pak si vybudovat alespoň nějaké kariérní (ale zároveň i rodinné) zázemí a teprve potom může přijít narození dítěte. Ovšem přerušit pracovní dráhu dvakrát či třikrát za sebou na delší čas si žena nemůže dovolit – proto zůstává nejčastěji jen u malého počtu dětí. Chrání tak sebe i své děti. Neztrácí svou kvalifikaci a pracovní místo a v případě dnes častého rozvodu, neztrácí nutný finanční zdroj. Žena si navíc moc dobře uvědomuje, že její život po dětech je delší než život s dětmi – a podle toho se i zodpovědně chová – tzn. nezapomíná sama na sebe. Domnívám se tedy, že obviňovat ženy z kariérismu je nefér. Je škoda, že

mnoho mužů nezažije to, co prožívá spousta žen - nedostat šanci jen kvůli svému mateřství – a to nejen skutečnému, ale i předpokládanému.

10. Odkládání rození dětí

Se snahou žen vybudovat si pracovní pozici souvisí i odsouvání rození dětí na pozdější dobu. Odklad ale zejména u ženy znamená zvolna, leč neúprosně se zužující možnost mít děti, a tak, když nakonec děti přijdou, je na ně vyhrazen tak omezený čas plodnosti, že žena porodí jen jedno, sotva dvě děti. Problém je rovněž v tom, že pod vlivem psychologické a pedagogické literatury (kterou čtou obzvláště vysokoškolačky) ženy samy sebe často nepovažují za osobně dostatečně zralé na mateřství, až je pozdě.

11. Dítě jako ekonomická versus citová investice

„Dítě je v současnosti především citovou investicí. Z čistě ekonomického hlediska je dítě investice velká a nevratná. Proto je pečlivě zvažována a proto se v rozvinutých zemích rodí děti stále méně.“ [MATOUŠEK 2003b:182] V minulosti bylo dítě dobrou *ekonomickou investicí* – bylo potřeba jako pracovní síla, aby se postaralo o staré rodiče. Potom ale moderní stát, který se stará o své občany systémem sociální péče a důchodového pojištění, přebral úlohu pečovatele ve stáří a dítě se tedy stalo něčím nepotřebným – pouhou citovou investicí – neboť rodiče skrze ně uspokojují jen své emocionální potřeby. Emocionální uspokojení může však dítě poskytnout stejně dobře jako jiný domácí mazlíček – třeba pes (pokles porodnosti během 80. a hlavně 90. let byl doprovázen raketovým nárůstem počtu psů chovaných ve městech!) [KOHOUT, P. Proč Evropanky nerodí? Z muslimské menšiny se v Evropě již brzy stane většina. Doufejme, že k nám bude tolerantní. *Lidové noviny*, 27.11.2004, s. 13.]

12. Paradox: dnešní doba nemá moc děti ráda, ale na druhou stranu je má ráda až příliš

„Společnosti soumraku moderní doby uvízly ve smyčce posilující se zpětné vazby: čím méně se ve společnosti rodí dětí, tím jsou vzácnější – a tím větších společenských oprávnění se jim dostává a tím jsou nákladnější. Čím jsou ale děti nákladnější, tím méně si jich člověk může dovolit, a tím méně se jich tedy ve společnosti rodí.“ [MOŽNÝ 1999:206] Úbytkem dětí v rodinách se citová hodnota jednoho každého z nich velice zvyšuje. Rodiče příliš do svých dětí investují (citově i materiálně) a jejich ztráta či zklamání se v nich, je pak těžkou ránou.

Dodejme ještě že argumenty o tom, že dítě stojí moc peněz, jsou i nejsou pravdivé. Dítě samo o sobě drahé není, drahé jsou věci, které si člověk kvůli němu pořizuje: dům, auto, hračky, sedačku do auta atd. Rodiče nezdravě plýtvají materiálními prostředky na jedno dítě a neuvědomují si, že jejich nutkání přemrštěně investovat do svých dětí je nezdravou obsesí.

Na druhou stranu problémem zřejmě je, že stoupl životní standard a dítě je skutečně záležitostí spousty peněz. Společnost dokonce v rámci ochrany a blaha dítěte nutí rodiče kupovat určité výrobky jako je zmíněná sedačka do auta, přilba na kolo apod.

(Body 11. a 12. spolu úzce souvisí a vysvětlují paradox uvedený v kapitole 3.1.1)

13. Zaměření současné rodiny na osoby a vztahy mezi nimi

Jeden z důvodů úbytku dětí je i snaha učinit vztahy v rodině osobnějším a dát dětem tu nejlepší péči. V této souvislosti mluví Vančurová o systému rodičovství do „šířky“, který fungoval v minulosti (šlo o počet dětí) a do „hloubky“, který funguje dnes (jde o péči o děti). Společnost i rodina kladou důraz na intenzivní, soustředěnou péči, dnes u nás běžnou u každého dítěte. Za zvýšením počtu dětí v rodinách stála i snaha poskytnout dětem lepší život a materiální zabezpečení, nemluvě o jejich vyhlídkách do budoucna (tuto snahu posílila 2. světová válka). [VANČUROVÁ 1987:53]

14. Rodina již není zakládána v prvé řadě kvůli dětem samotným

Možný vliv na úbytek dětí může mít i to, že rodina již není zakládána v prvé řadě kvůli dětem samotným a je tudíž otázkou, zda hlavní funkcí rodiny je stále funkce reprodukční. „*Jsou četné symptomy, že úloha reprodukce v povědomí společnosti ustupuje do pozadí. Subjekty zakládající rodinu od ní očekávají především prožití emočních vztahů a sexuální uspokojení.*“ [HINTNAUS 1998:11-12] V manželství dnes jde především o lásku mezi dvěma lidmi, přičemž jejím vyjádřením je láska pohlavní. Plození dětí je ale v současnosti jen vedlejším produktem této lásky. Lidská sexualita dostala i jinou funkci než tu, kterou měla celá staletí, tedy funkci reprodukční. Jde o spojování, posilování vzájemného vztahu.

15. Změna hodnotové orientace společnosti

Lidé se zaměřují na jiné cíle a hodnoty než rodinný život a výchova dětí. Často se mluví i píše o rozvolnění nebo přímo ztrátě hodnot popřípadě o absenci morálky. Přesněji je konstatovat, že hodnotové orientace se posunuly nebo přesunuly; jsou jiné akcenty a preference než dřív. Současník většinou považuje za správné investovat čas, energii a peníze do něčeho jiného, tj. směrem k poněkud jiným hodnotám, než lidé na konci 19. století či dříve. Přesto však dítě a život v rodině zůstávají velkou hodnotou ceněnou všemi společnostmi. Ostatně o tom, že život v rodině je i dnes velkou hodnotou, svědčí i to, že v západoevropských anketách veřejného mínění se rodina stále často objevuje na 1. místě mezi životními hodnotami (i když její častá ztroskotání jsou obecně známá) [PLAŇAVA 1998:69; HORSKÁ 2004:79].

16. Společenské podmínky aneb není vhodná doba

Někdy lze slyšet argumenty typu: dnes není vhodná doba mít děti (nebo víc dětí); nemůžeme přivést děti do téhle zlé doby, vždyť se podívejte, co se děje, společnost klesla do morálního bahna a spěje k zániku... Nicméně vhodná doba – tedy příznivé společenské a ekonomické podmínky - nebyly zřejmě nikdy. A kdyby takhle argumentovali naši předci, nejsme tu dnes ani my.

17. *Bezdětnost jako vlastní volba*

Zajisté novinkou oproti minulosti je záměrné rozhodnutí nemít děti*. V řadě zemí je doložitelné, že spíše přibylo párů, které se rozhodly pro celoživotní bezdětnost, než že by více přibylo těch, kteří se rozhodli mít jen jedno dítě. Nejde tedy o to, že by model dvoudětné rodiny byl nahrazen modelem jednodětným, ale o to, že vzrostl počet celoživotně bezdětných žen.

Bezdětná manželství jsou dnes mnohdy záměrným stavem, kdy manželé upřednostňují konzumaci materiálních požitků před nákladnou, zodpovědnou a často nesnadnou výchovou dítěte. Přitom celá dlouhá staletí byla bezdětnost zcela marginální variantou (dokonce i po 2. světové válce při všeobecně dostupné antikoncepci). Podíl celoživotně bezdětných klesl v 50. a 60. letech až k fyziologické hranici 5 % jak v ČR, tak i v USA. V posledních dvou desetiletích se ale všeobecně legitimizuje tento jev jako významná alternativa z možných životních strategií.** Plánovaná bezdětnost stojí v ostrém protikladu k minulosti, kdy manželská neplodnost byla považována za neštěstí – nepokračovala rodová linie, kterou bylo nutné zachovat. Děti byly v manželství považovány za Boží požehnání a jejich plození za jeden z hlavních cílů manželského svazku [MOŽNÝ 1999:115,126,167].

Existují však i negativní důvody bezdětnosti: málo jeslí a jiných dětských zařízení, některé ženy se zase obávají, že by jejich manželství nemuselo vydržet a v případě rozvodu by se octly ve finančních nesnázích.

18. *Nedostatečná prorodinná/populační politika*

Je otázkou, nakolik má populační politika vliv na natalitu společnosti. Názory se různí. Objevují se názory, že státní pomoc rodinám je neúčinná, že stát rodinám vrátí méně (v podobě manželských půjček, společného zdanění apod.), než jim vezme (na daních).

---

* V mnoha zemích západní Evropy byl překonán historicky obvyklý zhruba 12% podíl nikdy neprovdaných (a tedy i bezdětných) v obyvatelstvu [MOŽNÝ 2002:22; MOŽNÝ 1999:208].

** Zvýšení podílu bezdětných je rovněž dáno zvýšením počtu homosexuálů (z 3–5% na 16–20% mezi muži a 12–15% mezi ženami) a zvýšením počtu fyziologicky neplodných v populaci [MOŽNÝ 1999:208].

„*Drtivá většina rodin by na tom byla lépe, kdyby programy tzv. prorodinné politiky neexistovaly a stát rodinám peníze prostě nechal, místo aby je přerozděloval.*“ [MACH, P. Rodinná politika je jenom chiméra. *Hospodářské noviny*, 15-17.10.2004, s. 10.] Je však také pravdou, že existují páry, které by děti chtěly (mají na založení rodiny vlohy), ale mezi jejich chtěním a rodinou leží příliš mnoho překážek, na které nemají sílu. Některé z nich může stát pomoci překonat, a to pomocí novomanželských půjček, podpory bydlení, rodičovských příspěvků atd. Stát by se měl také více zasazovat o prosazování skutečné rovnosti pro muže a ženy a vytvářet podmínky pro sladování rodinného a profesního života. Mimo jiné je třeba vytvořit takové podmínky, aby matky měly jistotu, že je kvůli dětem nebude nikdo diskriminovat na pracovním trhu.

Nedílnou součástí této politiky je také podpora otců, aby se více zapojovali do péče o děti a alespoň částečně se s matkou vystřídali na rodičovské dovolené. Dále, motivovat zaměstnavatele k tomu, aby své zaměstnance ve sladování profesního a rodinného života podporovali; nebo motivovat matky, aby se zaměstnavatelem udržovaly kontakt i během rodičovské dovolené.

Většinou jde o dlouhodobá opatření. Že se tato dlouhodobá opatření vyplácí lze spatřovat i ve srovnání počtu narozených dětí na jednu ženu v evropských státech. Ženy kupodivu nerodí v jižních státech, kde je silný vliv katolické církve a tradice velké rodiny – žena s dítětem nemá na pracovním trhu prakticky šanci. Zato rodí tam, kde se skutečně uplatňuje politika rovnosti příležitostí – například v severských zemích [MARKSOVÁ-TOMINOVÁ 2004:10].

Nejde ale jen o zlepšení materiálních podmínek, důraz musí být kladen i na obecnou podporu a společenskou prestiž, které se rodině od společnosti a státu musí dostávat. A tudíž ze strany státu by mělo jít o podporu rodiny jako celku – o globální rodinnou politiku – ne ji pouze redukovat na řešení sociálních problémů nebo populačních opatření.

19. Interrupce

Jedním z mnoha důvodů nízké natality, a to zejména ve východní Evropě, je vysoký počet interrupcí [MOŽNÝ 2002:32].

20. Postup sekularizace

Náboženství ztrácí vliv na život lidí, což se projevuje i změnou morálky a hodnot.

Jsem si vědoma toho, že výčet důvodů snížené reprodukce není vyčerpávající. Důvody tohoto jevu jsou vzájemně provázány, podmiňují se a doplňují.

Závěrem bych chtěla říci, že jednou z nejvýznamnějších funkcí rodiny, byla funkce reprodukční. Dnes ale nad touto její funkcí (stejně jako nad ostatními) vyvstává otázka, neboť stále více dětí se rodí mimo manželství. Po staletí představovalo manželství jediný legální prostor, v němž mohl člověk uspokojovat své sexuální potřeby - ovšem jen za předpokladu plození dětí. Tento monopol však padl. Přesto rodině mohl zůstat monopol na legitimaci plození dětí (a dlouho jí také zůstal), nakonec však padl také. Od počátku 70. let stoupá prudce počet nemanželských („nelegitimních“) dětí ve všech společnostech našeho kulturního okruhu. V zemích, kde se čtvrtina dětí, ale už i přes polovinu, rodí mimo manželství (u nás je to téměř třetina – každé 4. až 3. dítě [BACHÁROVÁ 2005a:25; BACHÁROVÁ, G. Češi se rozvádějí nejčastěji v Evropě. *Lidové noviny*, 5.4.2005b, s. 24.]), je těžké mluvit o legitimitě či nelegitimitě dětí a o monopolu manželství na plození a socializaci dětí.

4. KRIZE A BUDOUCNOST RODINY

4.1 Je dnes rodina v krizi?

V posledních letech můžeme především v médiích často slyšet o tzv. „krizi rodiny“. Dříve bylo slovo krize používáno spíše v jiných souvislostech – hospodářská krize, ropná krize, politická krize, vládní krize, krize vztahů, krize manželství, nyní přišla na řadu i rodina.

Co to však krize vůbec je? A co rozumíme krizí rodiny? A v neposlední řadě, je skutečně namístě mluvit o tom, že rodina je v krizi? A je tato krize rodiny záležitost pouze dnešní doby?

1. *Krize jako obecný pojem*

Zřejmě nikdo z nás nepamatuje dobu, kdy by se nehovořilo o nějaké krizi. Ovšem vždy měl tento pojem poněkud jiný obsah – daný normami společnosti, růzností kultur a také růzností pohledů těch, kdo o krizi hovořili. Jako by byla něčím permanentním a zároveň velmi proměnlivým, neboť za krizové jevy označujeme vždy něco jiného – podle společenského kontextu.

Nahlédneme-li do slovníků, zjistíme, že pod pojmem krize se skrývají různorodá vysvětlení: například svízel, potíže, nesnáze, nesnadná situace, zmatek, také však *rozhodná chvíle, rozhodný obrat*. Tento úhel pohledu v sobě obsahuje také možnost obratu k něčemu lepšímu, snesitelnějšímu, směrem k řešení. V tomto smyslu je krize něčím velmi významným a nemá tedy v sobě jen čistě negativní náboj. Krize je tedy velkou výzvou a nadějí a záleží na jednotlivcích či společnosti jako celku, zda ji bude takto chápat, nebo zda ji bude chápat pouze jako překážku.

2. *Z čeho se usuzuje na krizi rodiny?*

Pokud někde zazní pojem krize rodiny, vybaví se zřejmě většině lidí některé z následujících skutečností: vysoká míra rozvodovosti, jejímž důsledkem je neúplná rodina, opakovaná manželství nebo znovurekonstruovaná rodina, nízká sňatečnost, nízká natalita, ale vysoký podíl mimomanželsky narozených dětí, dále třeba faktická soužití partnerů a jejich dětí bez sňatku, dětská kriminalita, atd.

3. *Co rozumíme krizí rodiny?*

Je to zřejmě zkratkové pojmenování pro řadu fenoménů, které se upínají k rodině určité doby a které kladou otázky, na něž se hledají odpovědi. Faktem je, že rodina se mění a tento jev se projevuje ve všech zemích, zejména zemích průmyslové civilizace. Tato

proměnlivost rodiny je podmíněna různými faktory objektivními i subjektivními, roli zde sehrává například industrializace, urbanizace, migrace obyvatelstva (ať už každodenní nebo periodická) nebo i rozdílné přístupy lidí k hodnotám.

Neměli bychom tedy spíše než o krizi rodiny mluvit o jednotlivých jevech, které rodinu v konkrétní době negativně ovlivňují? Není totiž zcela jasné, co pojem „krize rodiny“ zahrnuje. Chybí jasné vymezení pojmu. Nemožnost jasné definice spočívá už ve skutečnosti, že je v dnešní době nesnadné se shodnout na tom, jak by rodina měla vypadat. Každý má představu svého správného modelu rodiny, a tudíž každému vadí jiné jevy. Některým, že rodina je v krizi kvůli nízké reprodukci, jiným vadí, že vzrůstá počet neúplných rodin, dalším vadí i spořádaně žijící rodina, kde ovšem rodiče nejsou řádně oddáni.

4. *Je dnešní rodina v krizi? A pokud ano, je krize rodiny jen otázkou dnešní doby?*

Domnívám se, že není lehké dát na tyto otázky jednoznačnou „správnou“ odpověď. Mohu však shrnout různé názory, se kterými jsem se setkala, a přiklonit se k tomu, který se mi jeví jako nejvýznamnější.

Názory na problematiku krize rodiny lze rozdělit do tří proudů:

1. *Rodina není v krizi* – pouze se mění, transformuje, jde o stálý vývoj, stálou proměnu. Na rodinu mají vliv společenské podmínky, normy, hodnoty společnosti, ekonomická a politická situace,...Dle sociologů patřících do tohoto názorového proudu není krize vhodné označení. Doporučují spíše mluvit o hluboké kvalitativní proměně, kterou rodina prochází.

2. *Rodina je v krizi*

a) negativní chápání slova krize - mnohé jevy nasvědčují, že rodina je v hluboké nesporné krizi

b) negativní i pozitivní vnímání slova krize - stojíme na křižovatce, kterým směrem se vydáme?

Někteří autoři se domnívají, že diskuse o krizi rodiny jsou klamným přehozením výhybky; mělo by se nanejvýš diskutovat o krizi manželství. Instituce manželství je nicméně základem pro instituci rodiny, a tak nám tyto dvě věci poněkud splývají. Otázkou je také, zda je manželství v krizi, zda pouze neprochází proměnou, transformací.

3. *Rodina je v krizi od samého vzniku*

Jde o stálý stav, přičemž krize se týká jednak pokaždé jiných, jednak stejných fenoménů, a to v závislosti na vývoji našeho chápání. Představitelem 3. proudu je například prof. Matějček. Ten na otázku, zda je rodina v krizi a v čem tato krize spočívá, uvedl. „Pozor

na slovo „krize“. Vždycky si myslíme, že je spojené s něčím špatným, ale přitom jde o určité změny a možná i k lepšímu. Rodina je v krizi od té doby, co je. O tom psal už řecký básník Hesiodos 800 let před Kr. a pořád se to opakuje. Jsou totiž problémy, které jsou trvalé (např. vztah muže a ženy), ale i ty, které přináší každá nová doba - i rodina se proměňuje. Není pravda, že je dnes rodina oslabena, ale spíš se transformuje a přizpůsobuje se novým podmínkám.“ [PAULAS, HOLČÁKOVÁ 2002:12]. Stejného názoru jako prof. Matějček jsou i autoři dějin o rodině: „Už desítky let se tvrdí, že klasická evropská monogamní rodina je v krizi. Byla v ní nepochybně i dříve, i když v jiném směru než dnes, a zůstane v ní trvale. Přes všechny výhrady k plnění jejích funkcí však zůstává úplná rodina optimálním výchovným prostředím pro děti a polem pro přenášení vytvořených životních hodnot do dalších pokolení.“ [HORSKÁ 1990:458] Lze konstatovat, že třetí názorový proud se s prvním svým způsobem do jisté míry shoduje.

Domnívám se, stejně jako prof. Matějček, že žádná krize rodiny není – nebo pokud je, jde o stav trvalý, který nabývá jen jiných podob v závislosti na vývoji našeho chápání. Domnívám se rovněž, že pojem „krize rodiny“ je do značné míry uměle vytvořený (sociology?, psychology?, pedagogy?,...) a médii uměle udržovaný. Mnohdy je navíc upozorňováno pouze na to zlé, čeho bylo během dějinného vývoje dosaženo a též se nám nedostává komplexnějšího pohledu na jednotlivé jevy týkající se rodiny, včetně jejich historického kontextu. Jsou nám pouze předkládány informace ukazující krátký časový úsek.

Je tedy otázkou, zda je na tom současná rodina nějak podstatně hůř než v minulosti. Můžeme říci, že rodina se mění, nastupují do ní jiné prvky, ale je to jistě ten nejstabilnější útvar, který byl, je a bude.

4.2 Jaká je budoucnost rodiny?

Tu a tam se objeví odvážné spekulace o „konci rodiny“. Většinou jde o nadnesené výroky, které mají zdůraznit „pesimistický pohled“ autora, co se týče budoucnosti rodiny, či zaujmout čtenáře šokující informací. Tento „soumrak rodiny“ je však jen jakýmsi „strašidlem“ pro generaci střední a mladší (otázkou je, zda jej ale berou vážně), popřípadě slouží též jako utvrzovací prostředek pro nejstarší generaci, že za jejich mládí bývala rodina téměř ideální. Úvahy o budoucnosti (konci rodiny) jsou ale asi tak staré, jako úvahy o její krizi.

Existují dlouhé dějiny skepse k budoucnosti rodiny, jež mají svůj počátek někde ve starověku. Filozofové klasického Řecka se koncem rodiny zabírali dávno před začátkem našeho letopočtu, předpoklad konce rodiny byl i součástí Platónovy představy ideálního státu

Z dalších, kdo předpokládal konec rodiny jmenujme alespoň Thomaso Campanellu či Françoise Fouriera [MOŽNÝ 1999:199].

Přestože mnozí prorokovali zánik rodiny a instituce manželství, nestalo se tak. Rodina stále zůstává základní a nejvyhledávanější sociální jednotkou společnosti. Stále je to ještě nejlepší prostředí, ve kterém se může jedinec realizovat. Samozřejmě ale došlo k určitým změnám, hlavně v interpersonálních vztazích a socializaci. Duch rodiny je spíše určován vztahy mezi manžely a vztahem rodičů a dětí, přičemž vztah k majetku ustupuje do pozadí. Role rodiny v socializaci dětí se neustále zmenšuje. Mnoho dřívějších funkcí převzaly instituce, především škola, která dnes ovlivňuje člověka až do dospělosti.

Prožíváme velkou proměnu rodiny. V konfrontaci s vysokou hladinou rozvodů a existencí neformálních svazků se tradiční nukleární rodina dostává do pozadí a zřejmě se vývoj bude ubírat tímto směrem. Kromě nukleární rodiny vznikají a zřejmě budou vznikat další typy rodin: rodina složená z 1 dítěte a 1 rodiče, což by mohl být častěji než dosud také otec; rodina složená ze 2 homosexuálních „rodičů“, přičemž biologickým rodičem je jeden z nich; rodina s několika dětmi z různých manželství, dnes už ostatně dosti rozšířená; rodina, v níž se o děti budou starat jen prarodiče, a rodiče budou zcela pohlceni pracovní kariérou, dnes už také častou; třígenerační rodina, v níž bude z každé generace jen 1 člen apod. Takové rodiny kladou na děti i rodiče nové nároky. Každopádně klasická nukleární rodina ustupuje do pozadí. Z povědomí člověka se vytrácí určitá úcta k „posvátnosti“ rodiny, jak ji známe od našich předků, a rodina je spíše chápána jako věc individuálního zájmu, jako společnost s ručením omezeným. To ještě ale neznamená, že rodina jako taková vymizí ze společnosti. Bude-li existovat lidstvo, má také rodina zajištěnou existenci [MATOUŠEK 2003a:38]. Mít stálého partnera a mít děti jsou navíc hodnoty ceněné všemi společnostmi. Nukleární rodina, přestože nebude a již není převládajícím typem, bude stále zřejmě fungovat v myšlení lidí jako ideální vzor

Co se týče jiných rysů rodiny budoucnosti (jako jsou rozvodovost, počet dětí atd.), musíme konstatovat, že i když máme mnoho podrobných údajů, je předpověď budoucnosti obtížná. Sebemenší zmapování vývojového trendu totiž v sobě neobsahuje poznání jeho setrvalosti. A existuje-li určitá tendence už nějakou dobu a zvýrazňuje-li se, dá se předpokládat, že brzy vyčerpá svou sílu. Jediné, co nevíme je, kdy k bodu obratu dojde a jak bude pozvolný či prudký. Rodina je navíc jako společenská instituce závislá na spoustě ostatních institucí, které jsou na sobě závislé, a na nejrůznějších dalších podmínkách (sociálních, politických, ekonomických,...). Snažit se proto předpovědět budoucnost rodiny,

je jako snažit se vidět za roh. Proto i budoucí generace čeká budoucnost stejně netušená jako čekala nás i generace před námi [MOŽNÝ 1990:151-152,168].

5 PRAKTICKÁ ČÁST

5.1 Výsledky a vyhodnocení výzkumného šetření, týkající se názorů mladých lidí na rodinu a manželství.

Šetření bylo prováděno metodou dotazníku, jehož text je v příloze.

Rodina má nezastupitelnou roli a místo ve společnosti. Odborníci se dlouho domnívali, že rodina jako taková nedoznává zásadních změn (byla chápána jako morfostatická instituce). Ovšem rodina se mění, vyvíjí se a zároveň se mění i pohledy a názory lidí na ni (samotnou. Tyto názory se samozřejmě ale liší i v rámci jednotlivých generací žijících ve stejné době.

Pro názory mladých lidí na rodinu dnešní doby byl vytvořen dotazník, kterým byli osloveni studenti gymnázia 3. ročníku (17. – 18.) let, v počtu 82 osob, z toho 41 mužů a 41 žen. Přičemž poměr byl vybrán záměrně, neboť jsem chtěla porovnat názor stejného množství mladých žen a mužů – tedy aby ani jedno pohlaví nebylo upřednostněno.

Výzkumné šetření proběhlo v květnu 2005 v Břeclavi.

Z jednotlivých odpovědí na dotazy lze sumarizovat tyto závěry:

Ad. 1.

Z celkového počtu dotázaných se 41 žen (100 %) a 39 mužů (95,1 %) domnívá, že rodiny, které v současné době vznikají se liší od rodin vznikajících v letech 60. – 80.

Pouze 2 muži (4,9 %) jsou opačného názoru.

Ad. 2.

Z respondentů, kteří na první otázku odpověděli kladně (a domnívají se tedy, že rodina doznala změn), se 31 žen (75,6 %) domnívá, že rodina se *v něčem změnila k lepšímu a v něčem k horšímu*, 6 žen (14,3 %), že je *pouze jiná, tj. změna je neutrální*, 3 ženy (7,3 %) si myslí, že se *změnila k horšímu* a 1 žena (2,4 %), že se *změnila k lepšímu*.

U mužů se domnívá 23 (59,0 %), že se *v něčem změnila k lepšímu a v něčem k horšímu*, 6 (15,4 %), že je *pouze jiná, tj. změna je neutrální*, 7 (17,9 %), že se *změnila k lepšímu* a 3 (7,7 %), že se *změnila k horšímu*.

Podle převážné části mladých lidí se tedy rodina změnila v něčem k lepšímu a v něčem k horšímu (67,5 %). A jen málo z nich se domnívá, že by se změnila k horšímu, což je pozitivní skutečnost.

Ad. 3.

Dost často slyšíme názor, že současná rodina se nachází v krizi. Z vyhodnocení odpovědí mladých lidí vyplývá, že toto tvrzení slyší často 26 mladých žen a 20 mužů. Naopak 15 žen a 21 mužů nikoli.

To znamená, že nadpoloviční většina žen (63,4 %) a téměř polovina dotázaných mužů (48,7 %), často slyší kolem sebe, jak ze sdělovacích prostředků, tak z denního tisku a jiných médií, že současná rodina se v krizi nachází.

Ad. 4.

Nejčastěji názor (že rodina je v krizi) vyslovuje podle žen, které o ni často slyší: *starší generace* – 10 hlasů (31,3 %), *psychologové* – 6 hlasů (18,8 %) a *představitelé církvi* – 6 hlasů (18,8 %). Ostatní skupiny : *sociologové* - 4 hlasy (12,5 %), *politici* – 3 hlasy (9,4 %), „*někdo jiný*“ (médiá, ekonomové, členové rodiny) – 3 hlasy (9,4 %), tento názor tolik nezastávají. *Pedagogové* dokonce vůbec – 0 hlasů.

Podle mužů, kteří často slyší o krizi rodiny, je to rovněž nejčastěji *starší generace* – 11 hlasů (39,3 %) a *sociologové* – 6 hlasů (21,4 %). Ostatní skupiny : *politici* – 3 hlasy, *psychologové* – 3 hlasy (10,7 %), *představitelé církvi* – 2 hlasy (7,1 %), „*někdo jiný*“ (sám respondent, druhý respondent možnost nespecifikoval) – 2 hlasy (7,1 %) vznášejí tuto skutečnost jen okrajově. *Pedagogové* opět téměř vůbec – 1 hlas (3,6 %). (Respondenti mohli zvolit i více možností : 26 žen dalo celkem 32 hlasů, 20 mužů dalo celkem 28 hlasů.)

Ad. 5.

Definujeme-li krizi rodiny jako *ztrátu ustálených představ o rodině a o rolích jejích členů tak, jak je vnímá společnost i oni sami*, potom, 13 žen (31,7 %) se domnívá, že rodina je v krizi, naproti tomu 28 (68,3 %), že nikoli.

Z mužů pak 12 ano (29,3 %), 29 nikoli (29,3 %).

Ad. 6.

Z odpovědí na otázku č. 6. vyplynulo, že z celkového počtu žen, se 24 žen (58,5 %) domnívá, že současná rodina je, ať už z jakýchkoli důvodů v krizi a že tato krize vyústí v nové pojetí, které bude ve výsledku: *jiné, avšak kvalitativně ani horší ani lepší* - 15 žen (62,5 %), dále *horší než současné* - 5 žen (20,8 %), *lepší než současné* - 4 ženy (16,6 %).

Z celkového počtu mužů se takto domnívá 25 mužů (60,0 %). A tato krize podle jejich názoru vyústí v nové pojetí rodiny, které bude ve výsledku: *jiné, avšak kvalitativně ani horší*

ani lepší – 15 mužů (60 %), lepší než současné - 7 mužů (28 %), horší než současné - 3 muži (12 %).

Z výsledků tedy vyplývá, že převážná většina jak mladých žen, tak mladých mužů se nedomnívá, že rodina je v krizi, podle mnou nabídnutého vymezení krize rodiny (krize rodiny jako „ztráta ustálených představ o rodině a rolích jejích členů tak, jak je vnímá společnost i oni sami“). Přibližně jde o poměr 70 % ku 30 %. Ale na druhou stranu jsou toho názoru, že rodina v krizi z nejrůznějších důvodů je. Zde je poměr přibližně 60 % ku 40 %. Přičemž z těch, kteří jsou zastánci krize rodiny, se přibližně 60 % žen i mužů domnívá, že tato krize vyústí v nové pojetí rodiny, které bude jiné, avšak kvalitativně ani horší ani lepší.

Ad. 7.

Na otázku, zda si respondenti myslí, že model úplné rodiny, kterou tvoří otec, matka a děti, má budoucnost, kladně odpovědělo 39 žen (95,1 % žen) a 38 mužů (92,7 % mužů).

Pouze 2 ženy (4,9 % žen) a 3 muži (7,3 % mužů) jsou opačného názoru.

Ad. 8.

Budoucnost manželství vidí mnou oslovení respondenti následovně : kladně 32 žen (78,0 %) a 34 mužů (82,9 %). Naopak s tímto nesouhlasí 9 žen (21,0 % žen) a 7 mužů (17,1 % mužů).

Ad. 9.

Zajímavého výsledku bylo dosaženo u otázky, zda je pro jednotlivé respondenty manželství předpokladem vzniku rodiny, neboť zde stejný počet žen i mužů - 27 (65,9 %) shodně vypověděl, že „ano“. Pouze 14 žen i mužů (34,1 %) bylo proti.

Kladně lze hodnotit skutečnost, že v podstatě dvoutřetinová většina odpovídajících mužů i žen (65,9 %), považuje manželství jako základ, na němž chce stavět rodinu.

Ad. 10.

Přestože je na jedné straně pro většinu mladých lidí manželství předpokladem vzniku rodiny, staví se na druhé straně tito (značně) tolerantně k rodině, která není založena na manželství.

Tolerantní postoj k takovéto rodině zaujímá 39 žen (95,1 %) a 40 mužů (97,6 %). (Tedy téměř 100% dotázaných.)

Pouze 2 ženy (4,9 %) a 1 muž (2,4 %) tuto formu rodiny odmítají.

Ad. 11.

Pokud jde o chápání manželství, ženy se přiklánějí stejnou měrou jednak k pojetí manželství jako *soužití dvou lidí, kteří sice usilují o trvalost manželství, ale mohou se vyskytnout závažné okolnosti, za kterých je rozvod přípustný* (17 žen, tj. 41,5 %) a jednak k pojetí manželství jako *soužití dvou lidí, kteří sice usilují o trvalost svého manželského vztahu, ale smysl má pro ně pouze za předpokladu, že oboustranně uspokojuje potřeby obou partnerů; tj. jako smlouvu, kterou v případě nespokojenosti může kterákoli ze stran vypovědět* (17 žen, tj. 41,5 %).

Zbylých 7 žen, tj. 17,1 % žen chápe manželství jako *celoživotní závazek (manželství, které trvá za všech okolností až do smrti)*.

U mužů nejlépe vystihuje jejich chápání manželství charakteristika jako *soužití dvou lidí, kteří sice usilují o trvalost manželství, ale mohou se vyskytnout závažné okolnosti, za kterých je rozvod přípustný* (26 mužů, tj. 63,4 %), dále charakteristika jako *soužití dvou lidí, kteří sice usilují o trvalost svého manželského vztahu, ale smysl má pro ně pouze za předpokladu, že oboustranně uspokojuje potřeby obou partnerů; tj. jako smlouvu, kterou v případě nespokojenosti může kterákoli ze stran vypovědět* (10 mužů, tj. 24,4 %).

Nejméně mužů si pak myslí, že manželství je *celoživotní závazek (manželství, které trvá za všech okolností až do smrti)* (5 mužů, tj. 12,2 %).

Ad. 12.

Mezi jevy, které nejvíce ohrožují dnešní rodinu, patří : podle žen: na prvním místě nevěra, dále byly častěji uváděny zejména nedostatek peněz, ale peníze vůbec, nedostatek času - což se odráží v nízké vzájemné komunikaci, nedůvěra, práce, vzájemné neshody a hádky mezi partnery a mezi rodiči a dětmi, netolerance, žárlivost, ztráta partnera(ky), stereotyp, nedostatečná podpora státu mladým rodinám.

Ojedinele se objevily následující důvody: kariéra, závislosti (hlavně alkoholismus, workoholismus), větší pracovní úspěch jednoho z manželů, ale i různá úroveň jejich vzdělání, dále.neschopnost přizpůsobit se, „moderní“ trendy ve výchově, moderní svět, všichni ti, kdo do rodiny nepatří, ale zasahují do ní (např. ovlivňování médií), změna významu slova láska, tchyně a tchán, televize, feminizace, neplodnost, zdravotní stav, vysoká nezaměstnanost, sociální postavení.

Podle mužů nejvíce rodinu ohrožuje opět na prvním místě jednoznačně nevěra, ovšem spolu s penězi a jejich nedostatkem, tedy s finanční situací rodiny až s finanční krizí rodiny. Dále je to zvýšené požívání alkoholu nebo alkoholismus. Z dalších čteněji se vyskytujících důvodů lze jmenovat, velké pracovní vytížení a zaneprázdnění, sociální problémy, žárlivost, rozvod, týrání, drogy.

Pouze výjimečně se objevily tyto důvody: různé závislosti, stereotypní styl života, stres, děti, špatná výchova dětí, neshody na výchovu dětí, špatné vztahy, nedůvěra, přílišné omezování dětí, sexuální nespokojenost jednoho z partnerů, velká emancipace žen, nedostatečné poznání budoucího partnera(ky), rozdílná výchova partnerů, nedostatek času partnerů na sebe, neplodnost, neshoda mezi manželi, rozdílnost názorů, netolerance, uzavřenost, nedostatečná komunikace, celkové zrychlení životního stylu, společnost, státní školství, nespokojení partnera po všech stránkách, podvody, nezájem o rodinu.

Ad. 13.

Vzhledem k tomu, že respondenti vyjmenovali řadu skutečností ohrožujících dnešní rodinu, dalo se očekávat, že budou dnešní dobu hodnotit jako ne příliš příznivou pro rodinu. Takto ji skutečně hodnotí 27 žen (65,9 %) a 24 mužů (58,5 %).

14 žen (34,1 %) a 17 mužů (41,5 %) mužů si naopak myslí, že dnešní doba rodině přeje.

Ad. 14.

Navzdory všem negativním vlivům a převaze tvrzení, že dnešní doba rodině nepřeje (62,2 % všech dotázaných), z výzkumu vyplývá, že současná rodina vytváří dobré prostředí pro výchovu dětí. Tento názor zastává 26 žen (63,4 % žen) a 27 mužů. (65,9 %).

Proti se staví 15 žen (36,6 %) a 14 mužů (34,1 %).

Ad. 15.

Ještě více mladých lidí se domnívá, že také v minulosti byla rodina dobrým prostředím pro výchovu dětí. Myslí si to 36 žen (87,8 % žen) a 35 mužů (85,4 %).

Pouze 5 žen (12,2 % žen) a 6 mužů (14,6 %) jsou opačného názoru.

Je pozitivní, že většina mladých lidí potvrzuje skutečnost, že současná rodina vytváří dobré prostředí pro výchovu dětí, přestože si uvědomují spoustu jevů, které rodinu ohrožují a přestože mají pocit, že dnešní doba rodině nepřeje. Ve vyjádření, že rodina minulosti byla dobrým prostředím pro výchovu dětí, lze zajisté spatřovat jistou idealizaci minulosti (která není ničím překvapujícím).

Ad. 16.

Je-li hodnocena rodina, v níž dotazovaní vyrostli, hodnotí ji 18 žen (43,9 %) jako *dobrou*, 17 žen (41,5 %) jako *šťastnou a harmonickou*, 5 žen (12,2 %) jako *snesitelnou* a 1 žena (2,4 %) jako *nefungující*.

Totéž pořadí je zachováno u mužů. Muži hodnotí rodinu jako *dobrou* v počtu 21 mužů (51,2 %), jako *šťastnou a harmonickou* v počtu 13 mužů (31,7 %), jako *snesitelnou* v počtu 5 mužů (12,2 %) a jako *nefungující* v počtu 2 muži (4,9 %).

Domnívám se, že v hodnocení obstatly rodiny respondentů velmi dobře a to i navzdory tomu, že dotazovaní patří k té věkové kategorii pro kterou je ještě typický kritický přístup k rodině a k hodnocení jejích členů.

Ad. 17.

Na pomyslném žebříčku hodnot od jedné do deseti, kde je vše, co má pro mladé lidi význam (příčemž číslo 1 patří nejdůležitější hodnotě), se rodina nejčastěji umístila u žen na druhém místě. Takto ji umístilo 18 žen (43,9 %), 9 žen (22,0 %) přisuzuje rodině třetí místo, 8 žen (19,5 %) první místo, 4 ženy (9,8 %) čtvrté místo a 2 ženy (4,9 %) páté místo.

Rovněž muži připisují rodině nejčastěji druhé místo – 16 mužů (39,0 %), 10 mužů (24,4 %) staví rodinu na první místo, 8 mužů (19,5 %) na třetí místo, 4 muži (9,8 %) na páté místo a 3 muži (7,3 %) na čtvrté místo.

Z výsledků lze vyvodit a ocenit, že i v této věkové kategorii představuje rodina značně vysokou hodnotu.

Ad. 18.

Pozitivním zjištěním je také skutečnost, že téměř všichni mladí lidé hodlají v budoucnu založit svou rodinu.

U žen je to poměr 39 žen (95,1 %) ku 2 (4,9 %).

U mužů jde o poměr 40 mužů (97,6 %) ku 1 (2,4 %).

Je třeba si ale uvědomit, že zjištěný záměr nemusí odpovídat pozdější realitě.

Ad. 19.

V závěru dotazníku byla položena otázka, zda následujících 9 bodů (1. *změna postavení dítěte*, 2. *zásahy státních institucí do rodiny*, 3. *demokratizace rodiny*, 4. *změna postavení ženy*, 5. *změna obsahu ženské a mužské role*, 6. *změna velikosti rodiny (jednak méně dětí, jednak oslabení vztahů k širší rodině)*, 7. *změna chápání manželství*, 8. *snížená stabilita*

manželství a rodiny, 9. změna reprodukce – rodí se méně dětí) charakterizuje změny probíhající v současné rodině.

Z odpovědí vyplynulo, že téměř všechny ženy – 40 žen (97,6%) si myslí, že ano. Pouze 1 žena (2,4%) je opačného názoru. Rovněž muži, si převážně myslí, že jednotlivé body charakterizují změny v současné rodině – v poměru 33 (80,5%) ku 8 (19,5%).

Pokud měli dále respondenti specifikovat výběrem pouze 3 body, které tyto změny nejvíce vystihují, z celkového množství 9 ti, výsledek byl následující:

Podle žen : *změna chápání manželství* (21 hlasů, tj. 17,1 % z celkového počtu hlasů 123), *změna obsahu ženské a mužské role* (16 hlasů, tj. 13,0 %), *snížená stabilita manželství a rodiny* (16 hlasů, tj. 13,0 %), *změna reprodukce – rodí se méně dětí* (16 hlasů, tj. 13,0%).

Podle mužů : *změna chápání manželství* (20 hlasů, tj. 16,3% z celkového počtu hlasů 123), *změna postavení dítěte* (19 hlasů, tj. 15,4 %), *snížená stabilita manželství a rodiny* (18 hlasů, tj. 14,6 %).

Na dalších místech se u žen umístily : *změna postavení dítěte* (14 hlasů, tj. 11,4 %), *změna velikosti rodiny (jednak méně dětí v rodině, jednak oslabení vztahů k širší rodině)* (13 hlasů, tj. 10,6%), *zásahy státních institucí do rodiny* (10 hlasů, tj. 8,1 %), *změna postavení ženy* (10 hlasů, tj. 8,1 %), *demokratizace rodiny* (7 hlasů, tj. 5,7 %).

Na dalších místech se u mužů umístily : *změna reprodukce – rodí se méně dětí* (15 hlasů, tj. 12,2 %), *změna obsahu ženské a mužské role* (13 hlasů, tj. 10,6 %), *změna postavení ženy* (12 hlasů, tj. 9,8), *změna velikosti rodiny (jednak méně dětí v rodině, jednak oslabení vztahů k širší rodině)* (11 hlasů, tj. 8,9 %), *demokratizace rodiny* (10 hlasů, tj. 8,1 %), *zásahy státních institucí do rodiny* (5 hlasů, tj. 4,1 %).

5.1.1 Závěr vyhodnocení výzkumného šetření

Průzkum ukázal, že manželství a rodina má u mladých lidí stále své důležité místo, i když je u respondentů znát určitý posun v chápání těchto institucí a v přístupu k nim. Z jednotlivých odpovědí dotazníku vyplývá, že mladí lidé se staví pozitivně jak k manželství, tak i k úplné rodině, nicméně jsou tolerantní i k rodině faktické. Pozitivní skutečností je zajisté i to, že mladí lidé chtějí založit rodinu. Stejně tak i přes konstatování určité krize rodiny, věří mladí respondenti v její budoucnost. Výsledky výzkumného šetření v podstatě doplňují nebo potvrzují skutečnosti uvedené v mé práci.

ZÁVĚR

Rodina prošla za posledních 100 let bouřlivým vývojem. To, co bylo nepředstavitelné ještě před několika desítkami let, je dnes naprostou samozřejmostí. Rodina se měnila a stále mění. Není tedy žádnou statickou institucí, ale institucí neustále ovlivňovanou svým okolím a zrcadlící změny ve společnosti. K největším změnám v rodině došlo pravděpodobně ve století dvacátém, kdy se naplno projevíly mnohé změny, které mají ovšem své kořeny hluboko v historii.

Tato práce je zamyšlením nad rodinou minulosti a přítomnosti – neboť jaká dnešní rodina je, můžeme lépe pochopit jen poznáním její minulosti – tedy vývoje, kterým prošla. Vývoj rodiny byl ovlivňován kulturou společnosti, ekonomickými a politickými faktory, náboženstvím, etickými normami, hodnotami společnosti, city, psychickými a sociálními potřebami a vývojem lidského poznání. Ve své práci jsem se pokusila charakterizovat současnou euroamerickou rodinu (s přihlédnutím k českým poměrům), porovnat její minulost a přítomnost, a to v určitých vymezených bodech. Zajímalo mne, v čem a nakolik se rodina změnila, a sledovala jsem důsledky těchto proměn – ať už kladné či záporné. Rovněž jsem se pokusila zamyslet nad tím, zda je dnešní rodina v krizi a jaká je její budoucnost. V průběhu psaní jsem si opětovně kladla otázku, zda je možné o současné rodině říci, že je „horší“, než rodina v minulosti – neboť takový je často můj pocit z obrazu rodiny prezentovaného médií. Záměrně se totiž mnohdy upozorňuje pouze na její negativa, a tak je člověku nenápadně – a je otázkou zda záměrně – podsouvána představa o špatném stavu dnešní rodiny a světa vůbec. Mění se tedy zásadně hodnoty lidí.

Mým cílem nebylo postihnout všechny charakteristické rysy rodiny. Téma charakteristických rysů současné rodiny by se dalo rozpracovat na tisících stran a i tak by zdaleka nepostihlo vše. Proto jsem si vymezila ty, u kterých došlo dle mého názoru v porovnání s minulostí k velkému posunu a jsou tedy pro současnou rodinu typické. Jsou to: 1. změna v postojích k dítěti a v chápání dítěte a dětství, 2. zásahy institucí do rodiny (zejména školy a státu), 3. demokratizace rodiny, 4. změna postavení ženy, 5. problematika změn mužské a ženské role, 6. změna velikosti rodiny, 7. změna chápání manželství, 8. snížená stabilita manželství a rodiny, 9. změny v oblasti reprodukce. Je však nutné dodat, že u bodů 6. a 8. jsem dospěla k zajímavým závěrům. Zjistila jsem, že u nich k žádné podstatné změně vlastně ani nedošlo. Jako problém se u těchto bodů totiž ukázala velká idealizace minulosti a tradování jistých mýtů (týkajících se velikosti rodiny, existence vícegenerační rodiny, počtu dětí atd.), které ovšem buď mají svůj pravdivý základ – a to v určitém krátkém časovém období rodiny, které však bylo vztaženo na celé dějiny rodiny, nebo vůbec žádný

pravdivý základ nemají a jsou jen výsledkem amatérského historizování jejich tvůrců. Zidealizovali jsme si rodinu minulosti a vidíme na ní jen to, co vidět chceme – tedy to pozitivní.

Domnívám se, že si často neuvědomujeme nebo nechceme uvědomit, že nemůžeme mít zároveň demokratickou společnost, která uznává lidská práva každého jedince a tradiční (nesvobodnou) rodinu. Opěvujeme zejména trvalost, manželskou soudržnost či poslušnost dětí vůči rodičům v tradiční rodině, ale zapomínáme na velkou nesvobodu jejími členů, danou především různými faktory vnějšími. V minulosti bylo totiž mnoho mechanismů, jak udržet rodinu pohromadě. Byly však nedemokratické a proto dnes padly. Pokud tedy voláme po návratu k tradiční rodině (jíž mimochodem různí lidé míní různé skutečnosti), která navíc ani ve své obvyklé idealizované podobě nikdy neexistovala, neuvědomujeme si vůbec, že problémy současné rodiny nevyřešíme návratem k minulosti. Svoboda a demokracie, jíž jsme dosáhli, s sebou nese také jisté oslabení rodiny (každý člen rodiny má své požadavky, nároky). Rodina minulosti v současných demokratických podmínkách existovat nemůže. A nejen to. Sociální změny, které nastaly jako přirozené vyústění demokratického vývoje společnosti a které způsobily současnou přeměnu forem manželství a rodiny, jsou převážně nevratné.

Rodina se kvalitativně mění, ale neodvažovala bych se tvrdit, že jen k horšímu – stejně tak ale netvrdím opak. Je na ní zejména potřeba ocenit, že se značně zdemokratizovala a dává svým členům více osobní svobody, dále se snaží uspokojovat jejich nejrůznější potřeby (hlavně citové), více se soustřeďuje na své členy a vztahy mezi nimi – jde o kvalitu vztahů, a ne o trvání rodiny za každou cenu, jejímž důležitým tmelem byl majetek či společenské a náboženské kontrolní mechanismy.

Máme sklony mluvit o „starých dobrých časech“, ale zapomínáme, že minulost byla v mnohém horší než současnost. E. Hemingway prý jednou řekl: „Nejpodivuhodnější na budoucnosti je představa, že naši dobu budou nazývat staré dobré časy.“ Možná se jednou i o celém 20. století bude mluvit jako o „zlatém věku rodiny“. Ostatně 50. léta na Západě i v Americe si toto pojmenování vysloužila již nyní. I u nás v době totality poté, co komunisté zjistili, že rodinu nezničí, můžeme mluvit o jisté éře rodiny, kdy se úspěšně pěstoval rodinný život. A koneckonců, proč ne? Zlatý věk ostatně ležel vždy v minulosti. Přestože tato skutečnost ve mne vzbuzuje zvědavost, musíme toto hodnocení přenechat příštím generacím.

SEZNAM LITERATURY

Monografie

- ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989. ISBN 80-7038-044-6.
- ATKINSONOVÁ, R. L. a kol. *Psychologie*. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85605-35-X
- BAKALÁŘ, E. a kol. *Průvodce rozvodem pro všechny zúčastněné*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. ISBN 80-7106-157-3.
- Bible. Písmo svaté Starého a nového zákona (včetně deuterokanonických knih)*. Praha: Česká biblická společnost, 1996. ISBN 80-85810-11-5.
- BREZINKA, W. *Filosofické základy výchovy*. Praha: Zvon, 1996. ISBN 80-7113-169-5.
- CAMBELL, R. *Potřebuji tvou lásku. Co můžeš udělat pro své dítě*. Praha: návrat, 1992. ISBN 80-85495-11-2.
- DE SINGLY, F. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-249-1.
- DUNOVSKÝ, J. a kol. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada, 1995. ISBN 80-7169-192-5.
- FIALOVÁ, L. a kol. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Slon, 2000. ISBN 80-85850-87-7.
- FRIEDLANDEROVÁ, H. a kol. *Češi na prahu nového tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-88-5 (Slon), ISBN 80-9022847-0-1 (Median).
- GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999, 2001. ISBN 80-7203-124-4.
- HADERKA, J. *Současné rodinné právo a problémy jeho aplikace* In *Sborník z V. konference sociálních pracovníků k rodinné problematice*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1995, s. 7-20. ISBN 80-85529-14-9.
- HINTNAUS, L. *Člověk a rodina, smysl a funkce rodiny. Anatomie, fyziologie a patologie lidské rodiny*. České Budějovice: Jihočeská Univerzita České Budějovice Zdravotně sociální fakulta, 1998. ISBN 80-7040-315-2.
- HORSKÁ, P. a kol. *Dětství, rodina stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-011-X.
- HUBÁLEK, S. *Psychologie lidské sexuality*. In *Sborníky křesťanské akademie Praha 6. Sborník přednášek na téma křesťanství a psychologie*. Praha: Křesťanská akademie, 1992, s. 20-29.
- JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*. Praha. Potrál, 2003. ISBN 80-7178-749-3.
- JANDOUREK, J. a kol. *Zdeněk Matějček. Naděje není v kouzlech. Rozhovory*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-350-1.
- JIRÁSKOVÁ, V. *Občan v demokratické společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-85850-78-8.
- KASPER, W. *Teologie křesťanského manželství*. Brno: CDK, 1997. ISBN 80-85959-28-3.
- KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. 2. vyd. Brno: Doplněk, 1995. ISBN 80-85765-41-1.
- KINGOVÁ, M. *Žena renesance* In *Renesanční člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 209-245. ISBN 80-7021-653-0.
- KLABOUC, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962.

- KLAPILOVÁ, S. *Kapitoly ze sociální pedagogiky*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1996. ISBN 80-7067-669-8.
- KLAPISCH-ZUBEROVÁ, CH. *Ženy a rodina*. In *Středověký člověk a jeho svět*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 241-262. ISBN 80-7021-682-4.
- Kodex kanonického práva*. Praha: Zvon, 1994. ISBN 80-7113-082-6.
- KOHOUTEK, R. a kol. *Základy sociální psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství (CERM), 1998. ISBN 80-7204-064-2.
- KRATOCHVÍL, S. *Manželská terapie (očekávání žen a mužů v manželství)*. 3. rozšíř. vyd. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-332-3.
- KRAUS, B. *Sociální aspekty výchovy*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1998. ISBN 80-7041-841-9.
- KREBS, V. a kol. *Sociální politika*. Praha: Kodex, 1997. ISBN 80-85963-33-7.
- KRZENCK, T. Měšťanka. In *Člověk českého středověk*. Praha: Argo, 2002, s. 413-435. ISBN 80-7203-448-0.
- LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0737-5.
- Listina základních práv a svobod č.2/1993 Sb.*
- MAŘÍKOVÁ, H. Proměna rolí muže a ženy v rodině. In *Společnost žen a mužů z aspektu gender. Sborník studií*. Praha: Open society fund, 1999, s. 59-67.
- MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-85-28-2-83-6.
- MATĚJČEK, Z. Dopis sociálním pracovnícím a pracovníkům. In *Sborník z V. konference sociálních pracovníků k rodinné problematice*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1995, s. 30-37. ISBN 80-85529-14-9.
- MATOUŠEK, O. *Dospívání chlapců v Čechách a na Moravě*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-121-5.
- MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozšíř. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003a. ISBN 80-86429-19-9.
- MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003b. ISBN 580-7178-548-2.
- MAUR, E. Smrt ve světle demografické statistiky In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 20. plzeňského symposia*. Praha: KLP, 2001, s. 245-253. ISBN 80-85917-79-3.
- MOŽNÝ, I. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno: FF UJEP, 1983.
- MOŽNÝ, I. *Česká společnost. Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-624-1.
- MOŽNÝ, I. *Moderní rodina. Mýty a skutečnosti*. Brno: Blok, 1990. ISBN 80-7029-018-8.
- MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-85850-75-3.
- MUSIL, L. Vývoj rodiny v české republice v 1. polovině 90. let In *Sborník z V. konference sociálních pracovníků k rodinné problematice*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1995, s. 21-29. ISBN 80-85529-14-9.

- NOSÁL, I. České dětství v kontextu socialismu a post-socialismu. Diskursy a reprezentace. In *Sociologie jako umění Možného. K sedmdesátinám brněnského sociologa*. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 53-75. ISBN 80-210-2852-1.
- NOVÁK, T. *Rodičovské judo. Dítě během rozvodového řízení*. Praha: Grada, 2000. ISBN 80-247-0002-6.
- OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-403-6.
- PERNEROVÁ, R. A. *Tabu o rodinné komunikaci. O čem se v rodinách nemluví, ač by to bylo užitečné*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-363-3.
- PLAŇAVA, I. *Manželství a rodiny. Struktura, dynamika, komunikace*. Brno: Doplněk, 2000. ISBN 80-72-39-039-2.
- PLAŇAVA, I. *Spolu každý sám v manželství a rodině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-292-8.
- PREKOPOVÁ, J. *Malý tyran. Co vlastně děti potřebují*. Praha: Portál, 1993. ISBN 80-85282-56-9.
- PROKEŠOVÁ, M. *Teze k filosofii výchovy aneb blouděním k radosti*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě Pedagogická fakulta, 2002.
- RABUŠIC, L. Možného rodina předvídaná a rodina skutečná. In *Sociologie jako umění Možného. K sedmdesátinám brněnského sociologa*. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 29-37. ISBN 80-210-2852-1.
- ROUSSEAU, J.J. *Emil čili o výchově*. Praha: Dědictví Komenského, 1975.
- SATIROVÁ, V. *Kniha o rodině*. Praha: Nakladatelství Práh, Brno: Nakladatelství Svan, 1994. ISBN 80-901325-0-2.
- SEKOT, A. *Sociologie v kostce*. Brno: Paido, 2002. ISBN 80-7315-021-2.
- SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-559-8.
- STEWART, R. *Myšlenky, které utvářely svět*. Praha: Knižní klub, Balios, 1998. ISBN 80-7176-767-0.
- SULLEROTOVÁ, E. *Krize rodiny*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-647-3.
- ŠIMKOVÁ, L. Krize současné rodiny – Jak dál? In *Sborník z V. konference sociálních pracovníků k rodinné problematice*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1995, s. 69-71. ISBN 80-85529-14-9.
- TÄUBNER, V. Krize otcovské role. In *Sborník z V. konference sociálních pracovníků k rodinné problematice*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1995, s. 56-58. ISBN 80-85529-14-9.
- VANČUROVÁ, E. *Úvahy o dětech a lidech v rodině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987.
- Všeobecná deklarace lidských práv*. VS OSN, Paříž 1948.
- Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. Encyklopedie Diderot 1999*. VI. díl, P-R. Praha: Diderot, 1999. ISBN 80-902555-8-2 (6. svazek).
- Zákon o rodině č. 210/1998.Sb.*

Periodika

- HORSKÁ, P. Nejistá prognóza vývoje evropské rodiny. *Demografie*, 2004, roč. 36, s. 73-81.
- HORSKÁ, P. Ženy v evropských dějinách. *Dějiny a současnost*, 1994, roč. 16, č. 6, s. 4-8.
- KUČERA, M. Rok 1994. Mezinárodní rok rodiny. *Demografie*, 1994, roč. 36, č. 1, s. 1nn.
- PEŠEK, J. Končí zlé století? *Dějiny a současnost*, 2000, roč. 22, č. 6, s. 49-50.
- PEŠKOVÁ, J. Dvacáté století – doba krize modernity. *Dějiny a současnost*, 2000, roč. 22, č. 2, s. 44-45.
- POKORNÝ, J. Vím, zemře století jak stařec churavý. *Dějiny a současnost*, 2000, roč. 22, č. 2, s. 2-6.
- RŮŽKOVÁ, J., ALEŠ, M. Populační vývoj v české republice v roce 1993. *Demografie*, 1994, roč. 36, č. 4, s. 225nn.

Články z denního tisku

- BACHÁROVÁ, G. Bez souhlasu muže si ženy nezaložily ani malou živnost. *Lidové noviny*, 26.10.2004a, s. 24.
- BACHÁROVÁ, G. Česká rodina v proměnách století. V roce 1904 měly ženy kolem šesti dětí, vdávaly se většinou kolem 25 let a rozváděl se jeden pár ze sta. *Lidové noviny*, 26.10.2004, s. 24.
- BACHÁROVÁ, G. Rodina v roce 2054. *Lidové noviny*, 26.10.2004, s. 24.
- BACHÁROVÁ, G. Lidé drželi víc pohromadě. *Lidové noviny*, 26.10.2004, s. 24. /rozhovor s historičkou P. Vošahlíkovou/
- BACHÁROVÁ, G. Každé třetí dítě je nemanželské. Češi odkládají svatbu na stále pozdější dobu. Ženy se vdávají ve 28, muži chodí k oltáři ve třiceti. *Lidové noviny*, 1.2.2005a, s. 25.
- BACHÁROVÁ, G. Češi se rozvádějí nejčastěji v Evropě. *Lidové noviny*, 5.4.2005b, s. 24.
- BERKOVÁ, A. Rodina jako depo pro muže. *Lidové noviny*, 4.2.1995, s. 3.
- Bez prarodičů to (stále) nejde. *Lidové noviny*, 8.8.2003, s. 13.
- ČERNÝ, J. Manželství v krizi. Češi mají pocit, že vstup do manželství znamená konec romantiky a osobní svobody. *Lidové noviny*, 2.11.2002, s. 13, 15.
- FREIOVÁ, M. Potřebujeme ještě manželství? Ano. *Lidové noviny*, 9 a 10.8.2003, s. 1, 10.
- GHIGLIONE, R. Rodiny se zužují, mizí strýčci a tety. *Lidové noviny*, 4.8.2003a, s. 15, 19.
- GHIGLIONE, R. Desetina českých rodin žije z platu manželky. *Lidové noviny*, 6.8.2003b, s. 15, 18.
- GHIGLIONE, R. Před svatbou se rodí 24% dětí. *Lidové noviny*, 4.8.2003c, s. 15, 18.
- GROSMANOVÁ, M. Země rozmazlenců. Česko patří mezi státy s nejvyšším počtem „jedináčků“ v Evropě. *Lidové noviny*, 10.8.2001, s. 13, 15.
- HAMPL, P. Česká rodina: permanentní krize, ale může být i mnohem hůř. *Denní telegraf*, 3.12.1994.
- HOLČÁKOVÁ, R. Když se ženské role změní...ženy včerejška, dneška a zítřka očima psychologa. *Katolický týdeník*, 1.-7.3.2005, s. 2. /rozhovor s psychologem P. Šmolkou/
- Jak se za posledních 150 let změnila česká rodina. *Lidové noviny*, 4.8.2003, s. 18.
- JONSSONOVÁ, P. Přejme ženám svobodu volby. *Hospodářské noviny*, 29-31.10.2004, s. 11.

- KADERÁBKOVÁ, J. Tátové mají o děti větší zájem. *Lidové noviny*, 5.8.2003, s. 13, 16.
- KLIMEŠ, J. Co trápí dnešní rodinu? *Katolický týdeník*, 14-20.9.2004, s. 1.
- KOHOUT, P. Proč Evropanky nerodí? Z muslimské menšiny se v Evropě již brzy stane většina. Doufejme, že k nám bude tolerantní. *Lidové noviny*, 27.11.2004, s. 13, 15.
- KVAČKOVÁ, R. Školu zvládnou jen nadaní. *Lidové noviny*, 7.11.2003, s. 19.
- NODL, M. Středověk zdaleka neskončil. Naše vazby na předmoderní společnost jsou mnohem silnější, než jsme si ochotní přiznat. *Lidové noviny*, 2.8.2003, s. 13,15.
- MACH, P. Rodinná politika je jenom chiméra. *Hospodářské noviny*, 15-17.10.2004, s. 10.
- MALÝ, L. Zničující egoismus. *Hospodářské noviny*, 22.-24.10.2004, s. 10.
- MARKSOVÁ-TOMINOVÁ, M. Role státu? Odstranit nerovnosti. *Hospodářské noviny*, 15-17.10.2004, s. 10.
- MARTÍNKOVÁ, E. Buď in, buď těhotná. *Lidové noviny*, příloha, 21.10.2005, s. 18-27.
- MERTIN, V. Psycholog. Nejvýznamnějšími učiteli jsou rodiče. *Lidové noviny*, 7.11.2003, s. 19.
- MOŽNÝ, I. Rodina potřebuje také peníze. *Hospodářské noviny*, 15-17.10.2004, s. 10.
- ONDŘICHOVÁ, L. Prarodiče jsou první záchranná síť. *Lidové noviny*, 8.8.2003a, s. 16. /rozhovor se Z. Matějčkem/
- ONDŘICHOVÁ, L. O seniory se má starat stát, soudí třetina Čechů. *Lidové noviny*, 8.8.2003, s. 13, 16.
- PAULAS, J. Dva různé světy? *Katolický týdeník*, 3.2.2002, s. 1. /rozhovor s psychologem P. Goldmannem/
- PAULAS, J., HOLČÁKOVÁ, R. Rodina dnes není v krizi. Rozhovor s dětským psychologem Zdeňkem Matějčkem. *Katolický týdeník*, 8-24.2.2002, s. 12.
- PLECITÁ-VLACHOVÁ, K. Současná rodina: adaptace, nebo krize? *Lidové noviny*, 6.2.2004.
- RADILOVÁ, H. Jen v sobectví to není. *Hospodářské noviny*, 22.-24.10.2004, s. 10.
- SAUER, J. Čechů ubývá, nahrazují je přistěhovalci. *Lidové noviny*, 26.3.2004, s. 3.
- SLÍVOVÁ, H. Dám přednost kariéře před rodinou. *Lidové noviny*, 27.4.2004, s. 24.
- ŠRÁMKOVÁ, M. Co chtějí dnes rodiče pro své děti? Hlavně vzdělání. *Lidové noviny*, 7. 8. 2003a, s. 18.
- ŠRÁMKOVÁ, M. Každé páté dítě v Česku se narodí mimo manželství. *Lidové noviny*, 11.11.2003b, s. 20.
- ŠRÁMKOVÁ, M. Rodina je v krizi už tisíce let. *Lidové noviny*, 27.8.2004, s. 21. /rozhovor se Z. Matějčkem/
- URBAN, L. Hlavně jsou to děti svých rodičů. *Hospodářské noviny*, 22.-24.10.2004, s. 10.
- VOJÍŘ, A. Více dětí nebude. To spíš přijdou zemětřesení. *Hospodářské noviny*, 28.1.2004, s. 4. /rozhovor se sociologem I. Možným/
- WITZANY, J. Stárnutí populace může být tragické. *Hospodářské noviny*, 21.9.2004.
- ŽÁRA, P. Sexuolog J. Zvěřina: ženy nejsou ochotné mít děti. *Listy Prachaticka*, 27.1.1999.

PŘÍLOHY

1. Dotazník

Vážení dotazovaní,

ráda bych Vás požádala o pravdivé vyplnění tohoto dotazníku. Dotazník je zcela anonymní a týká současného stavu rodiny. Vaše odpovědi budou využity pro účely mé diplomové práce. Děkuji Vám.

Lenka Mužíková

Pohlaví: muž žena

Věk:

1. Domníváte se, že rodiny, které v současné době vznikají, se liší od rodin vznikajících v 60.–80. letech?
  - a) ano
  - b) ne
2. Domníváte-li se, že se liší, myslíte si, že
  - a) se změnila k lepšímu
  - b) se změnila k horšímu
  - c) je pouze jiná, tj. změna je neutrální
  - d) se v něčem změnila k lepšímu a v něčem k horšímu
3. Slyšíte často, že je současná rodina v krizi?
  - a) ano
  - b) ne
4. Pokud ano, kdo nejčastěji toto tvrzení vznáší? (lze zvolit i více možností)
  - a) politici
  - b) psychologové
  - c) sociologové
  - d) pedagogové
  - e) představitelé církví
  - f) starší generace
  - g) někdo jiný – uveďte kdo
5. Rozumíme-li pod pojmem „krize“ ztrátu ustálených představ o rodině a rolích jejích členů tak, jak je vnímá společnost i oni sami, domníváte se pak, že je současná rodina v krizi?
  - a) ano
  - b) ne

6. Pokud se domníváte, že je současná rodina v krizi, ať už z jakýchkoli důvodů, myslíte si, že tato krize vyústí v nové pojetí rodiny, které bude ve výsledku
- a) lepší než současné
  - b) horší než současné
  - c) jiné, avšak kvalitativně ani horší, ani lepší
7. Myslíte si, že model úplné rodiny, kterou tvoří otec, matka a děti, má budoucnost?
- a) ano
  - b) ne
8. Domníváte se, že manželství má budoucnost?
- a) ano
  - b) ne
9. Je pro Vás manželství předpokladem vzniku rodiny?
- a) ano
  - b) ne
10. Stavíte se tolerantně k rodině, která není založena na manželství?
- a) ano
  - b) ne
11. Jaká charakteristika nejlépe vystihuje vaše chápání manželství?
- a) jako celoživotní závazek (manželství, které trvá za všech okolností až do smrti)
  - b) jako soužití dvou lidí, kteří sice usilují o trvalost manželství, ale mohou se vyskytnout závažné okolnosti, za kterých je rozvod přípustný
  - c) jako soužití dvou lidí, kteří sice usilují o trvalost svého manželského vztahu, ale smysl má pro ně pouze za předpokladu, že oboustranně uspokojuje potřeby obou partnerů; tj. jako smlouvu, kterou v případě nespokojenosti může kterákoli ze stran vypovědět
12. Které jevy podle Vašeho názoru rodinu nejvíce ohrožují?
13. Domníváte se, že dnešní doba přeje rodině?
- a) ano
  - b) ne
14. Myslíte si, že současná rodina vytváří dobré prostředí pro výchovu dětí?
- a) ano
  - b) ne

ABSTRAKT

MUŽÍKOVÁ, L. *Charakteristické rysy současné rodiny*. České Budějovice, 2006. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce Prof. PaedDr. Gabriel Švejda CSc.

Rodina je přirozeným prostředím člověka a neoptimálnějším prostředím pro jeho výchovu a socializaci, které ovšem doznává v posledních desetiletích značných změn a to především působením vnějších vlivů.

Práce se soustředí na vymezení určitých charakteristických rysů současné rodiny (jsou to: změna v postoji k dítěti a změna v chápání dítěte, zásahy státu a institucí do rodiny, demokratizace rodiny, změna postavení ženy, problematika změn mužské a ženské role, změna velikosti rodiny, změna chápání manželství, snížená stabilita manželství a rodiny, změny v oblasti reprodukce) a jejich zevrubnou analýzu.

Uvedené charakteristické rysy, projevující se zejména v 2. polovině 20. stol., mají své kořeny hluboko v minulosti – je proto nutné na ně poukázat v historickém kontextu. Navíc nejsou ničím statickým, ale neustále se vyvíjí a jsou spolu úzce propojeny, takže se vzájemně ovlivňují.

Předkládaná práce je především úvahou nad rodinou minulosti a přítomnosti. Jejím záměrem je ukázat, jak a proč se rodina změnila a dále se mění. Přičemž pochopit tyto změny – a tedy i současnou rodinu, předpokládá porozumět době minulé i současné – a to pokud možno bez předsudků a iluzí.

Klíčové pojmy

Rodina

Manželství

Funkce rodiny

Charakteristické rysy rodiny

Krize rodiny

Title of dissertation:

The characteristic features of the contemporary family.

Family is a natural and also the most optimal environment for human beings, for their upbringing and socialisation. During last decades this institution has been passing through considerable changes due to the outer influences.

This work concentrates on delimitation of specific features of the contemporary family (change of the attitude towards understanding the child, influences of state and institutions on family, democratisation of the family, change in the role of the woman, shifts in the man and woman role, change of the family size, shift in understanding of the marriage, saking stability of the marriage and family institutions, changes in the area of reproduction) and their comprehensive analysis.

Above mentioned characteristic features has shown themselves especially in the second half of the 20th century and has their roots in deep past. Therefore it is necessary to examine them in the historical context. More over, they are not static, but they are rather mutually interconnected, still developing and influencing each other.

Above all, this work is the consideration upon the family of the past and family of the present times. Its aim is to show, how and why the concept of family was and still is changed. To understand those changes, we have to understand the past and the recent times and this understanding must be without ilusions and prejudices as much as possible.

Key terms

Family

Marriage

Function of the family

Characteristic features of the family

Crisis of the family